

Гавінський А.
Дячишин Ю.
Яцишин А.

ЛВІВСЬКІ СТАВЧАНИ (природа та історія)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

**Андрій Гавінський, Юрій Дячишин,
Андрій Яцишин**

ЛЬВІВСЬКІ СТАВЧАНИ (природа та історія)

Львів 2017

УДК 94+502] (477.83-22)
ББК ТЗ (4Укр-4Лво)-22+Е081(4Укр-4Лво)-22
Г 123

Г 123 *Гавінський А., Дячишин Ю., Яцишин А.*
Львівські Ставчани (природа та історія). – Львів, 2017. – 128 с.

Написана в науково-популярному стилі книга висвітлює окремі краєзнавчі проблеми села Ставчани Пустомитівського району Львівської області. На сторінках видання можна дізнатися про рельєф, геологію та водні ресурси краю. Вперше розповідається про його дописемну історію, яка ґрунтується на археологічних джерелах, здобутих в останнє десятиліття. Унікальні результати досліджень супроводжує багатий ілюстративний матеріал, зокрема давні австрійські та польські карти, що заповнюють „білі плями“ в історії Ставчан. Не менше захоплюючою є розповідь про буремні події двох світових воєн та національно-визвольного руху.

Для науковців, вчителів, учнів та усіх, хто цікавиться минулим рідного краю.

Gavinsky A., Djachyshyn Ju., Jacyshyn A.

Stavchany near Lviv (natural environment and history). – Lviv, 2017. – 128 p.

Written in popular scientific style this book highlights some problems of local history of Stavchany village, Pustomyty district, Lviv region. On the pages of the publication information about topography, geology and water resources of the region can be found. Its early history is presented for the first time, based on archaeological sources obtained during the last decade. Unique results of these researches are complemented by numerous illustrations, including old Austrian and Polish maps that fill the “white spots” in the history of Stavchany. The story about stormy events of two World Wars and national-liberation movement is equally fascinating.

For scientists, teachers, students and all who interested in the past of one’s homeland.

ISBN 978-966-02-8241-4

ЗМІСТ

Від авторів	4
<i>Андрій Яцишин. РЕЛЬЄФ, ГЕОЛОГІЧНА БУДОВА ТЕРИТОРІЇ</i>	
с. СТАВЧАНИ	6
<i>Андрій Гавінський. ПРАДАВНІ СТАВЧАНИ</i>	11
1. Ранні землероби	13
2. Племена мідно-кам'яного віку	15
3. Кочовики доби бронзи	21
4. Населення ранньозалізного віку	25
5. На початку нового тисячоліття	28
6. Княжий період	29
7. Каталог археологічних пам'яток басейну р. Ставчанки	32
<i>Андрій Гавінський. НА АВСТРІЙСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ</i>	
МАПАХ	92
<i>Юрій Дячишин. СТАВЧАНИ У 1914–1947 РОКАХ</i>	
1. В часи Першої світової війни	100
2. Польсько-українська війна (1918–1919 рр.)	101
3. Ставчани у 1939 р.	102
4. У період німецько-радянської війни 1941–1945 років	104
5. Односельці – учасники Другої світової війни	105
6. У підпільному русі ОУН і УПА. Хроніка подій 1947–1948 рр.	107
7. Боїварі с. Ставчани	108
8. Наш край у датах 1914–1947 рр.	108
<i>Андрій Гавінський, Юрій Дячишин. ІСТОРІЯ ПОЯВИ ГЕРБА</i>	124

Від авторів

Нещодавно Ставчани відсвяткували 620-річчя від часу першої письмової згадки про село. На свято зійшлося чимало людей. Було запрошено гостей з навколишніх сіл. Виголошували промови священники, заслужені діячі культури, активісти, народні обранці найвищого рівня, з концертами виступали творчі колективи й співаки. Кожен з учасників урочистого дійства хоч мимоволі, але задумався над тим, як же виникли Ставчани? Якщо про писемну історію отчого краю ми дізнаємося з книги Наталії Яріш „Ставчани. Нариси історії села“ (Львів, 2002), то майже нічого не знаємо про те, що діялося тут до 1396 року? Адже не виникає сумнівів, що село і до того часу вже існувало. Відповідь на це спробуємо дати в пропонованій книзі, де викладено незаперечні докази існування поселення на цих землях ще 7 тисяч років тому.

Назву книги „Львівські Ставчани“ обрано не випадково, оскільки існує ще три села з аналогічною назвою у Чернівецькій та одне у Хмельницькій областях. Зрештою, близьке розміщення від княжого міста Лева багато в чому визначало історію Ставчан. Водночас автори книги не оминають окремих епізодів з історії сусідніх сіл Бартатова, Басівки, Годовиці, Оброшина, Лапаївки, Полянки.

Розповідь починається з опису природного середовища краю. Подано детальну характеристику рельєфу, геології та водних артерій.

Другий розділ основний. Він присвячений дописемній історії Ставчан. Починаючи з 2001 р. один з авторів книги систематично здійснює археологічні дослідження не лише на території Ставчан, а й в найближчих сусідніх сілах. За цей час здобуто значний джерельний матеріал, який дозволяє описати прадавню історію нашої землі від перших поселенців доби неоліту (V тис. до Р. Х.) до княжих часів, початку безперервного життя в Ставчанах. Проведені археологічні дослідження показують унікальність цієї землі, яка своїми природними умовами (родючі ґрунти, розгалужена річкова сітка) віками приваблювала людей як місце проживання. Територія навколо р. Ставчанки була певним цивілізаційним центром, адже тут виявлено понад 20 різночасових прадавніх селищ. Такої кількості доісторичних поселень, як у Ставчанах, на карті Львівщини ще

потрібно пошукати. Здобуті результати з розкопок поселення доби енеоліту в урочищі „Черпіль“ відомі не лише серед вітчизняних, а й зарубіжних науковців.

Цікаві факти про Ставчани взято з австрійських та польських карт кінця XVIII — початку XX ст. На них можна спостерігати розвиток планувальної структури, господарства, демографію та ін.

Не менш важливим є розділ про участь наших земляків у трагічних подіях у часі між Першою та Другою світовими війнами, а також про національну боротьбу за визволення Української держави.

Завершується книга розповіддю про те, як створювали символічний знак Ставчан — герб.

Автори видань про Ставчани щиро сподіваються на продовження цієї естафети творчості, адже село володіє значним інтелектуальним потенціалом. Тут чимало істориків, журналістів, культурних діячів, громадських активістів, які спроможні та повинні видати ще кілька томів про Ставчани. Тем для написання багато: історія, духовне життя, просвітницька діяльність, спорт і таке інше.

Андрій Гавінський, Андрій Яцишин, Юрій Дячишин

РЕЛЬЄФ, ГЕОЛОГІЧНА БУДОВА ТЕРИТОРІЇ с. СТАВЧАНИ

Рельєф території, на якій розкинулося с. Ставчани та його найближчі околиці, характеризується згладженими, плавними обрисами. Село розбудовувалося в межах долини р. Ставчанки та її невеликих ліво- і правобічних допливів. Щоправда, нині всі допливи Ставчанки антропогенно змінені, перетворені в осушувальні канали. Особливо активно мережу осушувальних каналів розбудовували впродовж 50—60-х років минулого століття, щоб залучити осушені землі до сільськогосподарських угідь. Серед допливів р. Ставчанки довгими є її правобічні допливи, найбільші з яких течуть від Кеприни в напрямку Дібрівок, а інший протікає через Підгайці і навпроти Янькова впадає у р. Ставчанку. Їхня довжина коливається в межах 4—6 км.

Лівобічні допливи р. Ставчанки мають малу довжину, максимум до 3 км, а більшість з них ще коротша. Однак їхня мережа більш розгалужена, зі складною конфігурацією у плані. Найбільший з лівобічних допливів р. Ставчанки, який протікає від Комплексу, через східні околиці Кусьпісів і південно-східніше Черпиля впадає у Ставчанку, закладений паралельно руслу річки. Їхні долини лежать на відстані менше 2 км та відділені хоч і порівняно невисокими, однак добре вираженими в рельєфі лесовими¹ підвищеннями.

Такі підвищення найліпше виражені в районі Буськової гори, Глибокого Янькова, Станції. Абсолютні відмітки в їхніх межах зростають до 282—287 м, а перевищення над днищами річкових долин, що оточують їх, досягають 7—13 м. Добре виражене й інше підвищення, яке „затиснене“ між лівобічним меандром² р. Ставчанки та долиною її невеликого допливу, який протікає між заводом „Майола“ і Виздрою через територію шкільного подвір'я.

Саме на такому підвищенні розкинулися центральні забудови с. Ставчани, зокрема Виздра, побудована церква, закладений цвинтар.

¹ Леси — тип континентальних (сформованих на суходолі) відкладів, проблема походження яких й дотепер остаточно не розв'язана. Серед усіх гіпотез їхнього походження найбільш використовуваною є еолова (вітрова) гіпотеза.

² Меандри — це плавні колоподібні вигини русла річки від його центральної осі.

Від днищ долин Ставчанки, її допливу це підвищення відділене порівняно високими та крутими схилами, наприклад, поблизу школи.

Із загальної довжини русла р. Ставчанки (близько 20 км) в межах села (на відтинку від північних околиць Дібрівок до південних Янькова) його довжина складає близько 5 км. Русло річки не широке, від 3—4 до 5—6 м, та не глибоке. Швидкість течії близько 0,1 м/с. Ставчанка є правим допливом р. Щирки, яка в свою чергу впадає в р. Дністер. Отже р. Ставчанка належить до басейну Чорного моря.

Долина річки не широка, з плоским днищем та невисокими пологими схилами (бортами). Ширина її днища змінюється від 400—600 м між Дібрівками та Пришляками, до 70—110 м в межах власне с. Ставчани. Абсолютні відмітки (висоти над рівнем Балтійського моря) в днищі долини річки змінюються від 278—280 м, що в районі Дібрівок, до 273—274 м — на півдні, між Яньковом і Полянкою. Днище долини річки заболочене, заторфоване.

Перехід від днища долини до її схилів (бортів), які обмежують долину річки із заходу та сходу, здебільшого поступовий, пологий, ледь помітний на місцевості. Тільки подекуди, наприклад, поблизу церкви, Буськової гори, він різкий, добре виражений в рельєфі. Тут він представлений крутими високими, відносною висотою 7—12 м (перевищення над руслом річки) схилами. На інших ділянках схили долини плавно переходять у височини межиріччя Ставчанки — Верещиці, Ставчанки — Щирки. Довжина західного (правого) схилу долини коливається від 2 до 4 км, а східного (лівого) — в межах 3—3,5 км.

Вздовж західного схилу долини абсолютні висоти зростають від 280—282 до 305—310 м, що на привододільних ділянках межиріччя Ставчанки — Верещиці. Максимальні відмітки досягають 323 м і припадають на пагорб, який височіє між Калинкою та Басами. Отже перевищення привододільних ділянок межиріччя Ставчанки — Верещиці над днищем долини річки досягають 25—28, максимум до 43 м. Вздовж східного (лівого) борту долини річки між Оброшином—Басівкою—Годовицею—Глинною абсолютні відмітки зростають ще суттєвіше — до 320—330 м. Перевищення привододільних ділянок межиріччя Ставчанки — Щирки над днищем долини р. Ставчанки досягають 40—50, максимум до 57 м.

Згладженість, плавність обрисів рельєфу території с. Ставчани та його околиць обумовлена, головню, геологічною будовою описуваного

району, який лежить у межах плоскохвилястої денудаційно-аккумулятивної¹ Городоцько-Щирецької рівнини (Державна геологічна карта України, 2005).

В межах цієї рівнини товщі гірських порід залягають горизонтально. Зі сходу до рівнини прилягає плоска, розчленована височина Львівського Опілля. Межа між ними трасується чітко з півночі на південь, від Бартатова в напрямку на Лісневичі і пролягає між селами Оброшино та Ставчани. На глибині межа приурочена до тектонічного порушення у вигляді флексури². В рельєфі ця межа представлена добре вираженим схилом, розвиненим в межах с. Оброшино. Між межами, встановленими на глибині та на поверхні, є невелика територіальна незбіжність, зокрема лінія тектонічного порушення зміщена західніше схилу.

Найдавнішими відкладами, які залягають відносно неглибоко, є нагромадження неогенового віку. Неогенові³ і ще старші відклади в геології відносять до корінних. Щоправда, збереглися тільки відклади раннього неогену або міоцену⁴, які нагромаджувалися в морському басейні.

В межах с. Ставчани, його найближчих околиць збереглися різноманітні неогенові відклади, які об'єднані у дві світи⁵: косівську та опільську (Державна геологічна карта України, 2005). Територія села розкинулася в межах поширення відкладів косівської світи, які представлені сірими глинами, вапнистими з прошарками пісковиків, туфів, туфитів. Крайні західні та східні ділянки села розбудовані в межах поширення відкладів іншої світи — опільської. Нагромадження світи

¹ Денудація – сукупність процесів руйнування водою, вітром, льодом, іншими чинниками гірських порід і перенесення продуктів руйнування у понижені ділянки земної поверхні; аккумуляція – це процес, протилежний денудації, який полягає в нагромадженні уламків гірських порід, що транспортуються текучими водами, вітром, льодом іншими чинниками.

² Флексура – однобока колінчаста складка шарів гірських порід, що виникла внаслідок переміщення однієї ілянки земної кори відносно іншої у вертикальному напрямку без розриву.

³ Неогенові відклади – товщі гірських порід, які сформувались у діапазоні 23–2,5 мільйони років тому.

⁴ Міоцен – це епоха в межах неогенового періоду, яка розпочалась 23 мільйона років тому, а завершилась близько 5 мільйона років тому.

⁵ Світа – сукупність відкладів в межах геологічного району.

представлені пісками з прошарками пісковиків, вапняками, глинами. Потужність відкладів неогенового віку змінюється в широких межах, від 10 до 150 м.

Знизу неогенові відклади підстелюються ще старшими нагромадженнями, які сформувалися впродовж крейдового періоду (понад 65 мільйонів років тому).

Дочетвертинні (неогенові) відклади повсюдно перекриті молодшими четвертинними¹ відкладами, сформованими вже в континентальних умовах (на суходолі). Найстаршими серед них є піски з уламками гранітів, які нагромадилися в процесі відтоку долиною р. Ставчанки талих льодовикових вод (Державна геологічна карта України, 2005; Przeriorski, 1938). Відбувалася ця подія в ранньому плейстоцені², в інтервалі 520—500 тисяч років тому, коли околиць Львова, Городка досяг льодовик окського віку.

Сам льодовик до теперішніх околиць с. Ставчани не просунувся, зупинившись в 6—7 км північніше, поблизу с. Мшана. Свідченням відтоку талих льодовикових вод долиною р. Ставчанки є не тільки розвиток характерних відкладів, тобто пісків з уламками гранітів (останні принесені льодовиком зі Скандинавії), а й масштаби долини річки, яка є набагато ширшою, ніж русло річки, що тепер нею протікає. Потужність пісків водно-льодовикового походження коливається в межах 12—16 м (Державна геологічна карта України, 2005). До речі, саме ці піски і є головним водоносним горизонтом, води якого використовує населення села в побуті.

Водно-льодовикові піски повсюдно перекриті молодшими відкладами: в днищі долини р. Ставчанки алювієм³, торфами, заторфованими ґрунтами голоценового⁴ віку; а на схилах долини річки—

¹ Четвертинні (антропогенові) відклади – товщі гірських порід, які сформувалися впродовж найновішого періоду в історії Землі, який почався приблизно 2,5 мільйони років тому і триває дотепер.

² Плейстоцен – епоха (підрозділ) четвертинного періоду, яка розпочалась приблизно 2,5 мільйони років тому і завершилася близько 10 тисяч років тому. Плейстоцен поділяють на три дрібніші інтервали: ранній (2,5–0,78 млн рр.), середній (0,78–0,12 млн рр.) і пізній (0,12–0,01 млн рр.).

³ Алювій – відклади постійних водотоків (річок), які збудовані уламками різних розмірів (піском, галькою, валунами тощо).

⁴ Голоцен – епоха (підрозділ) четвертинного періоду, яка триває приблизно останні 10 тисяч років.

перевіяними вітром (еоловими) пісками, супісками, суглинками верхньоплейстоцен-голоценового віку.

Власне еолові супіски та суглинки¹ верхньоплейстоценового віку добувають у Вивозі (Закуття) в якості будівельної сировини для побудови пічок, камінів.

На привододільних і вододільних ділянках височин межиріч Ставчанки — Верещиці, Ставчанки — Щирки, де водно-льодовикові піски відсутні, відклади неогенового віку одразу ж перекриваються супісками, суглинками верхньоплейстоцен-голоценового віку. Потужність цього покриву порівняно незначна, в межах 7—15 м, а на найкрутіших схилах зменшується до 2—4 м.

На окремих, найкрутіших, ділянках схилів межиріч Ставчанки — Верещиці та Ставчанки — Щирки піски, супіски та суглинки перевідкладені вниз по схилах дощовими і талими сніговими водами. Такі нагромадження в геології називають делювіальними².

Використана література

1. *Державна геологічна карта України*: пояснювальна записка / склали: Л. С. Герасімов, І. В. Макарова, С. В. Чалий та ін.; Державний комітет природних ресурсів України, НАК „Надра України“, ДП „Західукргеологія“, „Львівська геологорозвідувальна експедиція“. 1 : 200 000, в 1 см 2 км. Київ, 2005. (Карпатська серія ; аркуші М—34—XXIII (Пшемисль), М—34—XXIV (Дрогобич))

2. *Przepiórski W.* Dyluwium na płaskowyżu Chyrowsko-Lwowskim // *Kosmos*. 1938. Т. 63. S. 183—245.

¹ Супіски, суглинки – пухкі піщано-глинисті осадові породи, в складі яких в різних пропорціях змішані глинисті (діаметром менше 0,005 мм), пілуваті (діаметром від 0,005 до 0,05 мм) та піщані (діаметром від 0,05 до 2 мм).

² Делювій – відклади, які нагромаджуються в підніжжі або нижній частині схилу внаслідок змивання зруйнованих гірських порід з верхньої частини схилу дощовими та талими сніговими водами.

ПРАДАВНІ СТАВЧАНИ

Розповідь про славне село Ставчани розпочнемо з легенди про його походження. Згідно з нею, через село споконвіку проходив торговий шлях, який вів із Самбірщини до Львова. Свій товар купці перевозили на підводах і зберігали у дерев'яних бочках — так званих чанах. Шлях був далеким і важким, перевізникам не раз доводилося зупинятися на відпочинок. От такою останньою зупинкою на шляху до Львова була переправа через річку Ставчанку. Перейшовши її в брід, купці казали: „Став чани“. Це означало привал. Так і з'явилася назва села Ставчани. Але це лишень гарна легенда. Насправді історія походження назви має значно глибше коріння і, ймовірно, ранньослов'янське, адже неподалік маємо чимало сіл із закінченням „-чани“: Речичани, П'ятничани та ін. Села-„побратими“ Ставчани існують також у Чернівецькій та Хмельницькій областях.

Перша згадка про львівські Ставчани відноситься до 1396 р. З цього часу пройшло вже 620 років, упродовж яких творилася історія села. Завдяки ініціативі Наталії Яріш у 2002 р. побачила світ праця „Ставчани. Нариси історії села“. На основі архівних матеріалів та спогадів односельчан було зроблено першу спробу висвітлити минуле села, починаючи з 1396 р. Зрозуміло, що до часу першої згадки про село воно вже існувало. Тут і постає питання, а коли виникли Ставчани? Відповідь на це може дати наука археологія (від грецьких слів: архайос — давній та логос — наука, слово). Починаючи з 2001 р. автор проводить систематичні археологічні дослідження як на території с. Ставчани, так і в сусідніх селах. Результати виявилися неочікуваними. На території Ставчан збереглося чотирнадцять місць, де в різний час проживали наші предки (рис. 2). Це найбільша кількість стародавніх поселень у найближчій окрузі (рис. 1). Вигідне розміщення, родючі ґрунти, розвинута річкова система особливо приваблювали людей для будівництва тут своїх жител. Перші поселенці прийшли сюди ще в добу неоліту сім тисяч років тому. Можна лишень собі уявити, скільки це років і що могло відбуватися за цей період.

Історія досліджень. Перші згадки про археологічні пам'ятки в околицях Ставчан відносяться до останньої чверті XIX ст. У нау-

ковому журналі „Przegląd archeologiczny“ 1897 року занотовано, що перед селом є „могила великих розмірів“, тобто курган. За цим скупим повідомленням важко встановити локалізацію насипу, принаймні наші пошуки не увінчалися успіхом. Можливо, могила вже розорана і назавжди втрачена.

Зрідка місцеві жителі викопували на своїх землях предмети старовини. Кілька таких знахідок зберігаються у музеях Львова. Так, у Львівському історичному музеї є велика кам'яна сокира (рис. 24: 1; 49). В інвентарній книзі під номером ЛІМ А-29247 записано: „Сокира із с. Ставчани, з урочища Полянка“. Її у 1964 р. передав до Музею сільський священик Фітьо Степан Андрійович.

Зі с. Ставчани походять також кам'яна сокира (рис. 25: 2) та крем'яний ніж, які зберігаються в Музеї археології Львівського національного університету ім. І. Франка. Відомості про них опубліковані професором М. Пелещишином (рис. 3: 2) у 1992 р. Де саме і ким виявлені згадані артефакти, достеменно невідомо.

У 1995 р. розвідкові роботи у басейні р. Ставчанки проводив відомий львівський археолог В. Конопля (рис. 3: 3). Він зафіксував поселення на правому березі Ставчанки у „Дворисках“, на південній околиці Дібрівок та в урочищі „Пришляки“ у с. Оброшино і відніс до княжого періоду і пізнього середньовіччя. Крім того, вчений виявив по два пункти на території сіл Містки та Лісневичі: поселення доби неоліту, бронзового віку та XII—XV ст.

Починаючи з 2001 р. автор публікації систематично здійснює археологічні дослідження у с. Ставчани та сусідніх селах. Відкрито нові поселення в Бартатові, Керниці, Оброшино, Басівці, Годовиці та Полянці (рис. 1). Ретельно обстежено околиці с. Ставчани, в результаті чого виявлено більше двадцяти давніх селищ. На окремих з них закладено шурфи (Ставчани IV, на городі Дмитра Кушніра, Ставчани XI, XIII та Полянці). Найбільш вивченим є поселення Ставчани X, що локалізується в урочищі „Черпіль“. Упродовж 2005, 2008, 2014—2016 рр. автор проводив тут археологічні дослідження. В перший сезон цих робіт участь у розкопках брали учні ставчанської школи: Іван Зарічний, Микола Качмарик, Андрій Смотрич, Юрій та Назар Пителі. Брати так захопилися розкопками, що ще довгий час на кілька годин після уроків приходили допомагати. За це висловлюємо хлопцям персональну вдячність, а також за сприяння дякуємо директору школи

Степану Івановичу Бурбану. Остнні два польові сезони досліджувати пам'ятку допомагає мій юний сусід Ярослав Дацишин. Минулого 2016 року на розкопках у Ставчанах археологічну практику проходили студенти Львівської академії мистецтв під керівництвом Володимира Петровича Бадяка. Незабутніми їх спогадами про Ставчани стане для студентів символічна посвята їх в археологи. В результаті досліджень за ці роки розкрито біля 500 м² площі, на якій зафіксовано рештки житлових і господарських споруд поселень доби енеоліту (IV тис. до н. е.) та бронзи (III тис. до н. е.), знайдено значну кількість знарядь праці та інших виробів. Автор проводив також розкопки пам'ятки Оброшине III в урочищі „На Гусятнику“, що над Ставчанським озером. Тут закладено декілька траншей та розкопів загальною площею 260 м². На жаль, археологічних об'єктів не виявлено, проте зібрані артефакти свідчать, що тут перебували племена в добу неоліту, енеоліту, бронзи та княжого періоду. До вивчення поселення долучився всім нам відомий історик, поет світлої пам'яті Степан Миколайович Долик, який мріяв побувати на розкопках і навіть один з своїх віршів присвятив археології:

*У літню спеку, в дощ і в холод
Йде на розкопки археолог.
Не золоті скарби шукати,
А історію вивчати.*

*Ще з Трипільської доби
Українці тут жили.
Світ творінням дивували,
В борні славу здобували.*

...

Долик С. Засвітились свічками каштани. — Львів, 2008. — 33 с.

Ранні землероби

Перші поселенці на території с. Ставчани з'явилися у добу неоліту (нового кам'яного віку) і пов'язані з приходом племен так званої культури лінійно-стрічкової кераміки (назва походить від орнаменту посуду у вигляді заглиблених ліній та стрічок; далі — КЛСК) (рис. 4: 2—4), яка займала великі за площею простори Західної та Південно-Східної Європи у VI—V тис. до н. е. Це одна з перших ранньоземлеробських

культур, яка перейшла до відтворюючих форм господарства, займалася вирощуванням злакових культур, таких, як пшениця, ячмінь, жито, розводили кіз, овець, велику рогату худобу та свиней. Екстенсивний спосіб обробітку землі, який швидко її виснажував, вимагав постійного руху людей у пошуках нових площ. Представники КЛСК обирали для свого проживання зручні ділянки на берегах річок та в їх долинах із родючими ґрунтами та широкими луками, вигідними для землеробства і випасу худоби. На основі археологічних розкопок з інших територій встановлено, що носії КЛСК будували житла двох типів: заглиблені площею до 30 м² та наземні, які значно більші за розмірами — до 50 м довжиною та до 7 м у ширину. Вони прямокутної форми, стіни — з дерев'яних стовпів, вкопаних поруч один з одним, обмазаних глиною (рис. 4: 1). У середині хати розміщували вогнище для приготування їжі та збереження тепла. У такій споруді могла проживати велика родина із кількох сімей. Знаряддя праці виготовляли з дерева, кістки, рогу, каменю та кременю. Вироби з останнього найкраще піддавалися обробці. З кременю виготовляли ножі, скребки, проколки, вкладні до серпів та ін. З глини виробляли горщики, серед яких виділяються посудини сферичної форми. Своїх померлих родичів населення КЛСК ховало неподалік від поселень у ґрунтових могилах без насипів. Покійному надавали скорченого вигляду з підігнутими ногами, поклавши на бік. На території Львівської області відомо близько 30 пам'яток КЛСК, а найближче до Ставчан досліджені поселення в Комарно Городоцького району, Винниках поблизу Львова та Гончарах Пустомитівського району.

Сліди селища КЛСК виявлено на пам'ятці Ставчани IV в урочищі „Виздра“. Тут знайдено уламки ліпного посуду, який належав грубостінним горщикам товщиною понад 1 см із шорсткою поверхнею, коричневого кольору. Там само виявлено рештки жнивварських знарядь у вигляді чотирьох вкладишів до серпів, які виготовлені на крем'яних пластинах середніх розмірів 1,5×2,5×0,5 см, із одним ретушованим робочим краєм, який від використання отримав заполіровану поверхню (рис. 4: 6—8). На основі методу реконструкції дослідниками вдалось відтворити вигляд цих первісних знарядь праці. Для ручки вибирали міцну гілку або ріг великої рогатої худоби, у вигнуту її частину вставляли пластини, які слугували лезом серпа (рис. 4: 5). У випадку пошкодження пластину можна було замінити або підгострити заново.

Племена КЛСК підтримували стосунки із своїми родичами з інших територій. Прикладом цього може бути пластина обсидіану (розмірами 1,1×1,2×0,2 см), виявлена на пам'ятці Оброшине III. Обсидіан — це порода вулканічного скла. Найближчі якісні поклади його залягають на території сучасної Словаччини. Отже знахідка може свідчити про торговельні зв'язки місцевого населення із спорідненими західними племенами.

Племена мідно-кам'яного віку

Якісні зміни у житті людини відбувалися дуже поволі. Цей процес тривав тисячі років. Поступово вдосконалювалися знаряддя праці, способи господарювання, житлобудівництво та ін. Поява чогось нового окреслювала цілу епоху. Так, у IV — першій чверті III тис. до н. е., в так званій добі енеоліту або мідно-кам'яного віку, поруч із кам'яними знаряддями з'являються вироби з металу, а саме з міді. Хоча широкого використання таке виробництво ще не мало, але це була якісна зміна в напрямку опанування металу. В цей час відбувається збільшення кількості населення на великих територіях Західної та Центрально-Східної Європи. З'являються різні племена, які постійно пересуваються у пошуках вільних земель. На теренах Львівської області в добу енеоліту існувала низка археологічних культур: маліцька, волино-люблінська, лійчастого посуду, кулястих амфор, шнурової кераміки. Разом з тим, значну територію України, Молдови та Румунії займала одна з найбільших південно-європейських культур — трипілья-кукутені. На сьогодні відомо, що у Ставчанах у різний час проживали представники маліцької культури (МК) та культури лійчастого посуду. Слідів інших культур не виявлено.

Маліцька культура (назва походить від с. Маліце в Польщі, де вперше розкопано поселення цієї культури; далі — МК) зародилася у верхів'ях Вісли в районі Кракова на основі місцевих неолітичних племен під сильним впливом наддунайських культур приблизно у другій чверті V тис. до н. е. На переломі V—IV тис. до н. е. окремі її представники розпочали рух на схід, де дійшли до р. Горинь і зайняли сучасні Львівську, Волинську та Рівненську області. Для проживання ці племена обирали зручні місця у надзаплавних терасах і долинах рік, де займались обробіткою землі та розведенням худоби, а також полюванням, рибальством і збиральництвом. Знаряддя праці мало

чим відрізнялися від тих, що й у КЛСК, за винятком вдосконалення їх функціональних властивостей. Вперше з'являються вироби з міді, які ще не мали побутового призначення і широкого використання у повсякденному житті. Поодинокі вироби з міді у вигляді сокир зустрічаються у похованнях, як супровідний інвентар. Як правило, у могилу до покійника клали найцінніші речі. У представників МК ще зберігали традиції будувати наземні житла великих розмірів, які вирізнялися трапецієподібною формою. Цікавим є посуд на високих пустотілих ніжках, орнаментованих різними лініями наколів, які створюють геометричні фігури трикутників, ромбів, символ дерева, а навіть пластичне зображення фігури людини. На Львівщині сьогодні відомо близько 50 пам'яток МК. Найближчі за відстанню поселення, які розміщені біля Ставчан, є у Комарно, Винниках, Гончарах. Представники МК часто заселяли ті ж самі місця, що й її попередники КЛСК.

На території с. Ставчани та його найближчих околиць зафіксовано скупчення поселень МК. Рештки цих селищ виявлено на таких пунктах, як Оброшино III в урочищі „На Гусятнику“, Ставчани XIV поблизу Дібрівок (рис. 18: 2, 3), Ставчани X, XII, XIII (рис. 18: 6—9) в урочищах „Черпіль“ — „Біля Маланкової Хати“. Вони розміщені на невисоких та невеликих за розмірами мисах у заплавах р. Ставчанки. З перерахованих поселень досліджено поселення Оброшино III, де на площі 260 м² знайдено окремі фрагменти битого посуду та крем'яні знаряддя праці (рис. 18: 4, 5; 47: 2). Найбільш інформативним є селище Ставчани X в урочищі „Черпіль“. Тут зафіксовано десять господарських об'єктів МК (рис. 6). Особливу увагу привертають три заглиблені споруди великих розмірів. Споруда № 1 вісімкоподібною у плані форми, довжиною 7 і шириною 5 м. Вона вкопана на глибину 0,7 м і складалась із двох камер, поміж ними проходив уступ, який слугував сходиною у приміщення з південного боку. В одній із ям на долівці виявлено рештки вогнища діаметром 0,5 м у вигляді попелу та деревного вугілля, у середині якого були шматки перепаленої глини і частина кухлика. По периметру котловану споруди фіксувалися сліди від стовпових ям діаметрами 30—40 см, які, очевидно, були основою стін та каркасом для даху (рис. 32—34). У процесі розкопування об'єкта у його заповненні знайдено майже 100 побитих горщиків та незначну кількість крем'яних знарядь праці. За кілька метрів на схід від згадуваного приміщення

виявлено ще одну подібну споруду, але дещо більших розмірів. Вона овальної форми довжиною 8 та шириною 7 м і глибиною 0,8 м. Вхід був з північної сторони у вигляді помірно пониженого уступу. У західній частині котловану, у незначному заглибленні, збереглися рештки вогнища. Зі східного боку об'єкта є сліди від стовпових ям на зразок споруди № 1 (рис. 35; 36: 2). Тут виявлено значну кількість битого посуду і дуже мало виробів з кременю. Подібних об'єктів на інших поселеннях МК майже невідомо, принаймні таких розмірів. Тому маємо справу з маловивченою стороною господарської діяльності цих племен, що вимагає подальшого вивчення. До наближення розгадки функціонального призначення згаданих ям послужили результати розкопок 2015—2016 рр. Так, у 2015 р. виявлено черговий подібний об'єкт значних розмірів довжиною 7,7 м, шириною 4 м і глибиною до 1 м (рис. 37). Аморфність стінок та нерівність дна з численними заглибленнями у вигляді окремих ям свідчать, що це було місце для вибирання глини — тобто первісний кар'єр. Як правило, такі кар'єри розміщені на окраїні поселення. Це була так звана виробнича зона. Подібні виробничі осередки археологи фіксують не так часто, оскільки основна увага зосереджується на центрі селища, де стоять житла та господарські споруди. Тепер ми можемо з впевненістю говорити, що поселенці „Черпеля“ самостійно виготовляли посуд, а навіть могли поширювати його серед найближчих сусідів. Окрім цього, глина також була необхідна для будівництва хат, стіни яких були глиняними. У 2016 р. нам пощастило натрапити на сліди житлової споруди, основу каркасу якої становили стовпи, розміщені на певній відстані один від одного. На північ від виявлених ям-глинищ, спрямованих у центр поселення, зафіксовано серію слідів від стовпових ям діаметрами 30—40 см, які вкладалися в одну лінію на відстань до 20 м (рис. 39: 1). Щоб остаточно встановити контури цієї хати, необхідно розширити більшу площу, що є завданням розкопок наступних років. Але аналогії споруд маємо у сусідній Польщі. Як правило, ці житла мали наближену до прямокутника форму довжиною до 50 м. У такому приміщенні могла проживати ціла родина з кількох поколінь. Під час цьогорічних досліджень встановлено цікавий факт — у середині житла практично не виявлено знахідок. Тобто можна зробити висновок, що мешканці ретельно прибирали свої житла, а усі відходи викидали у смітникові ями. Тому не випадково ми знаходимо таку велику кількість битого

посуду, пошкоджених виробів з кременю у цих ямах-глинищах. Після втрачення своєї функції як кар'єру вони просто перетворювалися на смітники.

Крім цього, на енеолітичному селищі в Ставчанах зафіксовано шість господарських ям (рис. 36; 38). Переважно вони округлої в плані форми діаметрами 1—1,5 м, глибиною до 0,7 м. Як правило, в таких заглиблених ямах зберігали зерно або запаси продуктів, а після природного руйнування їх стінок, які з часом починали осипатись, такі котловани використовували для складування відходів життєдіяльності. Цікавою є знахідка в одній з ям. У верхній частині її заповнення виявлено розбитий горщик, який вдалось повністю склеїти. Виявилось, що посудину „ремонтували“, тобто вона десь отримала тріщину і для того, щоб повністю не розсипалася, вздовж лінії розколу майстер робив наскрізні отвори і зв'язував стінки між собою (рис. 18: 1; 42: 1).

Очевидно, довго цей горщик вже не послужив і все ж таки розбився й опинився у смітнику. Завдяки цьому й потрапив до рук археологів.

На основі виявлених знахідок можна частково відтворити побут мешканців давнього поселення в Ставчанах.

З плином тисяч років майже всі речі, які виготовлені з органічних матеріалів (дерево, шкіра, кістка та ін.) розчинились у ґрунті і назавжди втрачені. До наших днів дійшли ті вироби, які зроблені з глини та каменю, що не так інтенсивно піддаються руйнуванню чинниками природи.

Основними знахідками на поселеннях виступає глиняний посуд (рис. 7—17), переважно битий, рідко — цілими екземплярами. Це пов'язано з тим, що горщики часто билися, а збережені вироби забирали із собою при переїздах на нове місце. На поселенні маліцької культури в Ставчанах знайдено близько 1,5 тис. фрагментів кераміки. На той час посуд був ліпний, до глини додавали пісок, дрібні частки шамоту (подрібнена кераміка), інколи органіку: полову, січену соломку. Поверхня заглажена, покрита так званім ангобом — рідким шаром глини. Серед форм посуду виділяються опуклобокі горщики, невеликих розмірів кубки, миски. Частина посуду могла накриватися спеціально виготовленими покривками. Особливою ознакою маліцької культури є чаші на високих пустотілих ніжках, які в інших археологічних культурах не зустрічаються. На поселенні в Ставчанах знайдено маленьку ритуальну посудинку овальної форми на низьких ніжках,

краї вінець якої витягнуті у формі пелюсток (рис. 18: 10; 42: 2). Такі вироби у МК зустрічаються надзвичайно рідко, подібні до них маємо на пам'ятках трипільської культури, синхронної в часі з маліцькою.

Вже в ці давні віки люди намагалися надати посуду певного естетичного вигляду, прикрашаючи його орнаментом та пластичною декорацією. Основним мотивом орнаментациї були заглиблення у формі так званих нігтевих вдавлень та округлої форми штампів, які наносили переважно в найбільш округлій частині виробу (рис. 43). Деякі стінки оздоблювали прокресленими лініями, зробленими гребінцем (рис. 12: 5). Декорація мала вигляд наліплених гудзів, рідше — пружків. Один з таких горщиків прикрашений пластичними валиками, які утворювали три вертикальні розгалуження, що, можливо, символізували дерево (рис. 8: 4). Аналогії маємо з поселення у Винниках, правда символ дерева тут відображений у вигляді наколів. Маємо дані, що на окремих посудинах навіть зображували фігури людей, прикладом чого є горщик, виявлений на території Польщі неподалік від Кракова.

До інших виробів з глини належать пряслиця (рис. 12: 10—12). Кілька їх екземплярів знайдено і в Ставчанах. Це невеличкі предмети округлої форми діаметрами 3—4 см із наскрізним отвором посередині для нанизування веретена. Вони надавали останньому кращої обертової сили. Знахідки пряслиць можуть свідчити про заняття представників МК прядінням та ткацтвом і говорять про те, що вже в цей час люди вміли виготовляти одяг. Сировиною для тканини могли слугувати льон, конопля та шерсть.

Серед знарядь праці, які дійшли до наших днів, чи не перше місце займають вироби з кременю. Найякісніші його поклади залягають на території Волині. Саме й звідси були принесені заготовки для майбутніх знарядь. На поселенні в Ставчанах знайдено близько 150 крем'яних предметів. З кременю виготовляли ножі у вигляді ретушованих пластин, скребки, різці, свердла, вкладні до серпів, розтирачі та ін. (рис. 19; 20).

На основі знахідок кераміки та кременю можна частково відтворити господарство енеолітичних поселенців у Ставчанах. Вони займались як землеробством, так і розведенням худоби. Про заняття землеробством свідчать фрагменти серпів, якими жали пшеницю та інші злакові культури (рештки полови простежуються в складі глини, з якої виготовлений посуд), господарські ями, в яких зберігали

зерно. Крем'яними розтирачами „мололи“ зерно на борошно, з якого випікали хліб. Використання рала для рихлення землі засвідчено у зображенні на горщику з поселення Вільбівне та Демидівка, що на Волині. Наявність рала свідчить про застосування тяглової робочої сили, в ролі якої використовували велику рогату худобу. Розводили й дрібну рогату худобу (кози, вівці), кістки яких виявлено на низці поселень МК. З овечої пряжі ткали полотно. Крем'яні знаряддя у вигляді різців, скребків, свердел вказують на вміння обробляти тверді та м'які матеріали: дерево, кістку, ріг, шкіру та ін.

Після МК на територію Ставчан прийшли племена *культури лійчастого посуду* (назва походить від форми горщиків, вінця яких сформовані у вигляді лійки; далі — КЛП) (рис. 21: 2—5). КЛП утворилася в межиріччі Лаби, Одри і Вісли на території сучасних держав Німеччини та Польщі на межі V—IV тис. до н. е. на основі місцевих мезолітичних племен під впливом наддунайських неолітичних культур. На початку IV тис. до н. е. розпочинається інтенсивне розселення КЛП у всіх напрямках. Племена заселили значні терени Західної та Центрально-Східної Європи, у тому числі і сучасну Україну (Львівську і Волинську області).

Час існування КЛП припадає на атлантичний період клімату, який характеризується теплими температурами та значною вологістю повітря. Ці природні чинники сприяли тому, що племена КЛП змушені були обирати для своїх поселень (рис. 21: 1) підвищені сухі місця, як правило, неподалік від річок. Окремі оселі збудовані на дуже високих пагорбах: Високий Замок, Гора Жупан та Лисівка у Винниках, Гора Камула у Підгородищі та ін. висотою більше 300 м над рівнем моря. Це було також зумовлено і способом ведення господарства, зокрема землеробства. Племена КЛП випалювали великі площі лісів, на згарищах яких висівали зерна злакових культур. Тут же випасали стада домашніх тварин, серед яких переважала велика рогата худоба, в меншій — мірі вівці, кози та свині. Зрештою, на відкритих площах легше випільнувати худобу та вберегти від звірів.

Житлові споруди будували досить значних розмірів до 100—150 м². В них проживали великими родинами. Разом з тим, окремі сім'ї вже могли відділятися і жити окремо, для чого будували хатини на зразок мазанок площею 20—30 м². Їжу готували на відкритих вогнищах в середині приміщень або поруч з ними. Рештки такого вогнища

зафіксовано в одній із траншей, закладених на пам'ятці Ставчани IV. Воно виявлене на глибині 0,8 м від сучасної поверхні, округлої в плані форми діаметром 0,5 м, товщиною 0,05—0,1 м. Серед золи були дрібні уламки битого посуду. В житлових спорудах археологи знаходять різні побутові предмети, які дійшли до наших днів: посуд, предмети прядіння і ткацтва, знаряддя праці з кістки (шила, проколки, голки, долота), рога (мотики, сокири), каменю (розтирачі, жорна, точильники) та кременю (ножі, скребки, проколки, різці, долота, сокири та ін.). Дуже рідко зустрічаються вироби з міді, переважно це сокири, які клали до покійника в могилу. Поховальний обряд племен КЛП відзначається величними поховальними комплексами типу мегалітів, яких ще називають „будинками мертвих“. Це кам'яні або дерев'яні споруди трапецієподібної в плані форми довжиною 40 і більше метрів, шириною 7—10 м (рис. 22). Такі могили найкраще дослідження на території Польщі, на жаль, на території України їх не виявлено.

„Репресивне“ ставлення до природних чинників, яке було в основі господарської діяльності КЛП змушувало її населення постійно змінювати місця проживання для пошуків нових екологічних зон. Вчені вважають, що для звичайних поселень господарська округа становила не більше 6 км в діаметрі. Далі могло розміщуватися вже інше селище. Саме така площа була необхідна для існування поселення впродовж 20—50 років. Після вичерпання усіх економічних можливостей для подальшого проживання мешканці переходили на нові місця, під які обирали терени, що не були зайняті попередниками. За підрахунками дослідників, відновлення лісу відбувалося впродовж 50—60 років. Приблизно через стільки років дані терени знову можна було заселяти. Подібну ситуацію маємо у Ставчанах. Тут на берегах р. Ставчанки виявлено сліди трьох поселень, розміщених неподалік від один одного: в урочищі „Заболоття“, „Двориска“ та „Виздра“. Від цих поселень залишилися рештки битого посуду із характерними орнаментованими вінцями у вигляді округлих штампів (рис. 21: 6—8) та фрагменти крем'яних ножів, виготовлених на широких пластинах.

Кочовики доби бронзи

На переломі IV—III тис. до н. е. в процесі освоєння металу людина винайшла бронзу (сплав міді та олова), яка відзначалася більшою твердістю від міді і меншою температурою виплавки. Це дало змогу

покращити знаряддя праці, зброї та виготовлення речей утилітарного призначення. Розпочинається нова доба в історії людства — доба бронзи, яка тривала до кінця II тис. до н. е.

В енеоліті основним способом господарства було екстенсивне землеробство, яке призвело до виснаження ґрунтів. Клімат змінився з більш вологого на сухий. З карти зникли декілька великих осілих землеробських археологічних культур, насамперед трипільська цивілізація. Вони розпалися на дрібні групи, що злилися з іншими прийшлими племенами. Такими племенами були кочівники, які пристосувалися до тогочасних умов існування. Для них були вигідні площі, звільненні від лісів попередниками. В основі життя кочівників був постійний рух. Випасаючи худобу, вони часто переходили з місця на місце і тому майже не залишали після себе слідів. Однією з перших і найбільш відомих культур доби бронзи є так звана культура шнурової кераміки, яка заселяла значні європейські простори. Назва походить від шнурового орнаменту, нанесеного на посуді. Ще однією особливою ознакою кочовиків є бойові шліфовані сокири, виготовлені з каменю. На окремих територіях культури доби бронзи не були однорідними, авирізнялися певними рисами, але традиційним для усіх був поховальний обряд. У добу бронзи з'являється звичай ховати померлих у могилах над якими насипали кургани. Вони могли досягати значних розмірів: 20—30 м в діаметрі і до 4—5 м висотою. Покійника хоронили у скорченому положенні надаючи йому вигляду дитини у лоні матері, поруч нього клали найнеобхідніші речі: посудину та предмети зброї. З погляду нашого часу, це були досить бідні захоронення. Вони спростовують думку про те, що в курганах заховано кілограми коштовних речей і найперше золота. Насправді люди тоді мало думали про багатство. На першому плані стояло питання виживання і продовження роду, зрештою, золота ще ніхто не знав. Могили своїх предків кочівники насипали у найвищих місцях території, де вони проживали, як правило на вершинах пагорбів, чи, як ми їх називаємо, гір. Дуже часто такі місця з прадавніми курганами й досі називаються „Могилки“ або „Могила“. Ці насипи були не лише цвинтарями, а й орієнтирами шляхів, певними знаками кордонів окремого племені. До них постійно приходили родичі, справляли тризну, підсипали насипи, а навіть підзахоронювали померлих. Останніми роками на території Прикарпаття українськими та польськими вченими виявлено кілька тисяч таких насипів, що є

найбільшим скупченням у Європі. Правда, значна частина цих величких насипів вже знищена, розорана і назавжди втрачена. Очевидно, один з таких курганів був й на території с. Ставчани, адже ще наприкінці ХІХ ст. в науковій літературі згадували, що перед селом — „могила великих розмірів“. На жаль, встановити місцезнаходження насипу нам не вдалося, можливо, він розораний. Більше пощастило трьом могилам, які захищені лісом, що росте між селами Оброшино та Лапаївка. Дві з них розміщені неподалік від „Гостинної Хати“, діаметрами 14 і 16 м із збереженою висотою 0,5 м, насипані поруч за 50 м одна від одної. Вони могли становити рештки одної курганної групи. Третій курган не пов'язаний із двома попередніми, виявлений за кількадесят метрів на північ від відпочинкового місця „Дубок“. Він досить значних розмірів висотою понад 1 м і діаметром близько 20 м. Ці мовчазні свідки минулого вказують на те, що на території басейну Ставчанки активно здійснювали господарську діяльність племена доби бронзи.

Поселення кочовиків були тимчасовими, мали характер сезонних стоянок. Низку таких селищ виявлено в околицях с. Басівка, Годовиця (рис. 25: 5), Лісневичі, Оброшине (рис. 25: 3, 4) та Ставчани. Усі вони розміщені на берегах річок біля широких долин, на яких можна було випасати стада худоби. Частково дослідженим є поселення в урочищі „Черпіль“. Тут зафіксовано п'ять неглибоких ям та незначну кількість дрібних уламків кераміки. Цілі речі люди забирали зі собою. У межах селища знайдено пошкоджену крем'яну та дві кам'яні сокири, а також уламки серпів. Серед господарських об'єктів на увагу заслуговує яма з розкопок 2008 р. Вона овальної в плані форми, розмірами 1,6×18 м, глибиною 0,9 м, стінки ями нахилені до середини, дно нерівне (рис. 40). У її заповненні знайдено шматки перепаленої глини, фрагменти кераміки, крем'яну пластину, дрібні кісточки та вугілля. В таких ямах могли зберігати зерно або запаси продуктів, адже в таких пивницях температура була пониженою і досить стабільною, очевидно, що над нею було й накриття. Рештки відходів у її гумусованому заповненні ґрунту чорного кольору говорять про те, що згодом об'єкт використовували як смітникову яму. На поселенні зафіксовано ще один такий об'єкт, правда, значно менших розмірів. Він округлої в плані форми діаметром 0,8 м, глибиною 0,35 м та майже прямими стінками з рівним дном. У середині ями знайдено окремі уламки посуду. Можна уявити, як, копаючи яму, поселенці доби бронзи натрапили на рештки

ями енеолітичного часу., Для їхніх цілей це місце не підійшло, адже ґрунт вже був рихлим і стінки осипалися, тому, прокопавши до 0,3 м, люди покинули яму недокопаною (рис. 39: 2).

Про господарську діяльність племен доби бронзи говорить на-самперед їх кочовий спосіб життя, де провідну роль відіграло розведення худоби. Хоча знахідки серпів вказують на те, що до певної міри кочівники займалися і землеробством, переважно вирощуванням злакових культур. Серпи набувають іншої модифікації в порівнянні з попереднім періодом. Замість вкладнів з'являються суцільні леза на крем'яних пластинах з відповідно ретушованим робочим краєм та сформованою вигнутою спинкою — це перший прототип сучасного серпа, який дещо змінив зовнішній вигляд та виготовлений з більш якісного матеріалу. Такий крем'яний серп легко можна було загострити і використовувати впродовж кількох років. Ними жали соломі чи траву, а навіть могли зрізати дрібне гілля. Кілька таких знарядь праці виявлено в Ставчанах. Один з цих предметів знайдений на „Бузьковій Горі“ (Двориска). Серп має розміри 10,4×3,9 см, виготовлений із конкреції крем'яної плитки товщиною 1 см. Його краї ретушовані, сформоване лезо з виділеним потоншеним кінцем. Від тривалого використання поверхня виробу полірована (рис. 26: 3). Ще кілька таких знарядь знайдено й на поселенні в „Черпелі“, правда, у гіршому стані, у вигляді окремих фрагментів (рис. 26: 5). Подібні серпи дослідники відносять до так званої межановіцької культури доби бронзи.

Основними знахідками на поселеннях є уламки посуду. Це переважно незначних розмірів горщики, кубки та миски. Для племен даного періоду була традиція додавати до глиняної маси частинки подрібненого кременю, який після випалу набував білого кольору. Завдяки цьому кераміку культур доби бронзи можна відрізнити серед посуду інших археологічних культур. Характерною ознакою є також орнаментация горщиків відбитками шнура. Часто такий шнуровий орнамент створює цілі композиції з горизонтальних і вертикальних ліній (рис. 23; 43: 2).

До предметів зброї належать кам'яні бойові сокири. Дві з них знайдено на поселенні в „Черпелі“. Вони невеликих розмірів довжиною до 12 см, одна з них — з вираженим обухом (рис. 24: 2), а інша — трикутна із заокругленим краєм та отвором у верхній частині (рис. 24: 1). Ще одна ромбоподібна сокира (рис. 25: 2) знайдена на території

села, але не відомо, у якому місці і при яких обставинах. Зберігається вона у фондах Археологічного музею Львівського національного університету ім. І. Франка.

Населення ранньозалізного віку

На початку I тис. до н. е. серед знарядь праці тогочасного населення значне місце починають займати вироби з металу, а саме із заліза. У порівнянні з міддю чи бронзою сировина для виплавки заліза більш доступна, поклади болотної руди наявні майже в кожній місцевості. Саме з цього часу розпочинається остання археологічна доба — доба заліза, яка триває й сьогодні. Початки опанування людиною цього виду металу (I тис. до н. е.) науковці виділяють в її ранній період.

У цей час чисельно зростає населення, відповідно відбуваються й інтенсивні міграції різноетнічних племен, особливо кочовиків зі сходу: кіммерійців, скіфів, сарматів. Спосіб життя в Українському Прикарпатті набуває осілого характеру, провідну роль у господарстві посідає землеробство. Цьому сприяло кілька чинників: використання у ролі тяглової сили коня, якісна зміна знарядь праці, насамперед із заліза, кількісне збільшення населення та ін.

На території села Ставчани зафіксовано дев'ять поселень цього часу і ще три в найближчих околицях: Полянка I, Басівка I, Керниця I. В археологічному аспекті об'єкти відносять до так званої черепино-лагодівської групи пам'яток ранньозалізного часу. Назва походить від вперше розкопаних подібних поселень в Черепині і Лагодіві відповідно Пустомитівського та Перемишлянського району. Територія поширення цієї групи визначається басейном верхньої течії Дністра в межах Львівської та Івано-Франківської областей. Житла будують різного типу. Це — землянки, півземлянки та наземні споруди. Найбільш поширеним варіантом є заглиблені житла до 1 м розмірами приблизно 4×6 м, коли над котлованом зроблені невисокі стіни та двосхилий дах. Приміщення зігрівали вогнищем, яке могло бути відкритим, або для цього споруджували піч. Рідше зустрічаються наземні будівлі із дерев'яних стовпових стін. Вони більші за розмірами 9×9 м, і в них проживала більша сім'я (батьки, діти, внуки). Навколо цих садиб розміщували господарські приміщення та ями для зберігання продуктів. Окремі ями-льохи були призначені для зберігання зерна. Вони значних розмірів, мали вимазані глиною стінки, східці та накриття.

Ареал поширення черепино-лагодівської групи племен ранньозалізного часу охоплює також й басейн р. Ставчанки. Тут зафіксоване ціле скупчення давніх поселень. Найбільше їх відомо та території с. Ставчани — вісім селищ, ще по одному маємо у Басівці, Лапаївці, Керниці та Полянці. Поселення розміщені переважно на низовинних берегах річок (Ставчани XI, XIV, Полянка I). Також існувала традиція засновувати поселення на високих берегах річок. Яскраві приклади маємо на „Білій Горі“ (Двориска), „На Виздрі“ та в Басівці I. Часто житла розміщені неподалік за 200—300 м один від одного: Ставчани II — Ставчани IV, Ставчани XI — Полянка I, Ставчани VII — Ставчани VIII. Зараз неможливо встановити, чи усі вони існували одночасно, чи в різний час з певними перервами. Представники цієї культури проживали досить довгий час на одному місці, свідченням цього може бути велика кількість битого посуду, який ще й тепер виорюють на поверхню.

Одна з таких найбільших колекцій посуду походить з поселення Ставчани II. Починаючи з 2002 р. автором щорічно проводилось систематичне обстеження „Двориск“, особливо весною, коли на поверхні ґрунту, після талого снігу та дощів, кожен камінець видно, як на долоні.

Виявлений тут посуд — грубостінний з додаванням до глини грубих шматків шамоту та піску. Найбільш поширеним в ужитку був горщик тюльпаноподібної форми з відігнутими назовні вінцями. Часто ці вироби прикрашали у верхній частині наскрізними отворами. Це є характерною ознакою культурної традиції племен черепино-лагодівської групи на усій території її поширення. Крім цього ліпили горщики банкоподібної форми з потовщеними вінцями діаметрами 15—25 см (рис. 27; 28: 1—4). Значно в меншій кількості зустрічаються миски. На згадуваному поселенні їх виявлено дві. Одна з них півокруглої форми з нахиленими до середини вінцями діаметром 8 см (рис. 27: 10), інша — значно менших розмірів з ребристим переломом стінок тулуба діаметром 5 см (рис. 28: 3). Ймовірно, це був невеличкий кухлик для води. Ще однією особливістю цих племен була традиція прикрашати посуд наліпними пружками, поверхня яких оздоблена відтисками пальців, їх защипами чи так званими нігтевими вдавленнями. Інколи деякі посудини під вінцями декоровані гудзоподібними виступами, які разом з тим мали й практичне значення як вушка-ручки (рис. 27: 8).

Менш різноманітним за формами є посуд з поселення Ставчани XI, що в урочищі „За Бедрилою“. Тут зустрічаються переважно тюльпаноподібні горщики, знайдено лише одну миску. Цікавими є два вушка-ручки, яким надано естетичного вигляду: одне з них прикрашене вертикальними насічками (рис. 29: 6), а інше — заглиблене у центральній частині (рис. 28: 8). Подібні предмети зустрічаються і на поселенні Ставчани IX, де виявлено фрагменти двох тюльпаноподібних горщиків (рис. 30: 10, 11).

Багатим на знахідки є селище на березі Ставчанки поблизу Дібрівок позначене як Ставчани XIV. Виділяється старанно виготовлений тонкостінний столовий посуд. Це незначних розмірів банкоподібні горщики з ледь розхиленими назовні вінцями діаметрами 15 см (рис. 29: 1, 2). Поширені й звичні посудини тюльпаноподібної форми (рис. 29: 7, 11). Серед мисок виділяється виріб конічної форми, інша знахідка оздоблена наскрізними отворами (рис. 30: 1, 2). Мешканці поселення мали традицію прикрашати посуд (рис. 30: 3—9). Частина горщиків прикрашена масивними пластичними пружками, орнаментованими заглибленнями округлої форми — відбитками пальців. Деякі посудини мають орнамент у вигляді вертикальних заглиблених ліній, що могло бути виконано гребінцем. Цікавим є фрагмент посудини, який прикрашений пласким гудзоподібним наліпом овальної форми, поєднаним з вузьким пружком (рис. 30: 6).

До скупчення поселень ранньозалізного часу у с. Ставчани можна зарахувати й селище на території с. Полянка в урочищі “До Хреста”, яке розміщене на одному з допливів р. Ставчанки. Тут зустрічається чимала кількість битого посуду, серед якого переважають тюльпаноподібні горщики, рідше — миски (рис. 30: 12—). На увагу заслуговує пряслице — глиняний предмет круглої форми з отвором по центру, яке надягали на веретено для надання йому обертовості. Знахідка свідчить про заняття мешканцями селища прядінням та ткацтвом (рис. 30: 17).

Поселення Басівка I відзначається типовим для цієї культури зразками посуду (рис. 30: 18), але цікавим є те, що знахідки виявлено на трьох пагорбах, що стоять один коло одного. Виходячи з цього, можна говорити що це окремі садиби одного селища. Отже вже в той час індивідуальна сім'я починає відділятися від решти родини, провадячи власне господарство, але разом з тим підтримує тісні зв'язки з родом.

Незвичним для цієї культури є поховальний обряд. Про звичай ховати своїх померлих родичів можемо говорити на основі могильника у с. Лагодів (Перемишлянський район), частково розкопаного у 1960-х роках відомим українським археологом Ларисою Крушельницькою.

Неподалік від поселення знайдено й могильник. Це не типові могили. Перед захороненням покійника спалювали на спеціально викладених кам'яних плитах. Поруч з ним клали небагатий інвентар: посуд та знаряддя праці, усе, що було найнеобхіднішим у повсякденному житті. Звичай спалювати померлих пов'язаний із вірою у те, що вогонь переносить душу покійника у потойбічний світ, в якому він знову відроджувався до нового життя. Можливо, й в нашому селі є місця таких давніх захоронень?

На початку нового тисячоліття

Життя на території Ставчан тривало з певними перервами. Отож, після племен ранньозалізного часу спостерігається інтервал у 500 років, коли люди тут не проживали. Нова сторінка історії пов'язана з так званою черняхівською культурою II—IV ст. Її представники були осілими землеробами, які займались обробіткою землі та годівлею худоби. Місцеве населення активно підтримувало торгівлю з північними римськими провінціями, найближчі з яких розміщені на території Румунії. Велика на той час Римська імперія була зацікавлена у співпраці з варварами від яких отримувала сировину, насамперед продукти першої необхідності: зерно, мед, худобу, шкури та ін. Ціною за це була високоякісна глиняна та скляна тара, предмети одягу, вино, гроші та ін. Тому нерідко на поселеннях черняхівської культури знаходять імпортований посуд, фібули (металеві шпильки для скріплення одягу), прикраси, окремі монети та скарби.

Черняхівська культура існувала в час великого переселення народів. Вона поєднала в собі різні племена, які мігрували із заходу, півдня та північного сходу в пошуках безпечних та вільних родючих земель. І такою територією стали райони Північного Прикарпаття. Свої села засновували на невисоких, часто низьких пагорбах поруч з річками, де можна було випасати худобу та займатись обробіткою землі. Житла дещо заглиблені в землю, невеликих розмірів 10—25 м² квадратної форми, з двосхилим дахом та піччю. Така споруда була досить теплою

та зручною для однієї сім'ї. Її спорудження та ремонт не вимагали великих затрат часу та сили.

Характерною ознакою поселень є наявність великих господарських ям грушеподібної форми для збереження зерна діаметрами 1,5—2,5 м та глибиною до 3 м.

Серед ремесел значно зросла роль обробки заліза та шкір. На поселеннях виявляють такі знаряддя праці, як наральники, серпи, сокири, коси, тесла, велика кількість ножів, шила та ін.

Сліди поселень черняхівської культури зафіксовані на берегах р. Ставчанки, зокрема у с. Бартатів та у Ставчанах в урочищі „За Бедрілою“. Тут знайдено незначну кількість високоякісного битого посуду. Можна припустити, що це тимчасові стоянки, влаштовані представниками ранньослов'янських племен в процесі міграцій. Більш довготривалі селища існували в басейні р. Щирець. Вони відомі в околицях Годовиці, Сокільник, Зубри, Підберізців, Чижиків, Гринєва та ін. Цікавою є знахідка з Наварії. У 1954 р. під час земляних робіт у вапняковому кар'єрі виявлено два червонолакові світильники. На одному з них був латинський напис та рельєфне зображення римського імператора Гальби. Як ці дорогі речі там опинилися, сказати важко. Можливо, це „скарб“, захований купцями в момент якоїсь загрози. Сподіваємось, що майбутні археологічні дослідження й на території Ставчан виявлять цікаві й рідкісні знахідки.

Княжий період

Перша писемна згадка про село Ставчани відноситься до 1396 року. Завдяки археологічним дослідженням можна говорити, що свій кількасот річний відлік село розпочинає з XI ст.

У той час відбуваються важливі зміни у різних сферах життя. Кількісно зростає населення, яке надовго затримується на одному місці і менш мобільне в порівнянні з попередніми віками. Люди значно вдосконалили способи ведення господарства, стали менш залежними від природних чинників, а навіть почали виробляти надлишок продуктів та товарів. З'являються виробничі та торговельні центри, виникають міста, розпочинаються державотворчі процеси.

На території с. Ставчани відомо сім давньоруських селищ. Сюди відноситься й поселення Оброшино III на лівому березі Ставчанки над озером-водосховищем. Якщо поглянути на карту, то можна побачити,

що поселення стояли окремо один від одного у різних кутах теперішньої території села. Це були невеликі хутори, які з часом розрослись і таким чином утворили теперішнє село, яке дуже розкидане на великій площі і значно відрізняється від сучасних, розпланованих по кварталах. Два давньоруські селища маємо поблизу Кусписів (пункти VIII та IX), одне — у центральній частині Виздри (Ставчани IV). Очевидно, Яньків виник на основі поселень, які лежали в урочищі „За Бедрилою“ (Ставчани XI) та в „Дворисках“ (Ставчани II). Останній пункт розміщений у найбільш вигідному місці, на високому березі річки, у самому центрі сучасних Ставчан. Зважаючи на природне пониження правостороннього берега р. Ставчанки, яке в районі Закуття є фактично її заплавою, цілком можна припустити, що ця територія, у порівнянні з іншими, заселена дещо пізніше. Деякі з давніх поселень й досі зберегли статус окремих сіл-хуторів, наприклад, Дібрівки, що, цілком ймовірно, зародилося на основі давньоруського поселення, розміщеного поблизу на правому березі Ставчанки.

На цих поселеннях зустрічається велика кількість битого посуду. У технологічному плані він досить якісний, виготовлений на гончарному колі, тонкостінний, добре випалений. Їх виробництво набуває спеціалізованого характеру. Якщо говорити про форми, то переважають однотипові горщики. Вони невеликих розмірів з опуклими бочками та низькими, сильно розхиленими назовні вінцями, часто з карнизоподібним профілем. Основним мотивом орнаменту на посуді виступають хвилясті лінії (рис. 31). Інколи на денцях зустрічаються певні знаки — це клейма, які майстер ставив для того, щоб вирізнити свою продукцію серед іншої.

В етнічному відношенні населення Ставчан належить до слов'янського племені східних хорватів, територія яких на заході доходила до Карпат, на сході була обмежена басейном Верхнього Дністра, на півночі — вододілом Дністра та Західного Бугу, а на півдні — Хотинською височиною.

У територіальному відношенні в давньоруський час Ставчани належали до Звенигородського князівства (перша літописна згадка про яке відноситься до 1086 р.) і займали його західну частину на кордоні із володіннями перемишльських князів. Виокремлення та розквіт Звенигородської землі пов'язане з Ростиславовичами, правнуками Ярослава Мудрого. Майже два століття Звенигород відігравав важливу

роль у політичному житті Київської Русі до часу, коли був зруйнований монголо-татарською навалою 1241 р. Руїни колись величного міста збереглися у с. Звенигороді Пустомитівського району. В результаті масштабних археологічних досліджень розкопано рештки будинків, виробничих майстерень, залишки княжого палацу та храму. Серед побутових предметів знайдено тисячі виробів з кераміки, каменю, кістки та дерева. Унікальною є колекція віднайденого шкіряного взуття, яке збереглося завдяки вологому ґрунту. А про події трагічної битви 1241 р. свідчать чисельні рештки тіл загиблих воїнів на підступах до міста. Зрозуміло, що руйнувань зазнавали й навколишні села, але в більшості люди втікали і ховалися по лісах, а коли небезпека минала, поверталися назад.

У давньоруський період існував суспільний поділ громадян на кілька категорій. Верхівку складали князі, великі бояри та вище духовенство, які жили з праці інших. Більшість населення становили селяни — так звані смерди, які провадили власне господарство. Вони також були зобов'язані виконувати певні суспільні роботи: лагодити дороги, будувати мости, греблі, укріплення й ін., а крім цього, сплачувати податки — так зване подимне, тобто за оселю (дим). У випадку війни село виставляло певну кількість воїнів. Найнижчою категорією суспільства були раби, джерелом надходження яких були полоненні. Як покарання, тимчасово невольними ставали боржники, конокради, палії. Відносини у суспільстві регламентували закони, прописані у „Руській Правді“. Згідно з нею навіть простий селянин міг судитися з князем, чи боярином, а раб міг відкупитись і стати вільним. Вищу державну владу мав київський князь. Його брати та родичі отримували уділи, де фактично ставали власниками своїх князівств. За добру службу земельні володіння отримували й бояри. Центрами їхнього перебування ставали укріплені городища, які будували у важкодоступних вигідних для оборони місцях і, як правило, на торгових шляхах. Згодом ці городища переростали у міста, де формувалися виробничі центри, ринки, з'їжджалися купці, розвивалася духовна та культурна сфери. А у випадку загрози можна було перечекати лиху годину за міськими мурами. Найближчим до Ставчан було городище у Щирці, перша літописна згадка про яке відноситься до 1113 р. Навколо нього маємо низку давньоруських селищ в Лапаївці, Басівці, Годовиці, Містках, Малечковичах, Сокільниках та ін. Зараз важко сказати, чи ці населені

пункти належали щирецькому боярину, чи були у підпорядкуванні звенигородського князя. Варто нагадати, що Ставчани розкинулися неподалік від торговельних шляхів. На початку XIII ст. одним з центів торгівлі сіллю стає Городок. З цим і пов'язана перша згадка про нього у 1213 р. під назвою Солоний Городок.

В цей час на високому рівні була розвинута писемність. Писати вміли не лише знать, а й простолюдини. Грамотою володіли як чоловіки, так і жінки. Вчити дітей розпочинали в досить ранньому віці, десь з шести років. Свідченням цього є так звані берестяні грамоти — це текст, написаний на березовій корі. Зважаючи на їх органічне походження, таких листів до наших днів дійшло одиниці. Накращі умови для їх збереження — це вологий торф'яний ґрунт. Знахідки берестяних грамот маємо з Новгороду, Києва, Буська, Звенигорода та інших великих міст. Значно більшою кількістю представлені писала — загострені металеві стрижні, якими видряпували текст на корі. Їх виявляють не лише у містах, а й у звичайних селищах. Серед найбільш величних пам'яток писемності Давньої Русі є „Повість минулих літ“, яку вів літописець Нестор у XII ст. та Галицько-Волинський літопис XIII ст. Про суспільні відносини дізнаємось із вже згадуваної „Руської Правди“.

Визначальною подією того часу було прийняття християнства Володимиром Великим у 988 р. Утвердження православної віри відбувалося не відразу, впродовж кількох сотень років. Церковне віровчення стало державною релігією. Розпочалося масове будівництво храмів та монастирів. Невдовзі Україна (вперше цей термін згадується у 1187 р.) стала найбільш християнізованою європейською країною.

Каталог археологічних пам'яток басейну р. Ставчанки

Бартатів I знаходиться на південно-східній околиці села, на схилах пологого лівого берега Ставчанки, вздовж якого проходить дорога у напрямку Бартатів — Оброшино, а нижче в заплаві річки розміщені два ставки. На приватних орних ділянках виявлено уламки посуду ранньозалізного та ранньоримського часу. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2005 р.

Басівка I. Поселення локалізується у східній околиці села, по правій стороні від дороги Басівка — Скнилів, за 200 м на схід від

фігури-хреста, на порізаному ярами лівому березі безіменного струмка. На площі смугою 50×200 м знайдено уламки кераміки ранньозалізного часу. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2005 р.

Басівка II фіксується за 50 м на схід від села, на незначному за площею (50×50 м) мисі лівого берега безіменного допливу р. Щирець у місці впадіння в нього струмка. На поверхні орних ділянок знайдено фрагменти кераміки княжого періоду XII—XIII ст. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2005 р.

Басівка III розмішена за 50 м на схід від села, навпроти попереднього пункту, займає південні схили лівого берега безіменного допливу р. Щирець у місці впадіння в нього струмка. З поверхні орного поля піднято уламки посуду ранньозалізного часу та княжого періоду IX—X ст. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2005 р.

Басівка IV локалізується у східній околиці села, по праву сторону від дороги Басівка — Скнилів, навпроти фігури-хреста, на схилах лівого берега безіменного допливу р. Щирець у місці впадіння в нього струмка. На поверхні орних ділянок знайдено кераміку та крем'яний предмет культури лійчастого посуду доби енеоліту. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2005 р.

Басівка V. Поселення знаходиться на східній околиці села, за 50 м на схід від пункту III, на правому березі безіменного допливу р. Щирець у місці впадіння в нього струмка. З поверхні орних ділянок піднято фрагменти посуду доби бронзи, можливо межановіцької культури. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2005 р.

Годовиця I. Двошарова пам'ятка виявлена на південній околиці села, за 200 м на північ від цвинтаря, ліворуч від шосе Наварія — Годовиця, на високому лівому березі р. Щирець висотою до 15 м. З поверхні приватних орних ділянок, на площі 0,5 га, зібрано уламки ліпної і кружалної кераміки та вироби із кременю, які відносяться до тщінецько-комарівської культури доби бронзи та княжого періоду XII—XIII ст. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2008 р.

Годовиця II фіксується на західній околиці села вздовж вигину глибокої балки лівого високого берега (4—5 м) правостороннього допливу р. Щирець. Матеріали виявлені на площі 250×300 м і належать до різних хронологічних періодів: доби бронзи та пізньоримського часу. Пам'ятка відкрита НДЦ „Рятівна археологічна служба“ Інституту археології НАН України у 2010 р.

Керниця I. Один фрагмент кераміки ранньозалізного часу знайдено на північній околиці села в урочищі „Куява“, відразу за дачними ділянками біля лісу, вздовж якого (з півночі) протікає правосторонній доплив р. Ставчанки. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2002 р.

Лапаївка I локалізується на південно-західній околиці села, поблизу цвинтаря, ліворуч від дороги Львів — Самбір. Займає пологі схили обидвох берегів безіменного струмка. На поверхні орних ділянок смугою 50×200 м виявлялись фрагменти посуду княжого періоду XI—XII ст. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2002 р.

Лапаївка II. У лісі, що належить до „Лапаївського лісництва“ (місцева назва „Лапаївський ліс“), між селами Оброшино та Лапаївка зафіксовано три кургани. Дві могили розміщені по праву сторону від дороги у напрямку Львів — Самбір на найвищому видовженому пагорбі, орієнтованому вздовж лінії південь — північ, неподалік від якого збудовано відпочинковий заклад „Гостинна Хата“. Один з курганів фіксується за 50 м на північ від дороги, діаметром близько 16 м та висотою 0,5 м. За 50 м на захід від нього є ще один насип діаметром 14 м та висотою 0,4 м. Третій курган, не пов'язаний із двома попередніми, локалізується ближче с. Лапаївка, біля крутого повороту, поруч з яким — місце для відпочинку „Дубок“, по ліву сторону від вказаного автошосе, за 40 м на південь від нього на незначному підвищенні. Насип відносно значних розмірів діаметром 20 м та висотою близько 1,2 м. Кургани таких параметрів характерні для культур доби бронзи. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2014 р.

Лісневичі I. За 0,7 км на захід від села, на південь від шосейної дороги, у місці, де зливаються два безіменні струмки — правосторонні допливи р. Ставчанки, на мисоподібному виступі правого берега річки висотою до 6—7 м над рівнем заплави, на території орного поля — поселення площею до 2 га періоду XII—XV ст. Пам'ятка відкрита В. Коноплею у 1995 р.

Лісневичі II. За 0,5 км на південний захід від села, на мисоподібному виступі правого берега р. Ставчанки висотою до 5—6 м над рівнем заплави, за 0,5 км на північ від споруд санаторію, на території орного поля — двошарове поселення площею до 1 га тцінецько-комарівської культури і періоду XII—XIII ст. Пам'ятка відкрита В. Коноплею у 1995 р.

Містки I. На північній околиці села, на схід від шосейної дороги, яка веде до с. Ставчани, поблизу залізничної колії, на мисоподібному виступі правого берега р. Ставчанки, за 0,5 км на захід від торфопідприємства, на території городів — поселення площею до 1 га періоду XII—XIV ст. Пам'ятка відкрита В. Коноплею у 1995 р.

Містки II. На південно-східній околиці села, на схід від шосейної дороги, яка веде до смт Пустомити, на мисоподібному виступі правого берега р. Ставчанки висотою 4—5 м над рівнем заплави, у місці, де впадає її безіменний правосторонній доплив, на схід від церкви, на території присадибних ділянок — двошарове поселення площею до 1 га волино-люблінської культури і періоду XII—XV ст. Пам'ятка відкрита В. Коноплею у 1995 р.

Наварія. У вапняному кар'єрі, що біля дороги Львів — Пустомити, у 1954 р. знайдено два червоно-лакових світильники, на одному з яких — рельєфний портрет імператора Гальби та латинський напис.

Оброшино I. Один фрагмент кераміки княжого періоду знайдений в урочищі „Чорна дорога“, відразу за новобудовами в районі центральної автобусної зупинки. Артефакти виявлені А. Гавінським у 2002 р.

Оброшино II. Один крем'яний відщеп знайдений в урочищі „Біля Ліхачевського“, на орній ділянці неподалік від залізничного мосту на розвилці колій. Предмет виявлений А. Гавінським у 2002 р.

Оброшино III. Пам'ятка розміщена на західній околиці села, в урочищі „На Гусятнику“ біля водосховища в с. Ставчани. Багатошарове поселення відкрите А. Гавінським у 2008 р. та досліджене у 2012 р. В результаті розкопано 260 м² площі, зафіксовано один слід від стовпової ями, яка, очевидно, була елементом конструкції якоїсь споруди, виявлено незначну кількість уламків посуду, виробів з кременю та обсидіану, які відносяться до різних археологічних періодів: культури лінійно-стрічкової кераміки доби неоліту, маліцької культури енеолітичного віку, межановіцької культури доби бронзи та княжого періоду XI—XII ст.

Полянка I. Поселення черепино-лагодівської групи ранньозалізного часу розміщене за 200 м на північний захід від села, за 100 м ліворуч від дороги Полянка — Ставчани, на першій надзаплавній терасі правостороннього допливу р. Ставчанки в урочищі „До Хреста“,

в районі першої опори лінії електропередач, поблизу джерела, біля якого встановлений хрест. На поверхні орних ділянок зустрічалась велика кількість ліпної кераміки. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2004 р.

Ставчани I фіксується за 50 м на захід від хутора Підгайці в урочищі „Заболоття“. Поселення займає мисоподібний виступ при злитті двох струмків, які впадають в притоку р. Ставчанки. З поверхні орних ділянок, площею близько 1 га знайдено фрагменти ліпної та кружальної кераміки, які належать до культури лійчастого посуду доби енеоліту та княжого періоду XII ст. Пам'ятка відкрита А. Гавінським та В. Банахом у 2001 р.

Ставчани II локалізовано в центральній частині села, в урочищі „Двориска“ (менше поширена назва „Бузькова Гора“), за 200 м на південь від церкви. Займає підковоподібний лівий берег р. Ставчанки, який здіймається над її заплавою на висоту 15 м. З поверхні орного поля, що належить до приватних ділянок, на площі 200×100 м зібрано фрагменти кераміки та вироби із кременю, які належать до різних хронологічних періодів: культури лійчастого посуду доби енеоліту, межановіцької культури доби ранньої бронзи, ранньозалізного часу та княжого періоду. За усною інформацією В. Коноплі, пам'ятка відкрита ним у 1993 р., але результати досліджень не опубліковані. Впродовж 2002—2008 рр. систематичні обстеження багатошарового поселення здійснював А. Гавінський.

Ставчани III. Поселення знаходиться на пагорбі, що на куті між вулицями „Виздра“, „Вулиця“ та „Купісі“, за 100 м на південь від крайньої хати Процишина Михайла. Мис з півночі та сходу оточує болотиста низовина, частина з якої сьогодні перетворена на ставки. На площі бл. 0,5 га знайдено уламки посуду межановіцької культури доби бронзи. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2004 р.

Ставчани IV. Багатошарова пам'ятка локалізується в центральній частині села, в урочищі „Виздра“, що за 200 м на захід від церкви. Займає другу надзаплавну терасу р. Ставчанки, яка здіймається над її рівнем на висоту 15 м. На приватній ділянці, з дозволу власника Дмитра Кушніра, закладено траншею розмірами 1×2 м. На глибині 0,8 м зафіксовано рештки вогнища із уламками посуду. Виявлений матеріал з поверхні пам'ятки та з траншеї відноситься до культури лінійно-стрічкової кераміки доби неоліту, культури лійчастого посуду

доби енеоліту та ранньозалізного часу. Пам'ятка відкрита та досліджена А. Гавінським у 2004 р.

Ставчани V. Незначну кількість крем'яних відщепів знайдено у східній частині села на пасовищі „Біля Невся“ в районі замулених ставків. Вироби можуть належати різним археологічним культурам доби неоліту — раннього заліза. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2005 р.

Ставчани VI. Поселення пізнього середньовіччя XV ст. на північно-східній околиці села в урочищі „Біля Лемка“, за 50 м на схід від крайньої хати, на північних схилах пагорба, у підніжжі якого протікає канал. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2005 р.

Ставчани VII локалізовано на східній околиці села в урочищі „Нивки“, за 300 м на північ від крайніх хат від „Кусписів“, на виразному пагорбі, на півночі якого протікає струмок. На південних його схилах знайдено уламки ліпної і гончарної кераміки та крем'яні відщепи. Виявлені предмети відносяться до ранньозалізного часу та княжого періоду. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2005 р.

Ставчани VIII фіксується у східній околиці села в урочищі „На Свиначовому Полі“, що через потік навпроти попередньої пам'ятки, одразу за будівлями колишнього колгоспу, де раніше було громадське пасовище. На південних схилах пагорба знайдено окремі фрагменти кераміки ранньозалізного часу. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2005 р.

Ставчани IX. Двошарове поселення на східній околиці села в урочищі „На Свиначовому Полі“ поблизу лісу, в місці, де проходить лінія електропередач. На південних схилах пагорба, вздовж якого протікає струмок, знайдено уламки кераміки ранньозалізного часу та княжого періоду. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2005 р.

Ставчани X знаходиться на південно-східній околиці села в урочищі „Черпіль“ (інша назва „Кунува Долина“), за 100 м на схід від залізничного мосту, прокладеного через р. Ставчанку, на мисі правого берега річки, серед широкої болотистої заплави. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2005 р., досліджувалась у 2005, 2008, 2014—2016 рр.

Ставчани XI локалізується у південній частині села, в урочищі „За Бедрілою“ неподалік від р. Ставчанки; займає південні схили пологого пагорба. З поверхні орних приватних ділянок площею 100×50 м зібрано

фрагменти кераміки та вироби із кременю, які належать до різних археологічних культур: межановіцької доби бронзи, ранньозалізного віку, черняхівської культури римського часу та княжого періоду. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2008 р.

Ставчани XII. Пам'ятка розміщена на південно-східній околиці села в межах урочищ „Черпіль“ та „Біля Бедрила“, які розділені насипом залізничної колії, за 200 м на південь від залізничної станції. Лежить на лівому березі р. Ставчанки, який здіймається над її рівнем на висоту 2—3 м. З кротовин задернованого поля на площі 200×40 м зібрано кераміку маліцької культури доби енеоліту та княжого періоду, а також скол від крем'яного знаряддя праці, одна із сторін якого заповірована. Хронологічно знахідка може відноситися до періоду неоліту-раннього заліза. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2008 р.

Ставчани XIII фіксується у східній околиці села в урочищі „Біля Маланкової Хати“ (частина урочища „Черпіль“), за 300 м на північний схід від залізничної станції. Займає пагорб розмірами 200×100 м, який з північної сторони обмежений лісом та струмком, а зі сходу і півдня простягається широка болотиста заплава р. Ставчанки. З поверхні задернованого поля зібрано фрагменти кераміки маліцької культури доби енеоліту та княжого періоду. Пам'ятка відкрита А. Гавінським у 2008 р.

Ставчани XIV розміщена між с. Ставчани та хутором Дібрівки на невисокому березі р. Ставчанки розмірами близько 300×100 м, орієнтованому вздовж лінії південь — північ. Пам'ятка відкрита В. Коноплею у 1995 р. і віднесена до періоду XII—XIII ст. та пізнього середньовіччя. Повторні дослідження А. Гавінського у 2014 р. показали, що пам'ятка „засіяна“ керамікою пізнього середньовіччя. Значно в меншій кількості тут зустрічаються матеріали інших хронологічних періодів — маліцької культури доби енеоліту та ранньозалізного часу.

Використана література

Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів / В. В. Ауліх, І. П. Герета, С. І. Пеняк ; відп. ред.: О. П. Черниш ; АН Української РСР, Ін-т суспільних наук. Київ, 1982. 268 с.

Бандрівський М. Поселення ранньобронзового періоду в урочищі „Лазки“ поблизу Винник // Археологічні дослідження Винниківського історико-краєзнавчого музею за 1991 рік / Винниківський історико-краєзнавчий музей, Наук. товариство ім. Шевченка, Львів. ун-т. Винники, 1992. С. 15—38.

Баран В. Д., Магомедов Б. В. Черняховская культура // Археология Украинской ССР. Київ, 1986. Т. 3. С. 70—100.

Білас Н. М., Войтович Н. І., Сілаєв О. М. Розвідки на території Пустомитівського р-ну Львівської області // Археологічні дослідження в Україні 2010 р. Київ ; Полтава, 2011. С. 35—36.

Білас Н., Гавінський А., Оприск В. Розвідки у м. Винники та Пустомитівському районі // Археологічні дослідження в Україні 2015 р. Київ, 2016. С. 94—95.

Войнаровський В. Промисли та допоміжні ремесла населення півдня Східної Європи в I—XIII ст. Львів, 2014. 438 с.

Гавінський А. Археологічні розвідки у верхів'ях рік Ставчанки, Старої та Щирця // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів, 2006. Вип. 10. С. 259—266.

Гавінський А. Звіт про проведення археологічних розвідок в басейнах рік Ставчанки та Щирця (Пустомитівський район, Львівська область) у 2008 р. Львів, 2009. 353 с.

Гавінський А. Пошуки пам'яток ранньоземлеробських племен // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в 2008 році. Інформаційний бюлетень. Львів, 2009. С. 63—65.

Гавінський А. Археологічні розвідки у верхів'ях рік Ставчанки та Щирця у 2008 р. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів, 2010. Вип. 14. С. 394—401.

Гавінський А. Звіт про археологічні дослідження Пустомитівської експедиції у 2012 р. Розкопки багаточарового поселення Оброшино III у Львівській області. — Львів, 2012. — 46 с.

Гавінський А. Вивчення давніх поселень басейну Ставчанки у 2012 р. // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в 2012 р. Інформаційний бюлетень. Львів, 2013. С. 54—55.

Гавінський А. Багатошарове поселення Оброшино III на Львівщині // Археологічні дослідження в Україні 2012 р. Київ, 2013. С. 231.

Гавінський А. Звіт про археологічні дослідження у м. Винники та Пустомитівському районі Львівської області у 2014 р. Львів, 2015. 100 с.

Гавінський А. Дослідження у Ставчанах та Лапаївці на Львівщині // Археологічні дослідження в Україні 2014. Київ, 2015. С. 123—125.

Гавінський А. Звіт про археологічні дослідження у м. Винники та Пустомитівському районі Львівської області у 2015 р. Львів, 2016. 62 с.

Гавінський А. Звіт про археологічні дослідження у с. Ставчани Пустомитівського району Львівської області у 2015 р. Розкопки поселення маліцької культури доби енеоліту Ставчани Х. Львів, 2016а. 14 с.

Гавінський А. Розкопки поселення маліцької культури доби енеоліту Ставчани Х // Археологічні дослідження в Україні 2015. Київ, 2016б. С. 97—99.

Гавінський А. Розкопки енеолітичного поселення Ставчани Х // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в 2015 році. Інформаційний бюлетень. Львів, 2016в. С. 52—54.

Гавінський А. Звіт про розкопки поселення каліцької культури доби енеоліту Ставчани Х Пустомитівського району Львівської області у 2016 р. Львів, 2017. 35 с.

Гавінський А., Білас Н. Археологічні розвідки у Винниках та на Пустомитівщині // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в 2015 році. Інформаційний бюлетень. Львів, 2016. С. 57—59.

Гавінський А., Оприск В. Археологічні дослідження на Пустомитівщині у 2014 р. // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в 2014 році. Інформаційний бюлетень. Львів, 2015. С. 60—61.

Гупало В. Звенигород і звенигородська земля у XI—XIII століттях (соціоісторична реконструкція). Львів, 2014. 532 с.

Козак Д. Знаряддя орного землеробства енеолітичної доби // Археологічні відкриття в Україні 1999—2000 рр. Київ, 2001. С. 127—129.

Конопля В. Археологічні дослідження на Пустомитівщині // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. Львів, 1996. С. 25—26.

Конопля В. Нова інтерпретація матеріалів середнього культурно-хронологічного горизонту поселення Винники-Ласки // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів, 2005. Вип. 9. С. 248—256.

Конопля В. Багатошарова пам'ятка Гончари поблизу Львова // Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. Львів-Винники, 2009. С. 91—118.

Комарів і Волиця: історико-краєзнавчий нарис. Львів, 2015. 250 с.

Крушельницька Л. Черепино-лагодівська група пам'яток // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. Київ, 1993. С. 158—239.

Махнік Я., Павлів Д., Петегурич В. Кургани центральної частини Сянсько-Дністрянської височини // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів, 2009. Вип. 13. С. 198—214.

Махнік Я., Павлів Д., Петегурич В. Кургани на Войнилівській височині у міжріччі Сивки та Лімниці // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів, 2012. Вип. 16. С. 283—306.

Махнік Я., Павлів Д., Петегурич В., Принада І. Кургани крайнього заходу Подільської височини // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Археологічної комісії. Львів, 2002. Т. 244. С. 481—505.

Пастернак Я. Археологія України. Торонто, 1961. 788 с.

Пелецишин М. А. З історії комплектування фондів музею археології Львівського університету // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1992. Вип. 27. З історії стародавності та середньовіччя. С. 66—76.

Пелецишин М. А. Неолітичне поселення біля м. Винники // Археологічні дослідження Винниківського історико-краєзнавчого музею за 1991 рік. Винники. 1992. С. 3—14.

Позіховський О. Поселення лендель-полгарської культурно-історичної спільноти біля села Вільбівне на Волині (за матеріалами розкопок 2002 року) // Археологічні дослідження Львівського університету. Львів, 2004. Вип. 7. С. 320—328.

Терський С. З далекого минулого княжих Винник під Львовом // Наукові записки / Львівський історичний музей. Львів, 1994. Вип. 2—3. С. 22—29.

Терський С. Многослойное поселение на территории исторического центра г. Винники близ Львова // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до н. э. — V в. н. э. Тирасполь, 1994. С. 19—22.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ, 1997. 312 с.

Яриш Н. Ставчани. Нарис історії села. Львів, 2002. 63 с.

Czerniak L., Piontek J. Próba modelowego opisu form organizacji społecznej i gospodarczej ludności „kultur wstęgowych“ na podstawie analizy zespołów

osadniczych typu Brześć Kujawski // *Archeologia Polski*. Warszawa ; Wrocław, 1980. T. 24. Z. 2. S. 235—360.

Czerniak, L. & Piontek, J. Próba modelowego opisu form organizacji społecznej i gospodarczej ludności “kultur wstęgowych” na podstawie analizy zespołów osadniczych typu Brześć Kujawski, *Archeologia Polski* 24(2): 335-361.

Kruk J. *Studia osadnicze nad neolitem wyżyn lessowych*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk. 1973. 267 s.

Pelisiak A. *Osadnictwo. Gospodarka. Społeczeństwo : studia nad kulturą pucharów lejkowatych na Nizinie Polskiej*. Dodruk. Rzeszów, 2003. 262 s.

Via Archaeologica. *Badania archeologiczne na trasie budowy autostrady A4 w woj. Małopolskim* / J. Chochorowski, J. Krur, J. Rydzewski. Kraków. 2007. 27 s.

Via Archaeologica. *Źródła z badań wykopaliskowych na trasie autostrady A4 w Małopolsce. Wojnicz 18 i 48, powiat Tarnów osady z epoki brązu, żelaza i średniowiecza* / red. : Chochorowski J., Kruk J., Rydzewski J. — Kraków, 2010. — 328 s.

Рис. 1. Карта археологічних пам'яток у Ставчані та сусідніх селах.

- 1 – Лапаївка I;
- 2-4 – Лапаївка II, група курганів;
- 5 – Бартагів I;
- 6 – Оброшино I;
- 7 – Оброшино II;
- 8 – Басівка V;
- 9 – Басівка III;
- 10 – Басівка IV;
- 11 – Басівка I;
- 12 – Басівка II;
- 13 – Годовиця I;
- 14 – Оброшино III;
- 15 – Ставчани XIV;
- 16 – Ставчани I;
- 17 – Ставчани II;
- 18 – Ставчани III;
- 19 – Ставчани IV;
- 20 – Ставчани VI;
- 21 – Ставчани V;
- 22 – Ставчани VIII;
- 23 – Ставчани IX;
- 24 – Ставчани VII;
- 25 – Полянка I;
- 26 – Ставчани XI;
- 27 – Ставчани XII;
- 28 – Ставчани X;
- 29 – Ставчани XIII

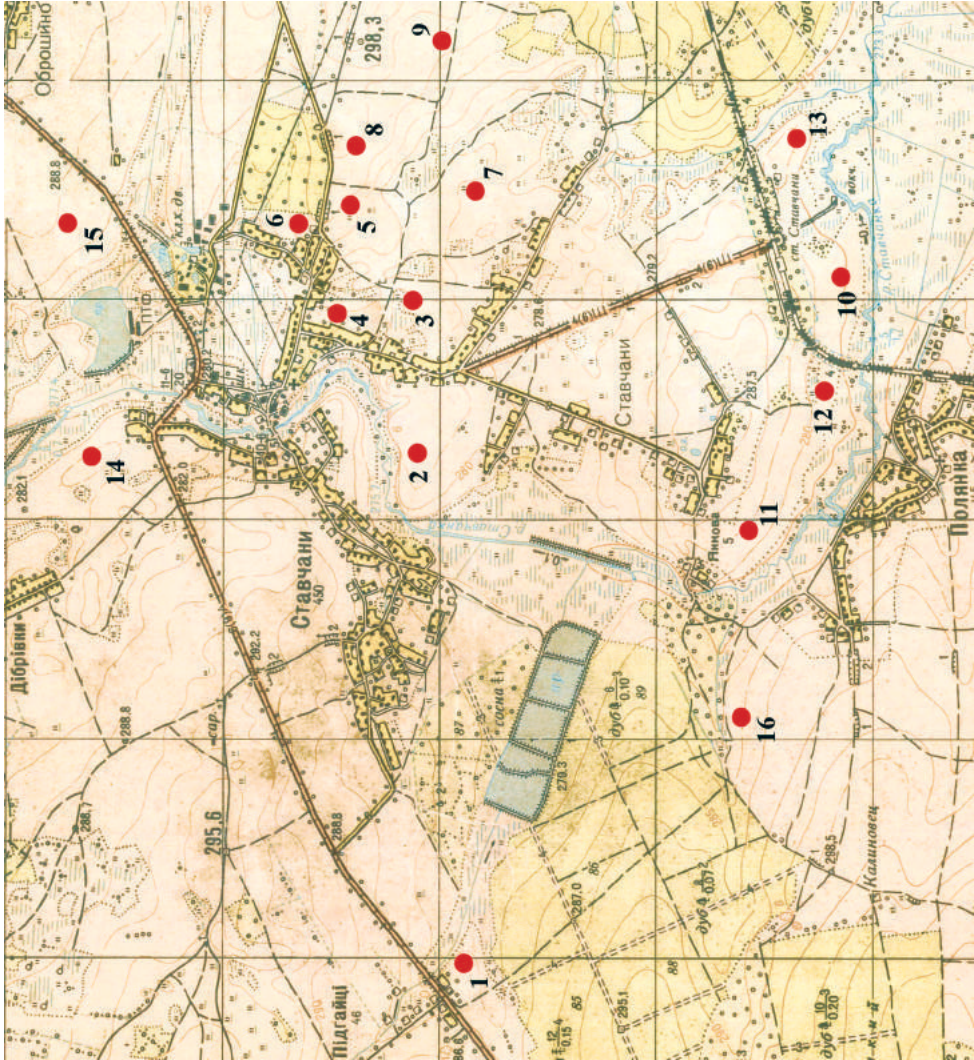
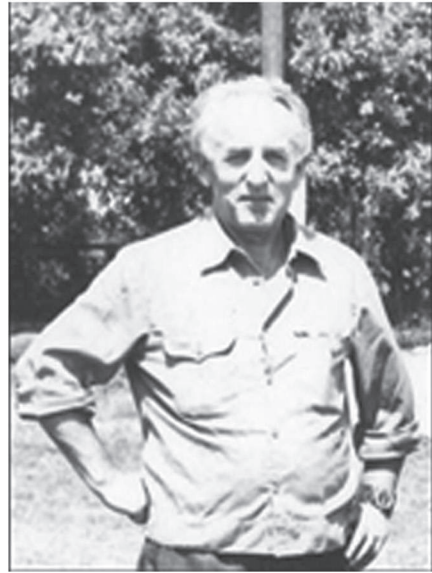

Рис. 2. Карта археологічних пам'яток у Ставчанах.

- 1 – Ставчани I;
- 2 – Ставчани II;
- 3 – Ставчани III;
- 4 – Ставчани IV;
- 5 – Ставчани V;
- 6 – Ставчани VI;
- 7 – Ставчани VII;
- 8 – Ставчани VIII;
- 9 – Ставчани IX;
- 10 – Ставчани X;
- 11 – Ставчани XI;
- 12 – Ставчани XII;
- 13 – Ставчани XIII;
- 14 – Ставчани XIV;
- 15 – Оброшине III

Богдан Януш
(1889—1930)

Микола Пелецишин
(1933—1999)

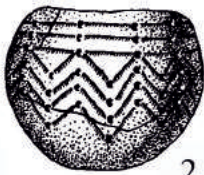

Віталій Конопля

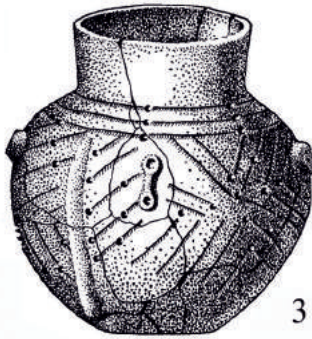
Рис. 3. Дослідники прадавньої історії Ставчан

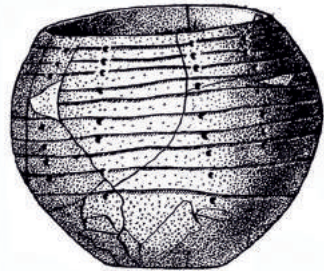
1

2

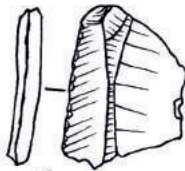
3

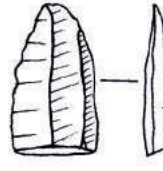
4

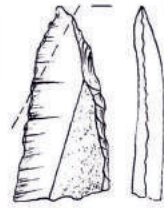
5

6

7

8

Рис. 4. Неолітична культура лінійно-стрічкової кераміки: 1 – реконструкція житлово-господарської частини поселення; 2–4 – зразки посуду; 5 – реконструкція серпа; 6–8 – вкладні до серпа із поселення Ставчани IV

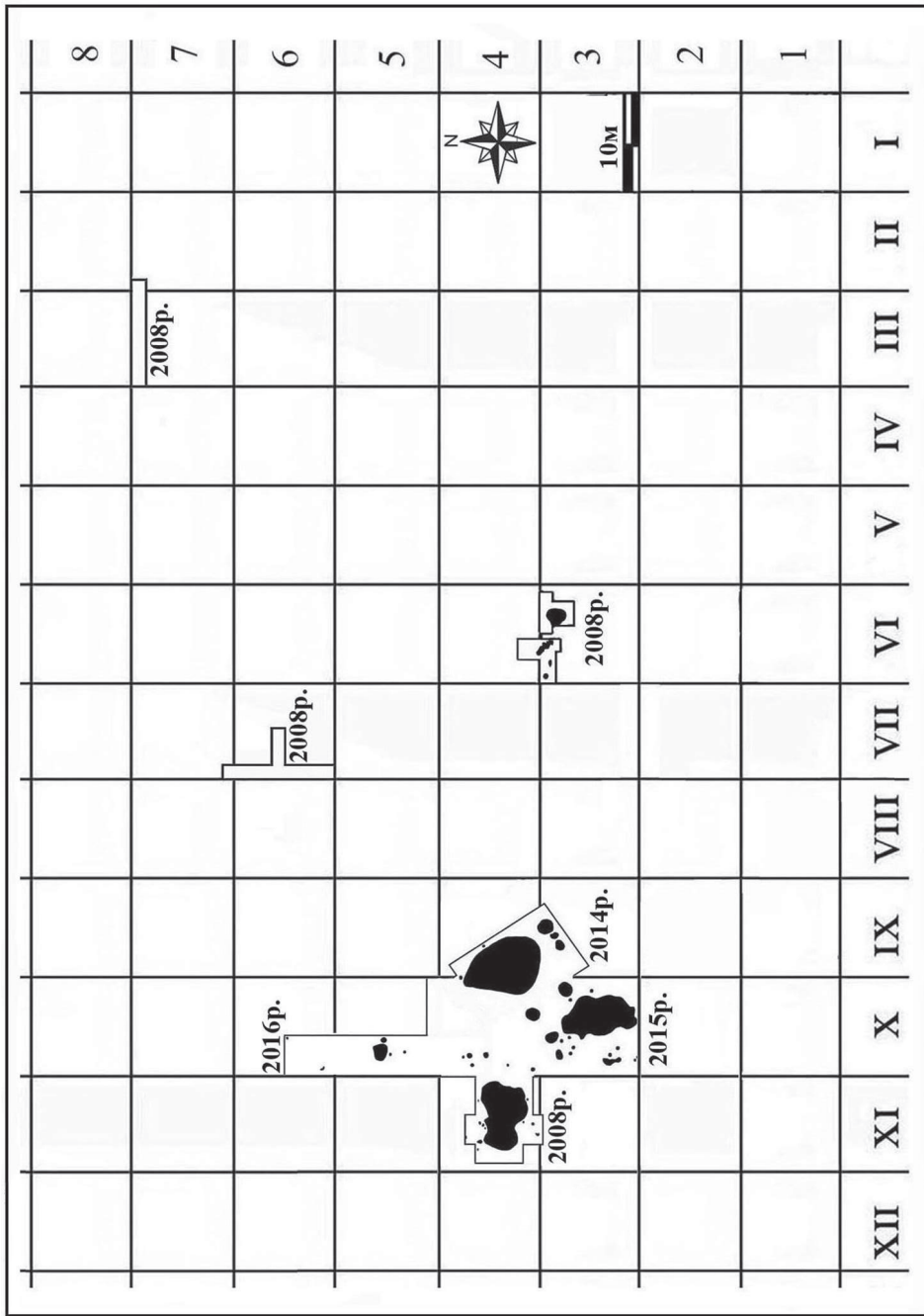

Рис. 5. Ставчани X, урочище „Черпіль“. Загальний план розкопів

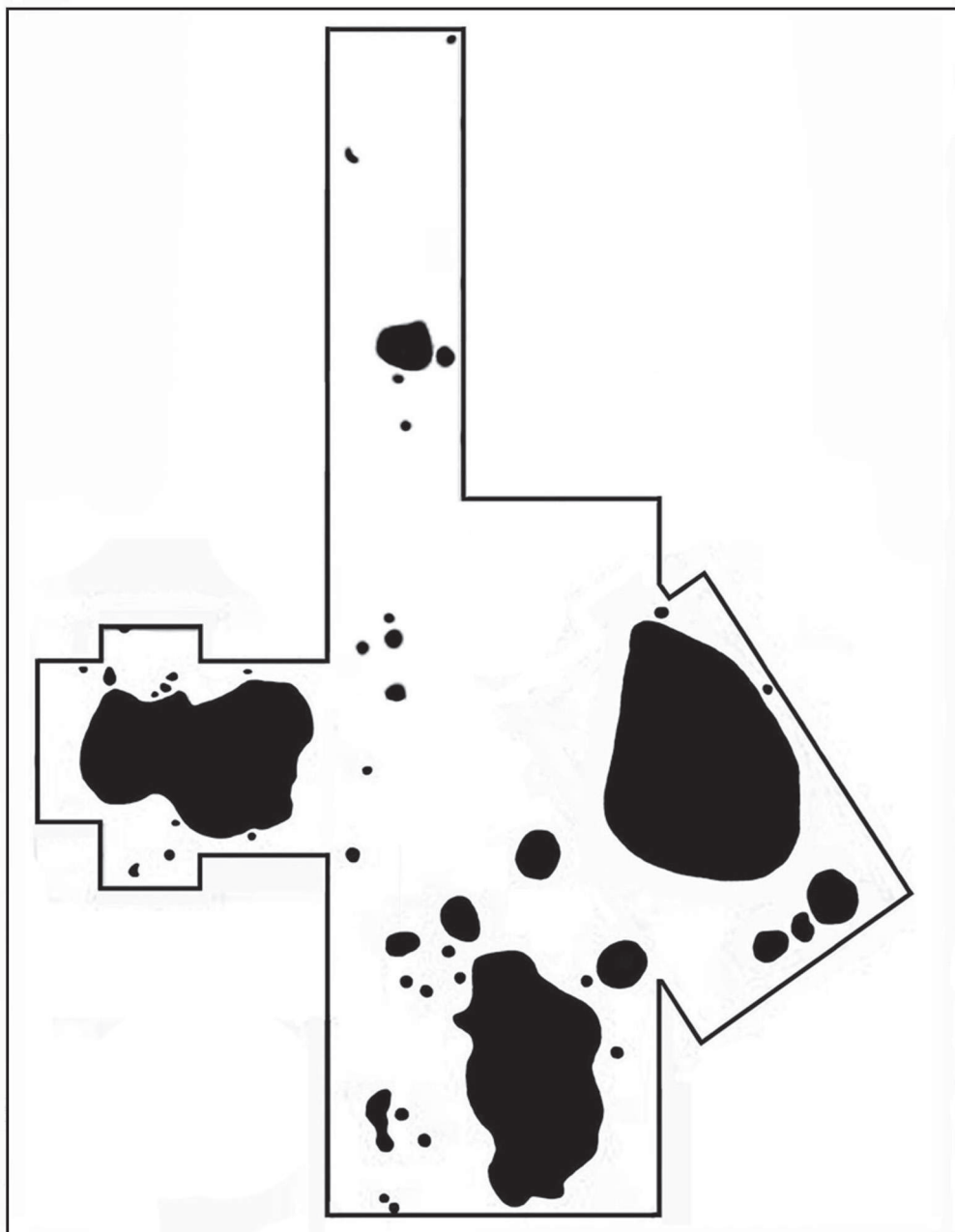

Рис. 6. Ставчани Х, урочище „Черпіль“. Зведений план розкопаної площі за 2008, 2014–2016 рр. з нанесеними об’єктами

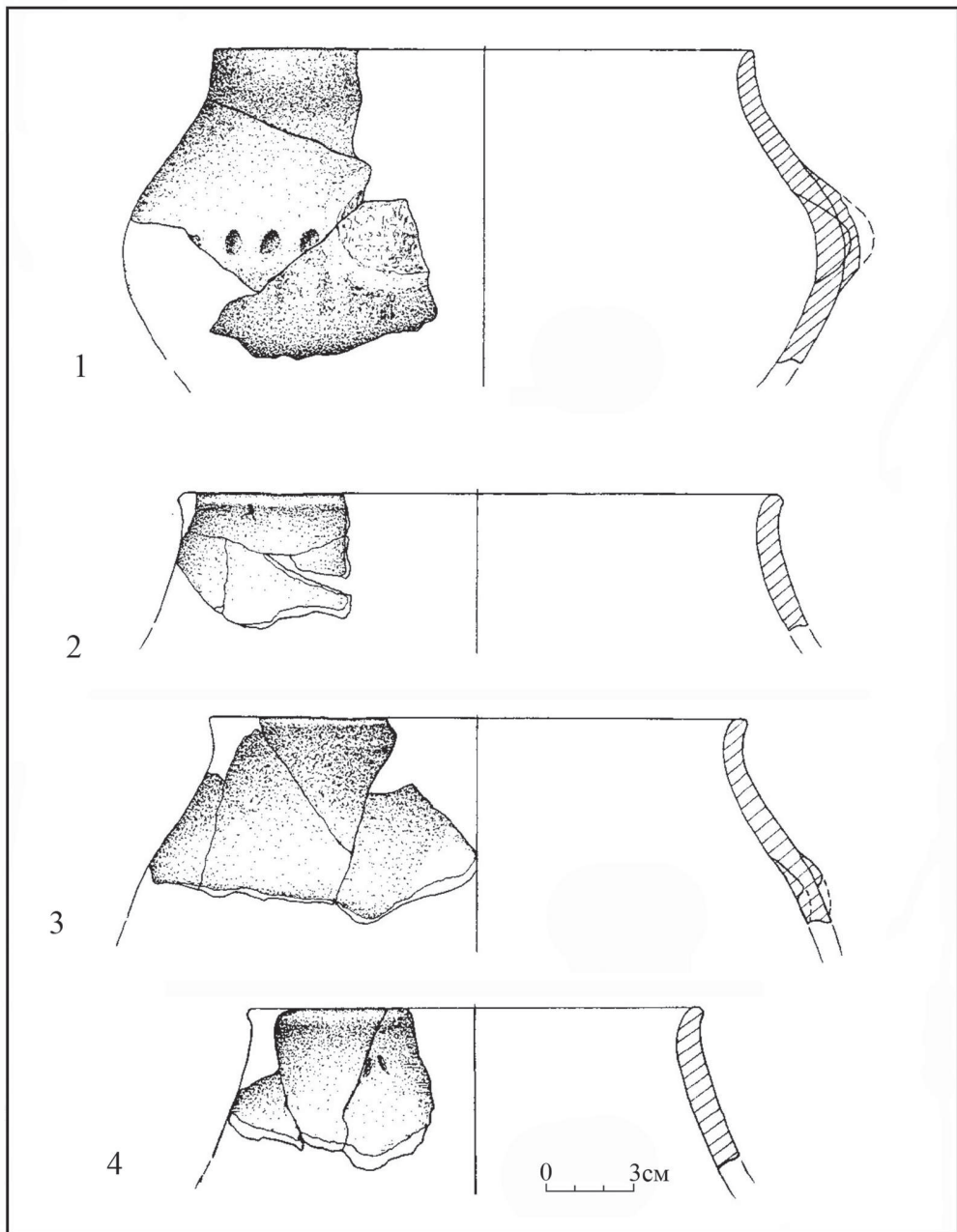

Рис. 7. Горщики доби енеоліту з поселення маліцької культури Ставчани Х, урочище „Черпіль“. Дослідження 2008 р.

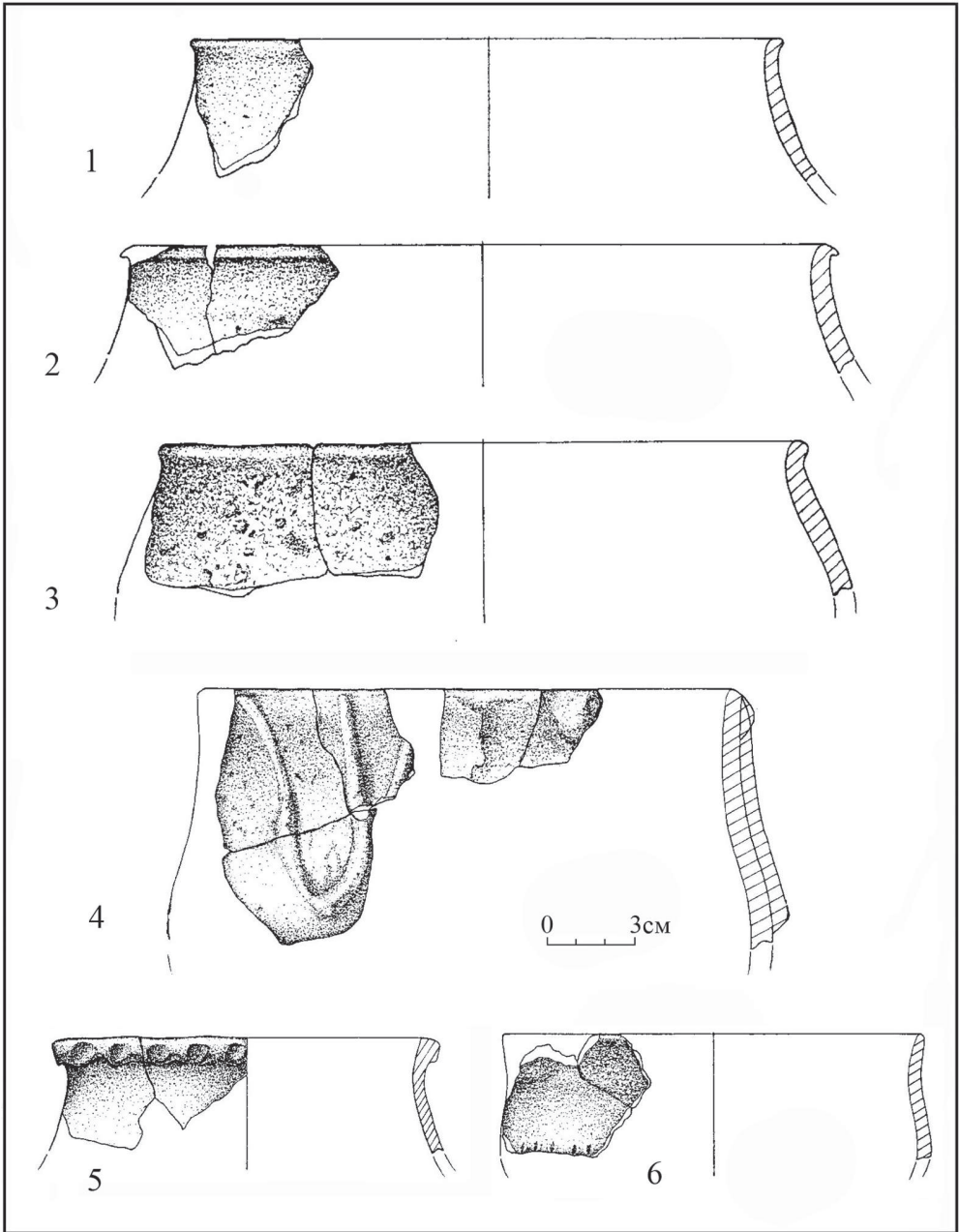

Рис. 8. Фрагменти посудин доби енеоліту з поселення маліцької культури Ставчани Х, урочище „Черпіль“. Дослідження 2008 р.

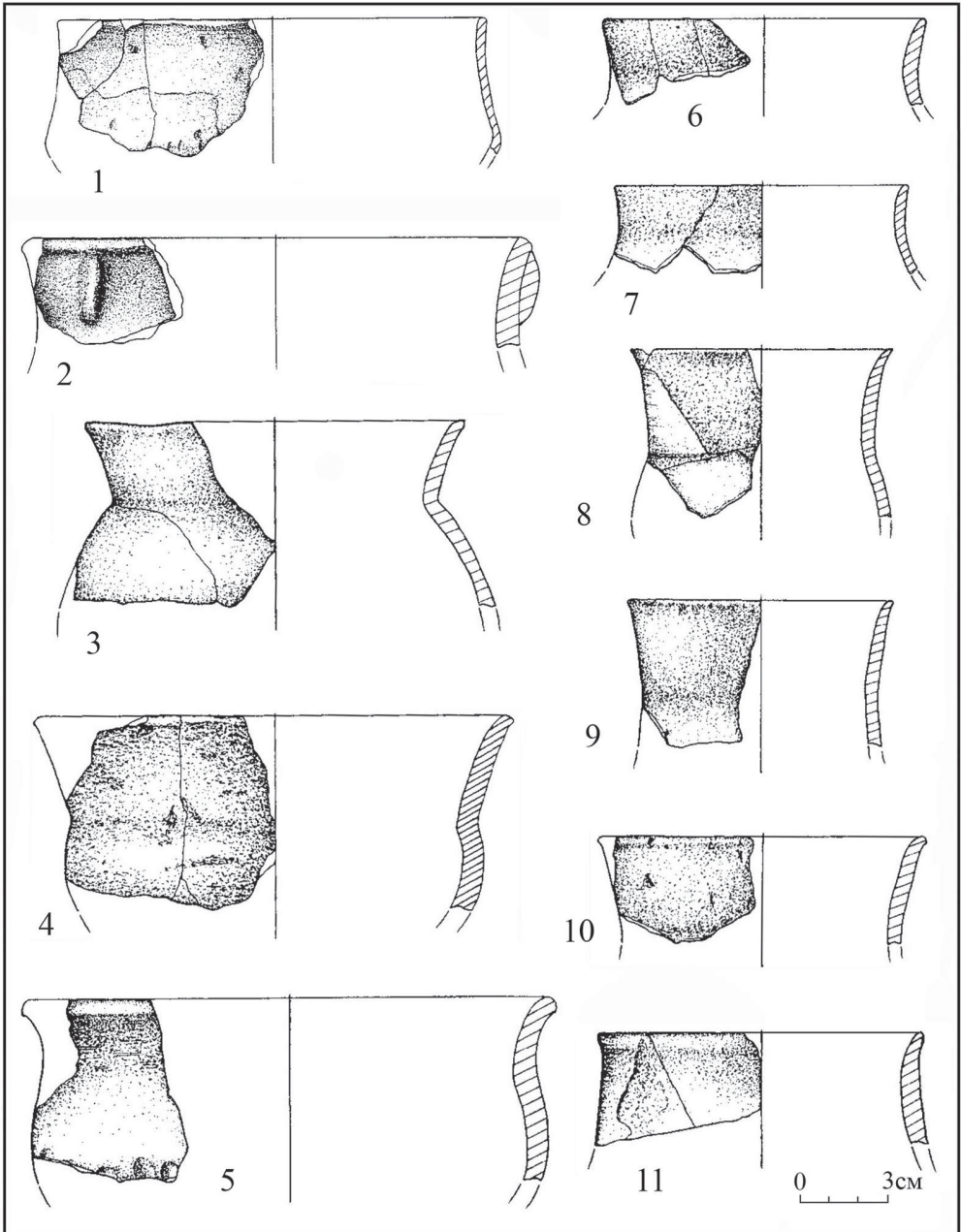

Рис. 9. Колекція горщиків та кубків маліцької культури доби енеоліту з поселення Ставчани Х, урочище „Черпіль“. Дослідження 2008 р.

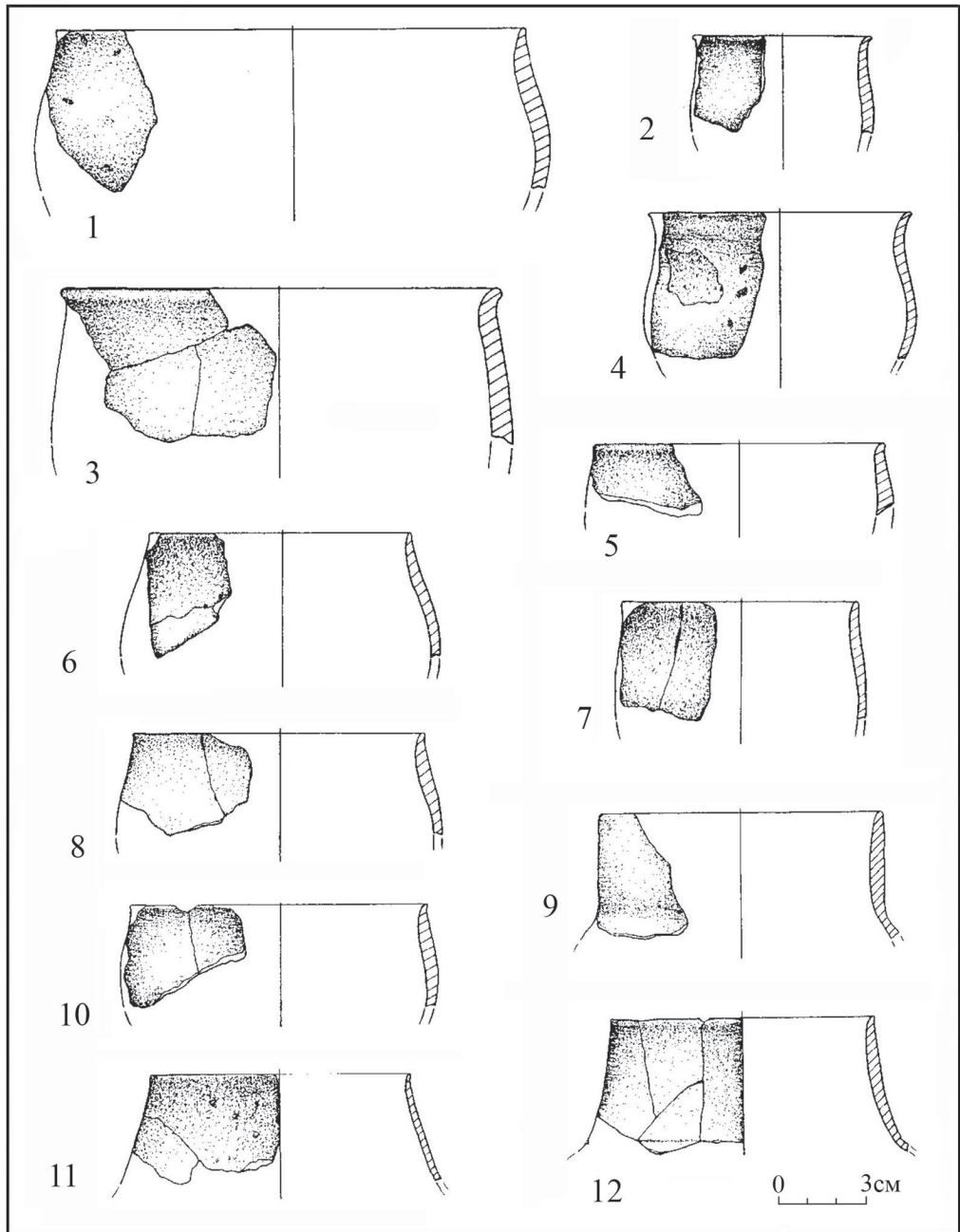

Рис. 10. Столовий посуд доби енеоліту з поселення Ставчани Х, урочище „Черпіль“. Дослідження 2008 р.

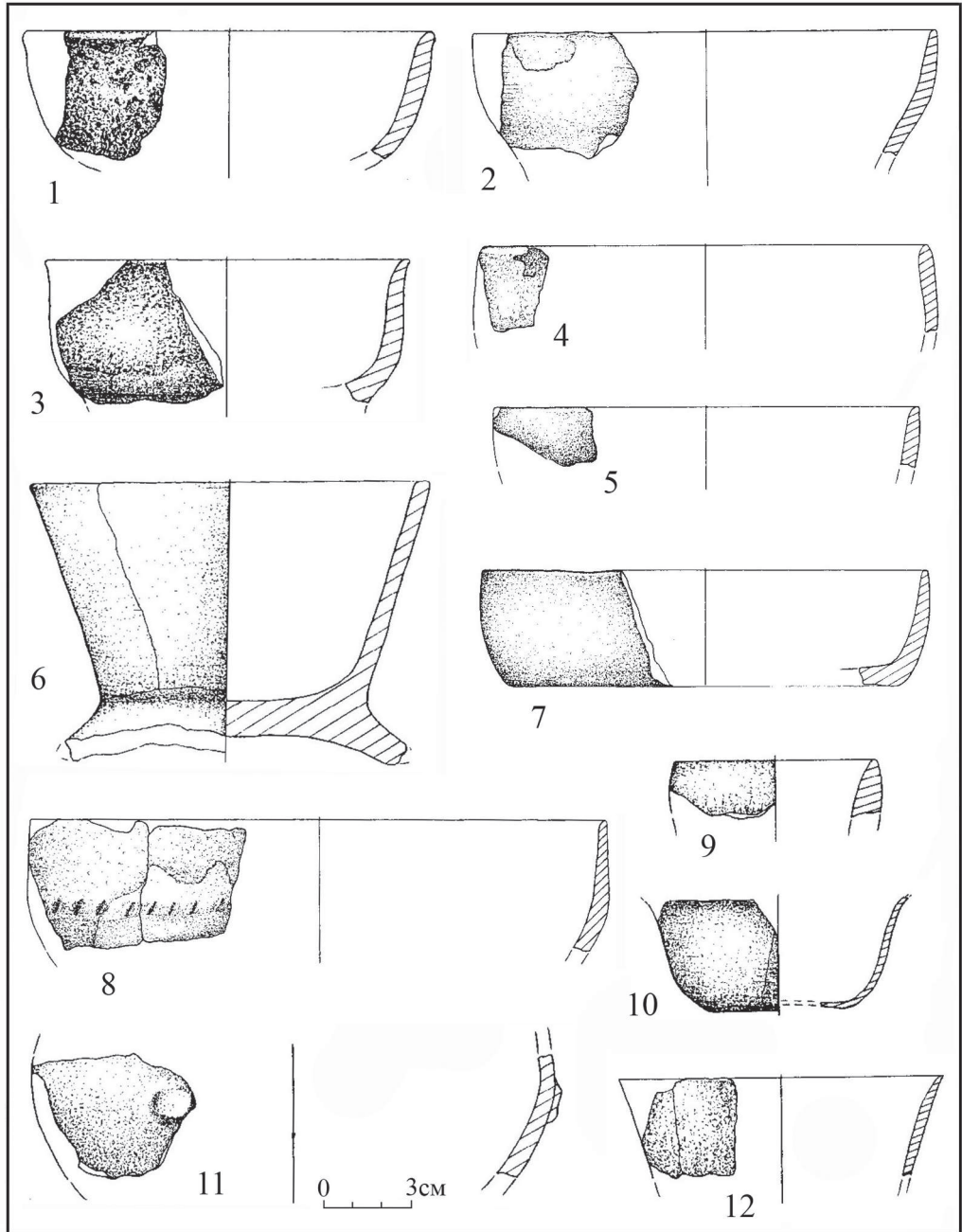

Рис. 11. Енеолітичні миски та посудина на піддоні (6) з поселення Ставчани Х, урочище „Черпіль“. Дослідження 2008 р.

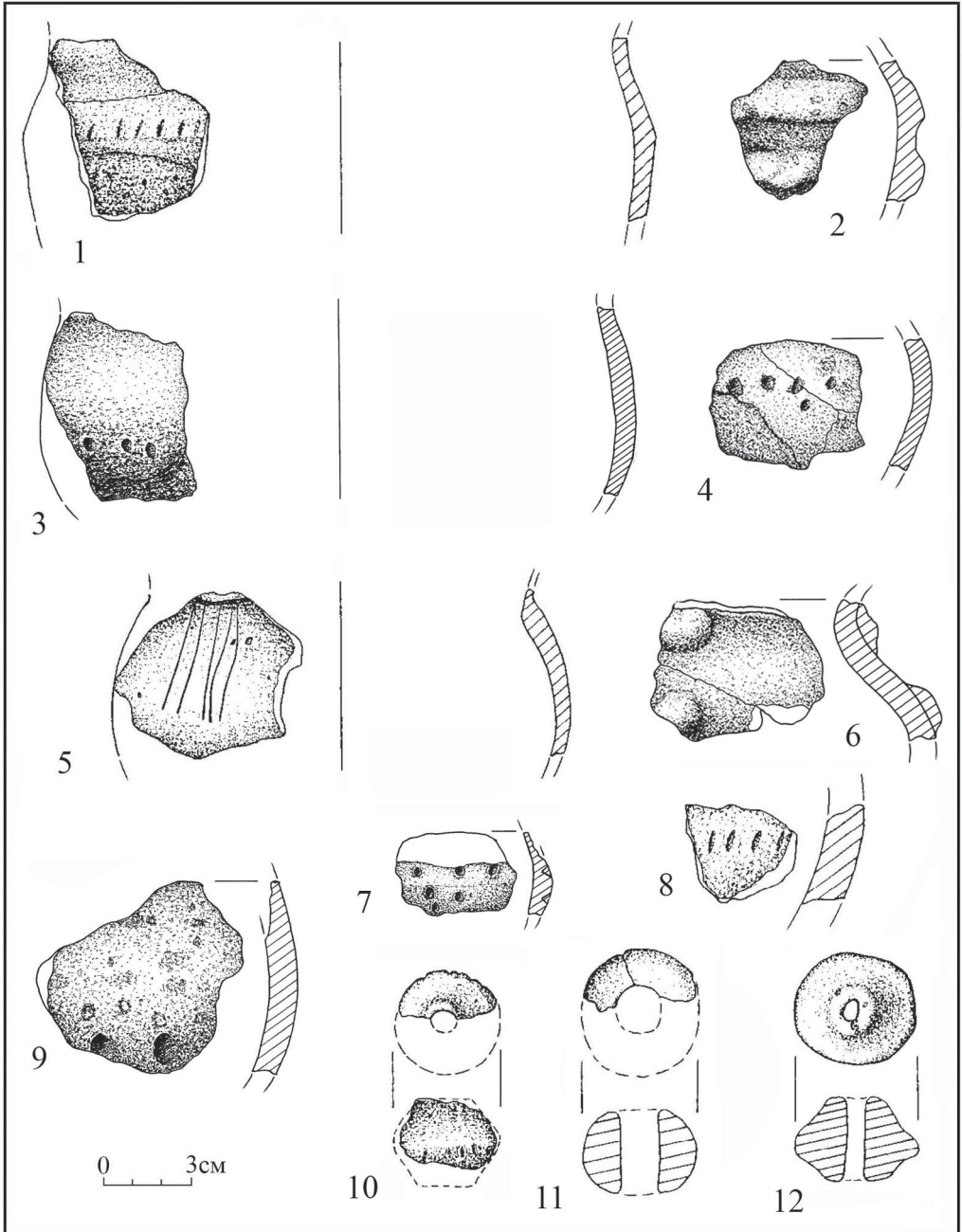

Рис. 12. Ставчани Х, урочище „Черпіль“, 2008 р.
 Фрагменти орнаментованого посуду та глиняні пряслиця (10-12)

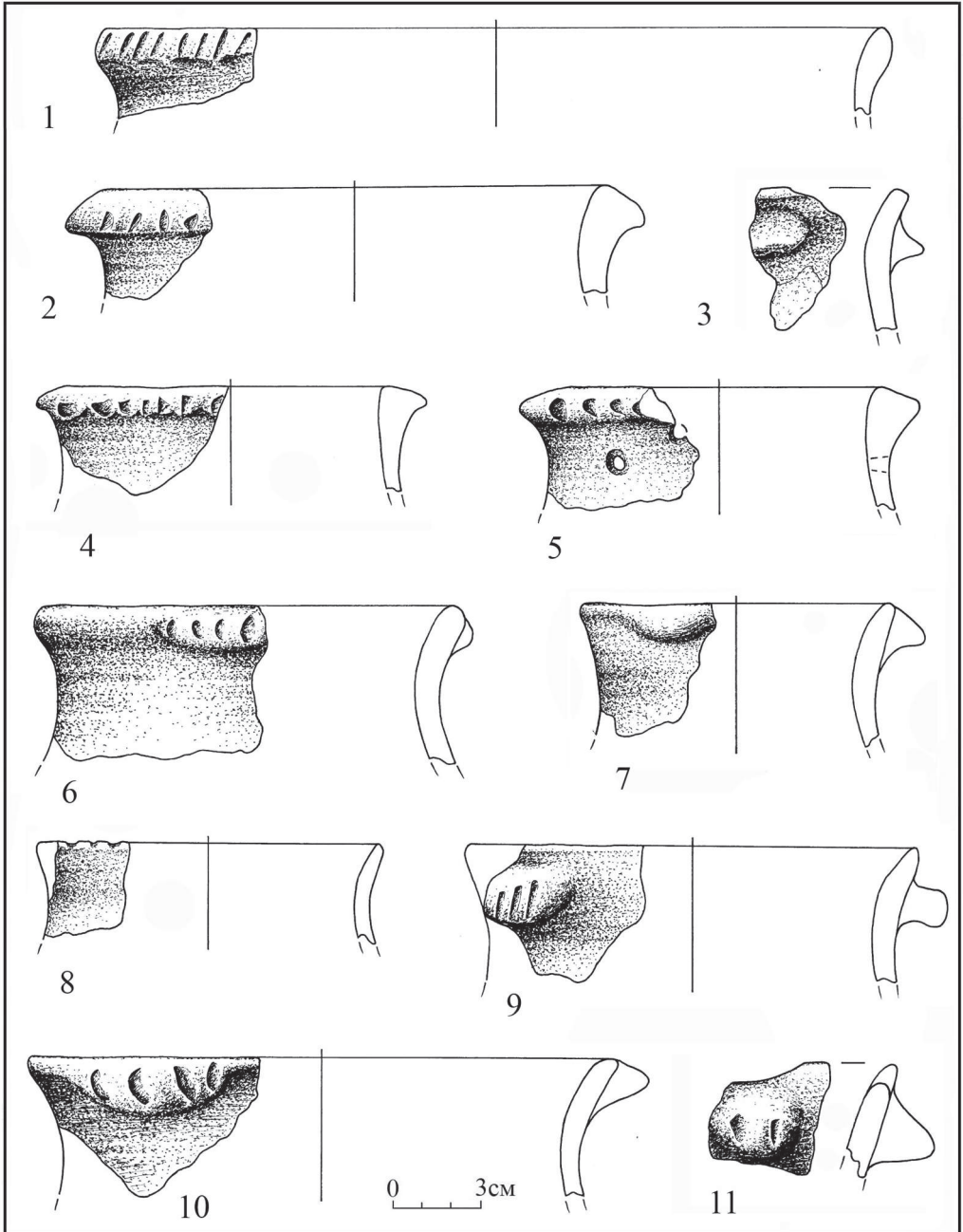

Рис. 13. Орнаментований посуд. Маліцька культури доби енеоліту, поселення Ставчани Х, урочище „Черпіль“. Розкопки 2014 р.

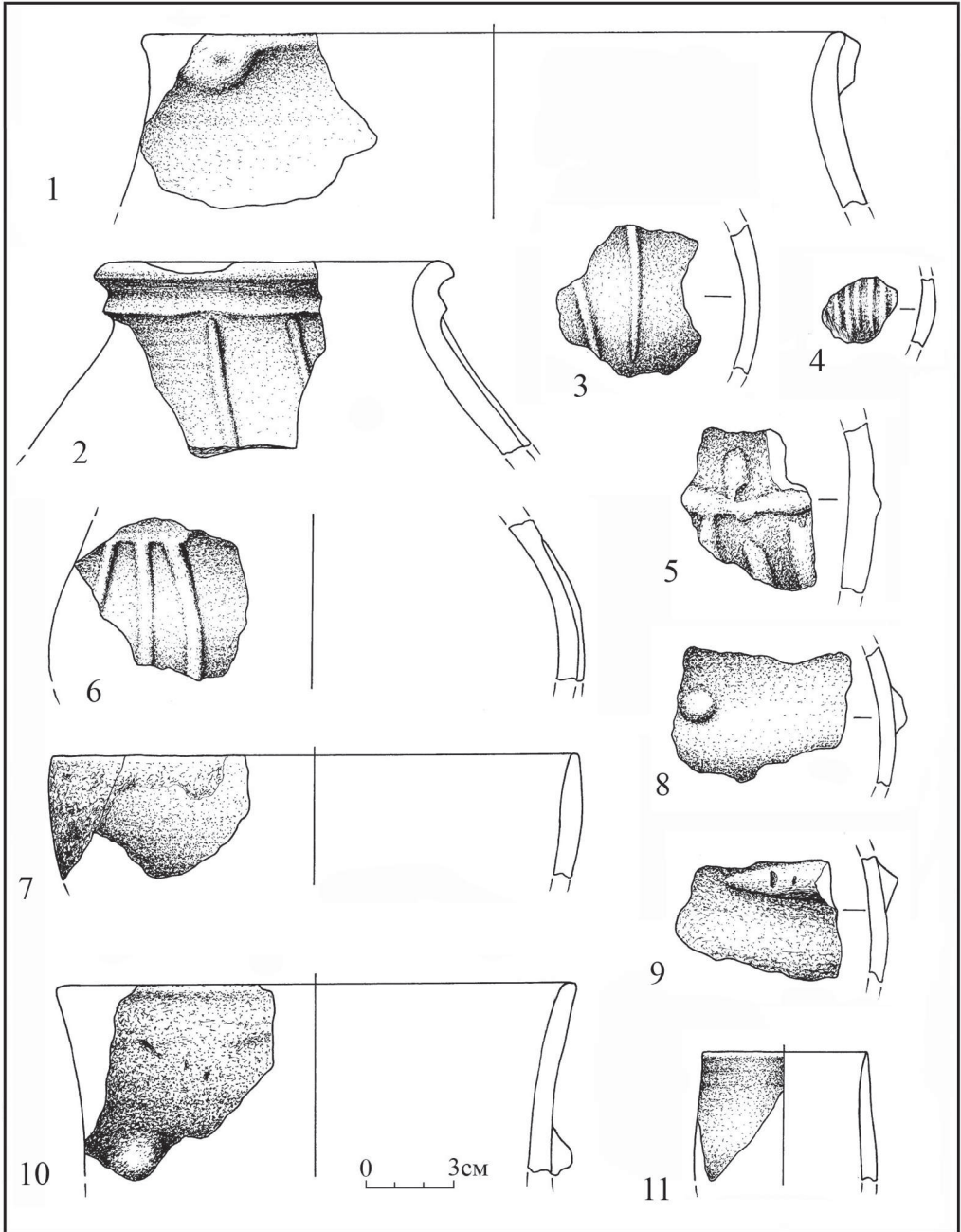

Рис. 14. Посуд маліцької культури доби енеоліту з поселення Ставчани Х, урочище „Черпіль“. Розкопки 2014 р.

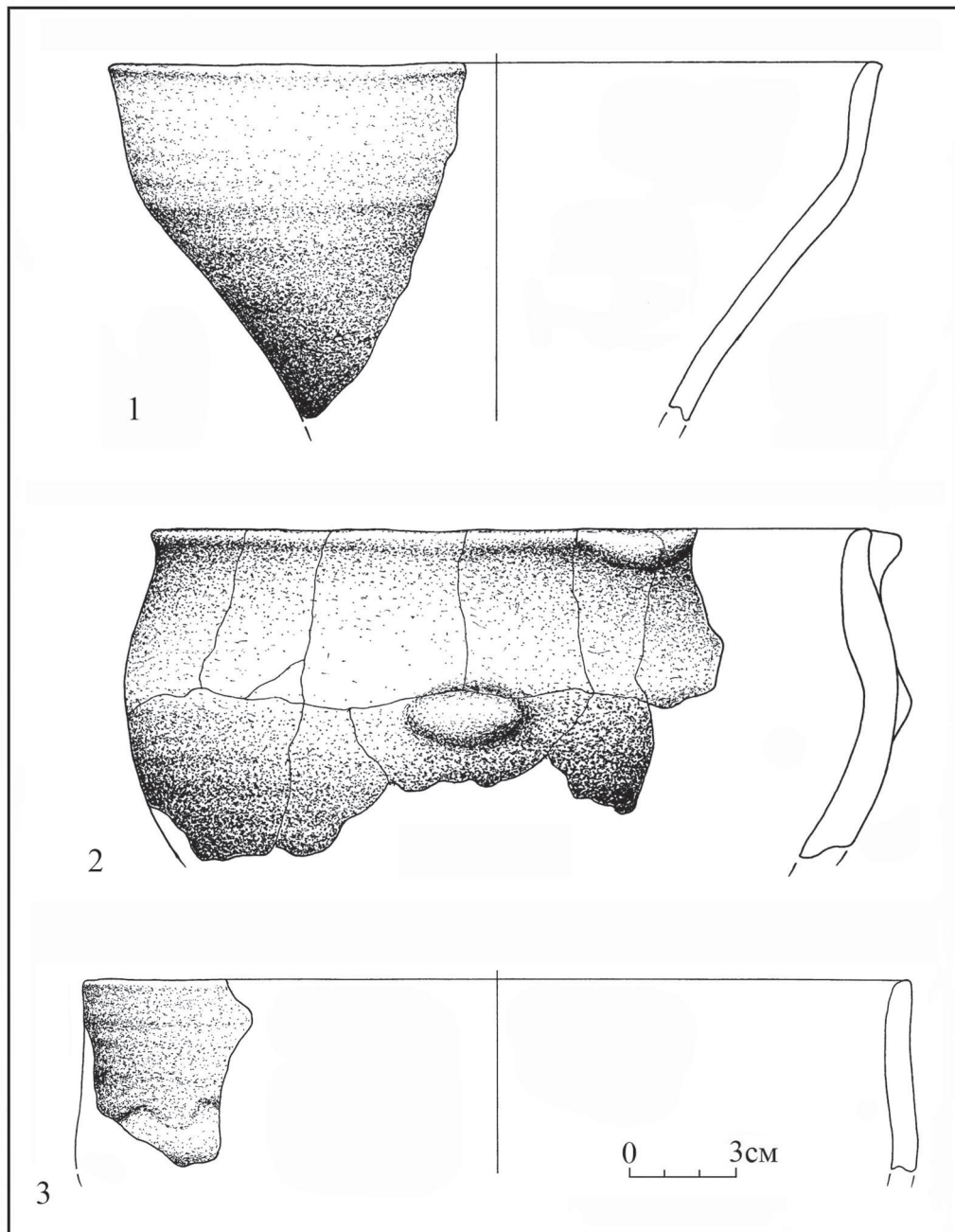

Рис. 15. Частини мисок доби енеоліту з поселення Ставчани Х, урочище „Черпіль“. Розкопки 2014 р.

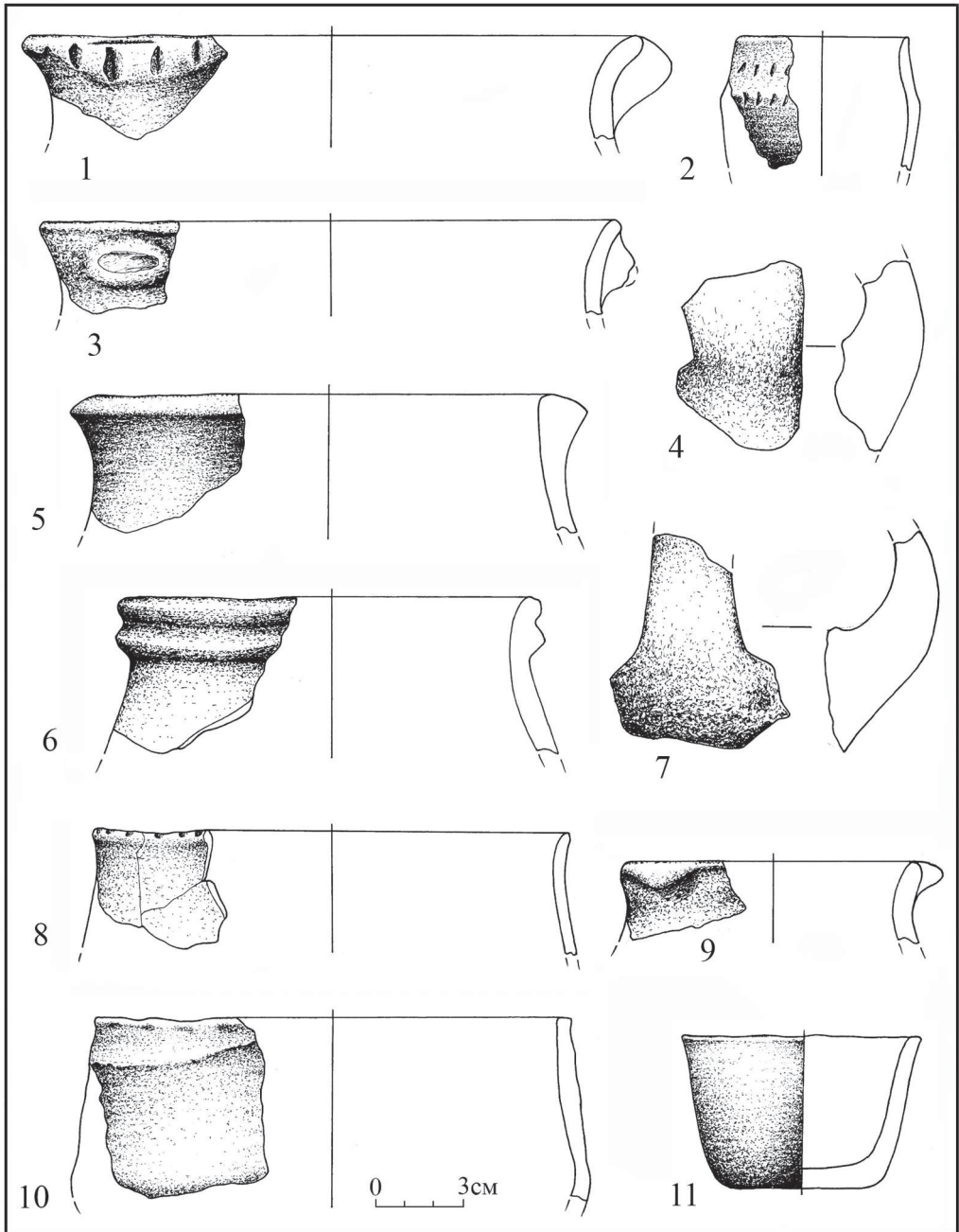

Рис. 16. Колекція енеолітичного посуду з поселення Ставчани Х, урочище „Черпіль“. Дослідження 2015 р.

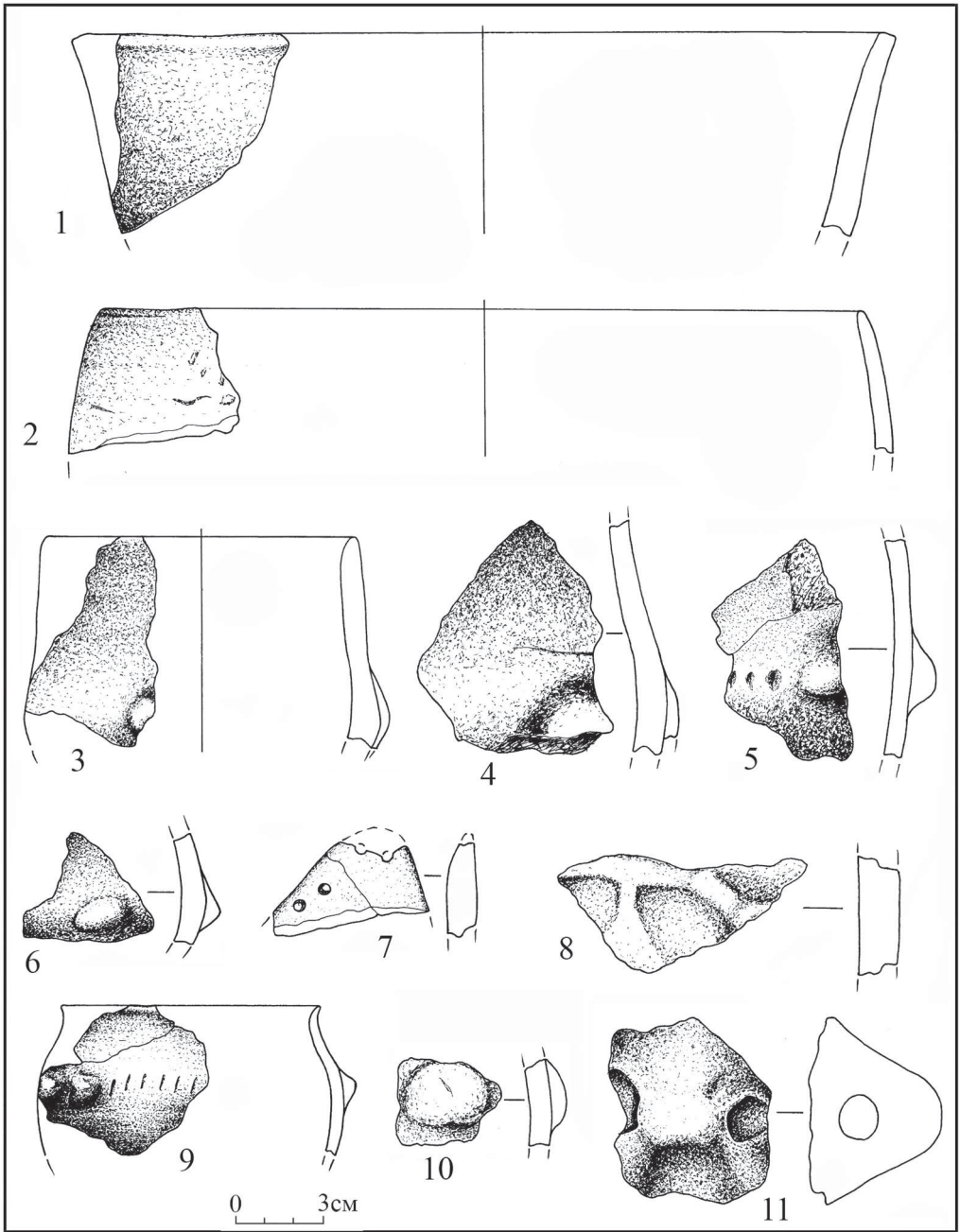

Рис. 17. Колекція енеолітичного посуду з поселення Ставчани Х, урочище „Черпіль“. Дослідження 2015 р.

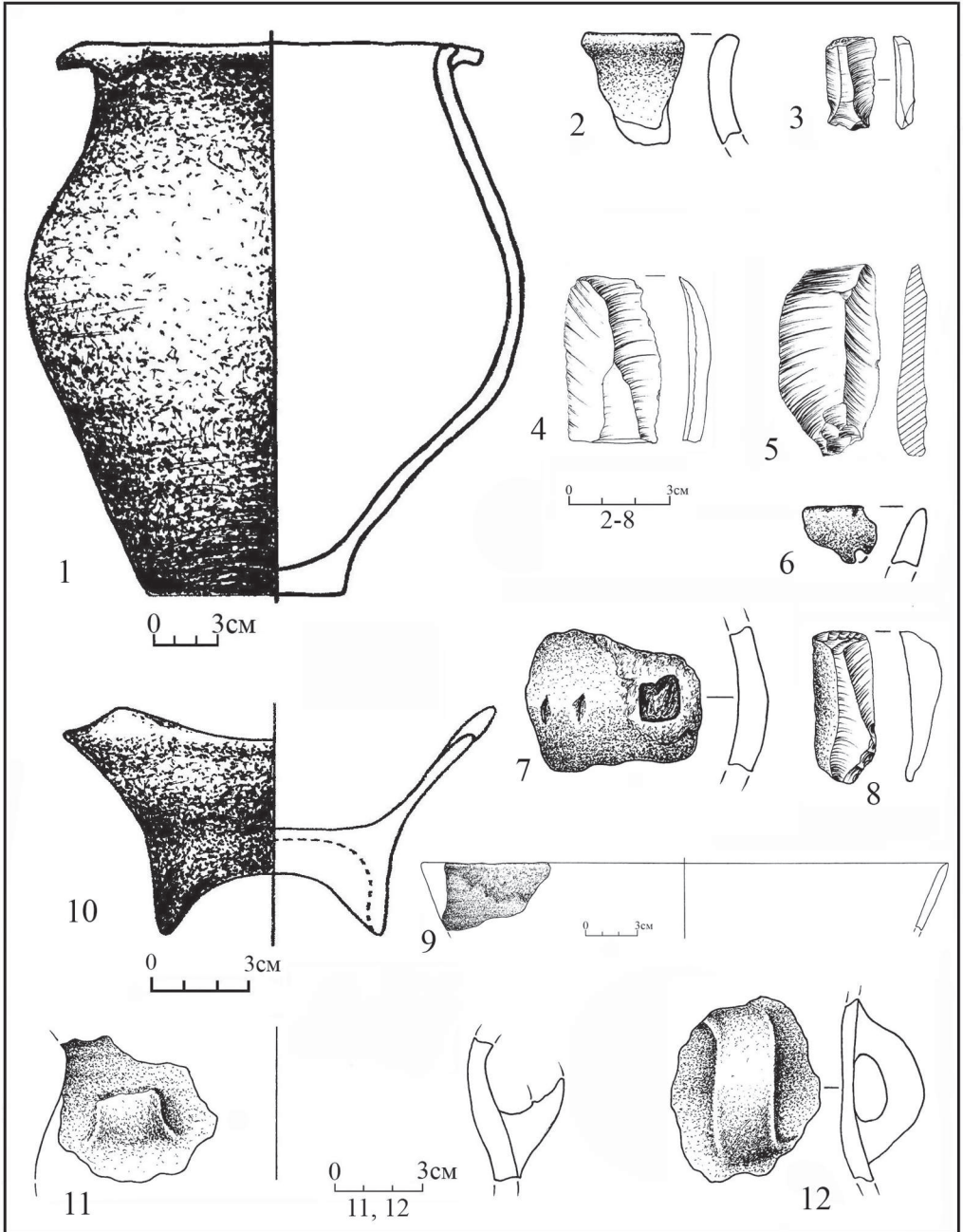

Рис. 18. Вироби доби енеоліту. 1, 10–12 – Ставчани X, ур. „Черпіль“;
 2, 3 – Ставчани XIV; 4, 5 – Оброшино III, ур. „На Гусятнику“;
 6–9 – Ставчани XIII, ур. „Біля Маланкової Хати“

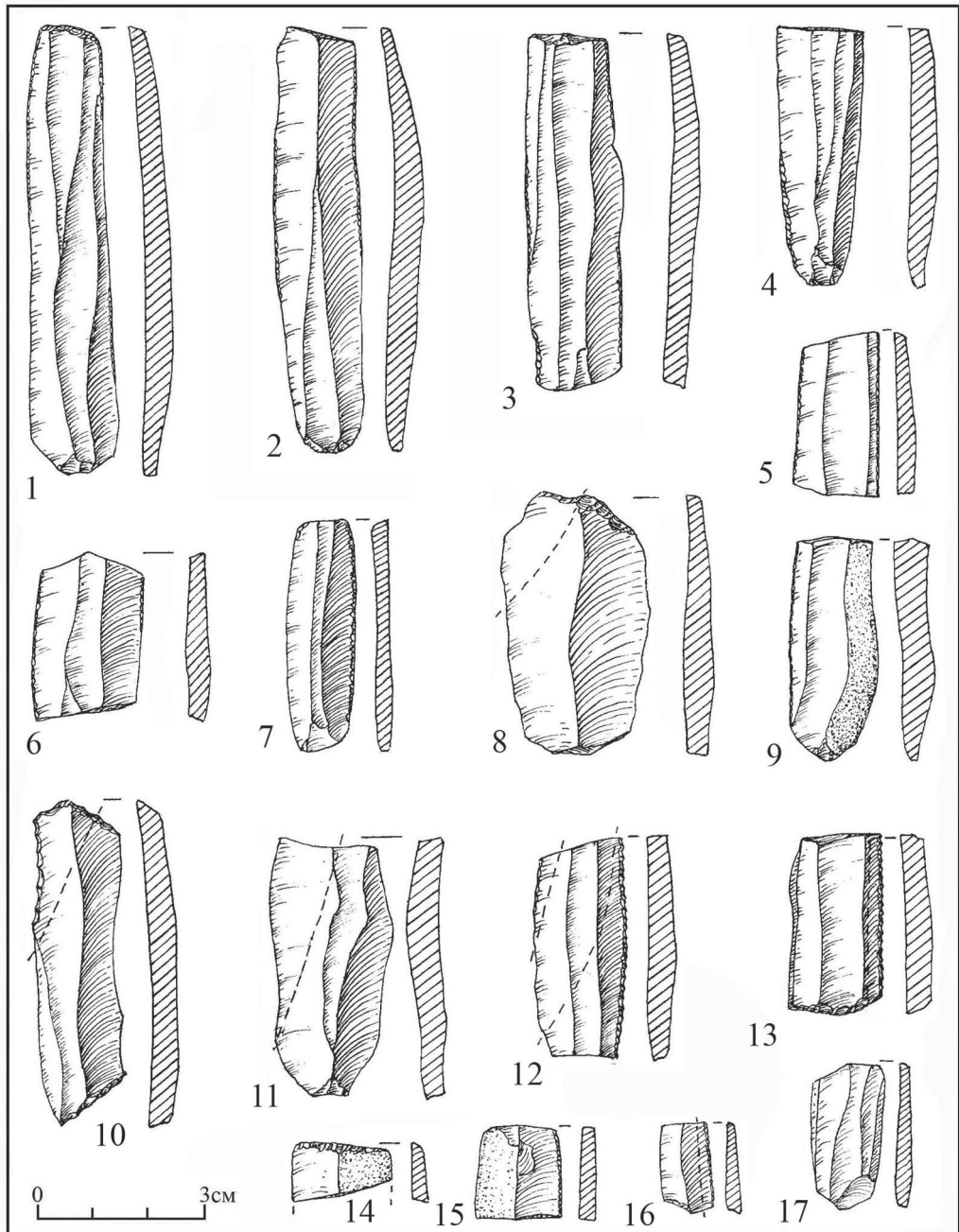

Рис. 19. Крем'яні знаряддя праці доби енеоліту з поселення Ставчани Х, ур. „Черпіль“. Дослідження 2008 р. (виконав В. Конопля)

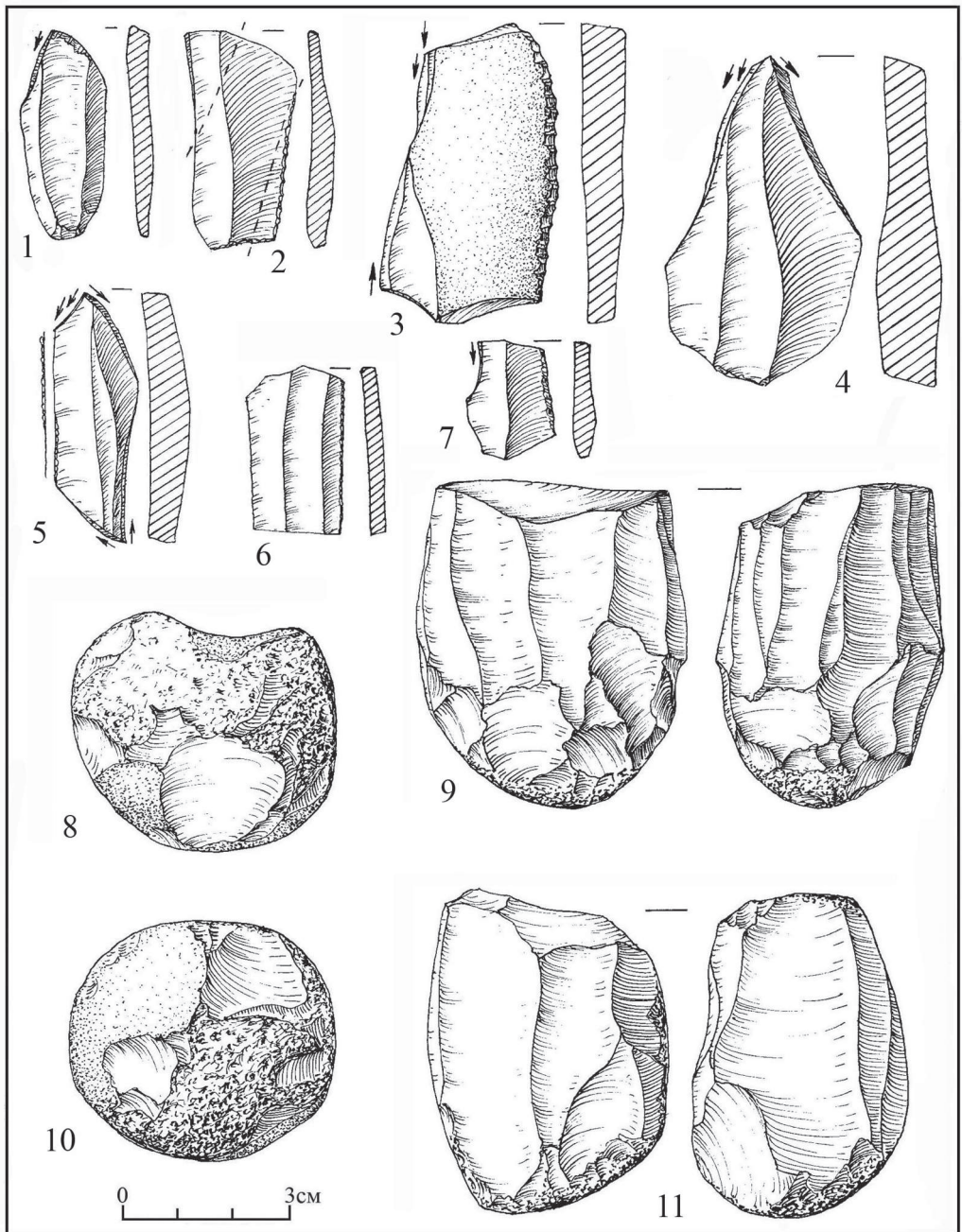

Рис. 20. Крем'яні знаряддя праці доби енеоліту з поселення Ставчани Х, ур. „Черпіль“. Дослідження 2008 р. (виконав В. Конопля)

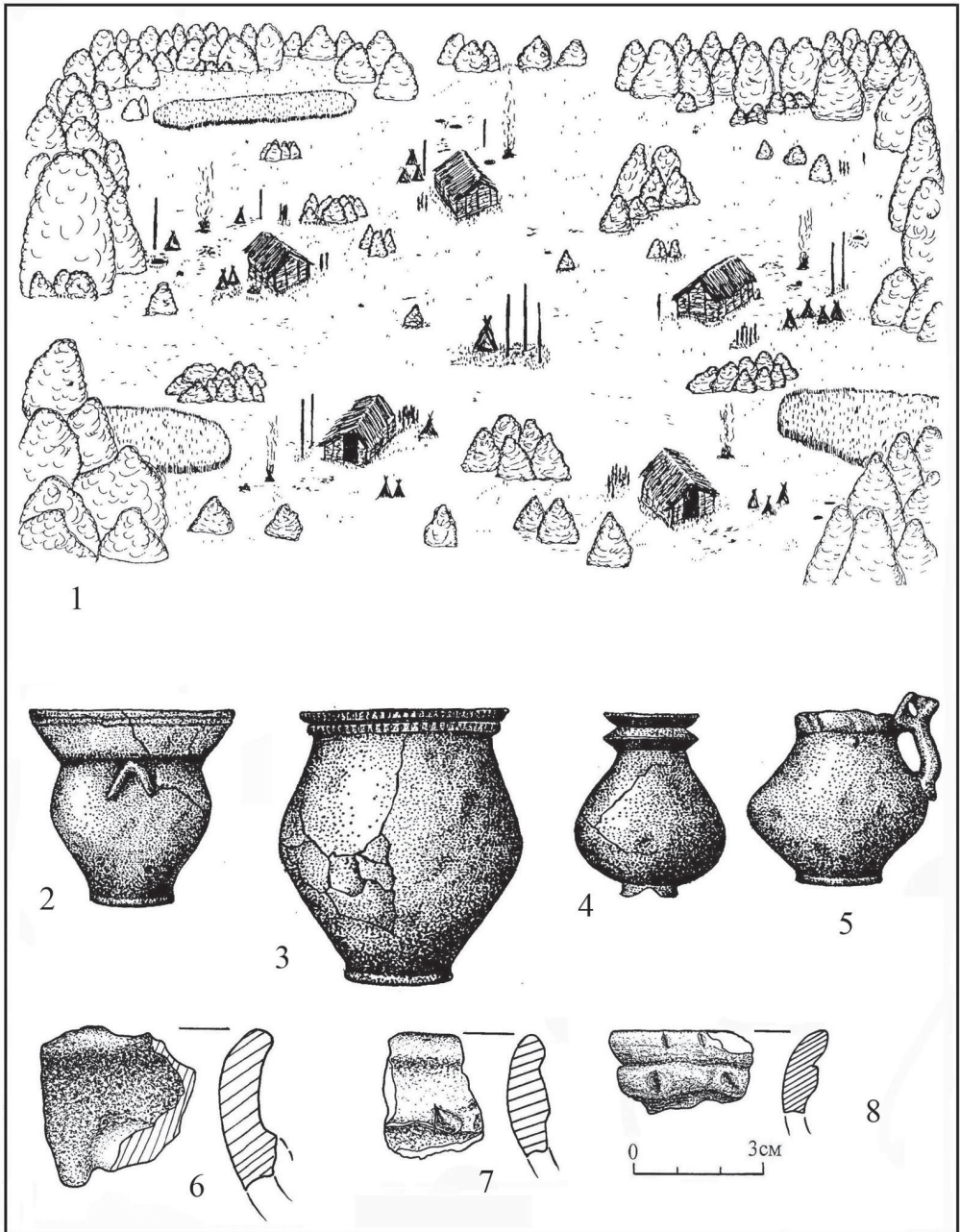

Рис. 21. Культура лійчастого посуду доби енеоліту (IV тис. до н. е.)
 1 – реконструкція вигляду поселення; 2–5 – зразки посуду;
 6–8 – уламки посуду зі Ставчан (6–Ставчани IV, 7 – Ставчани I, 8 – Ставчани II)

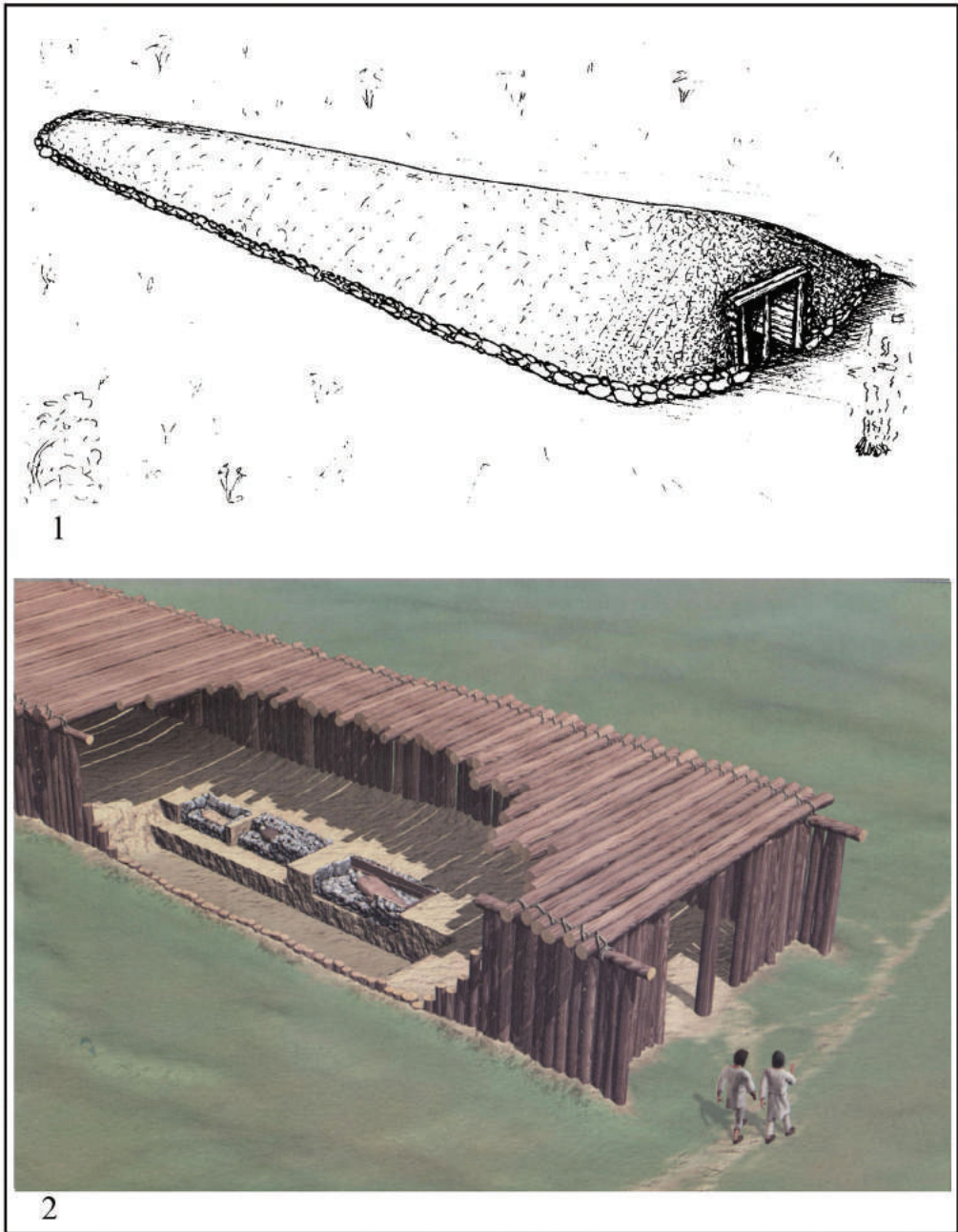

Рис. 22. Мегаліти. Реконструкція поховань культура лійчастого посуду

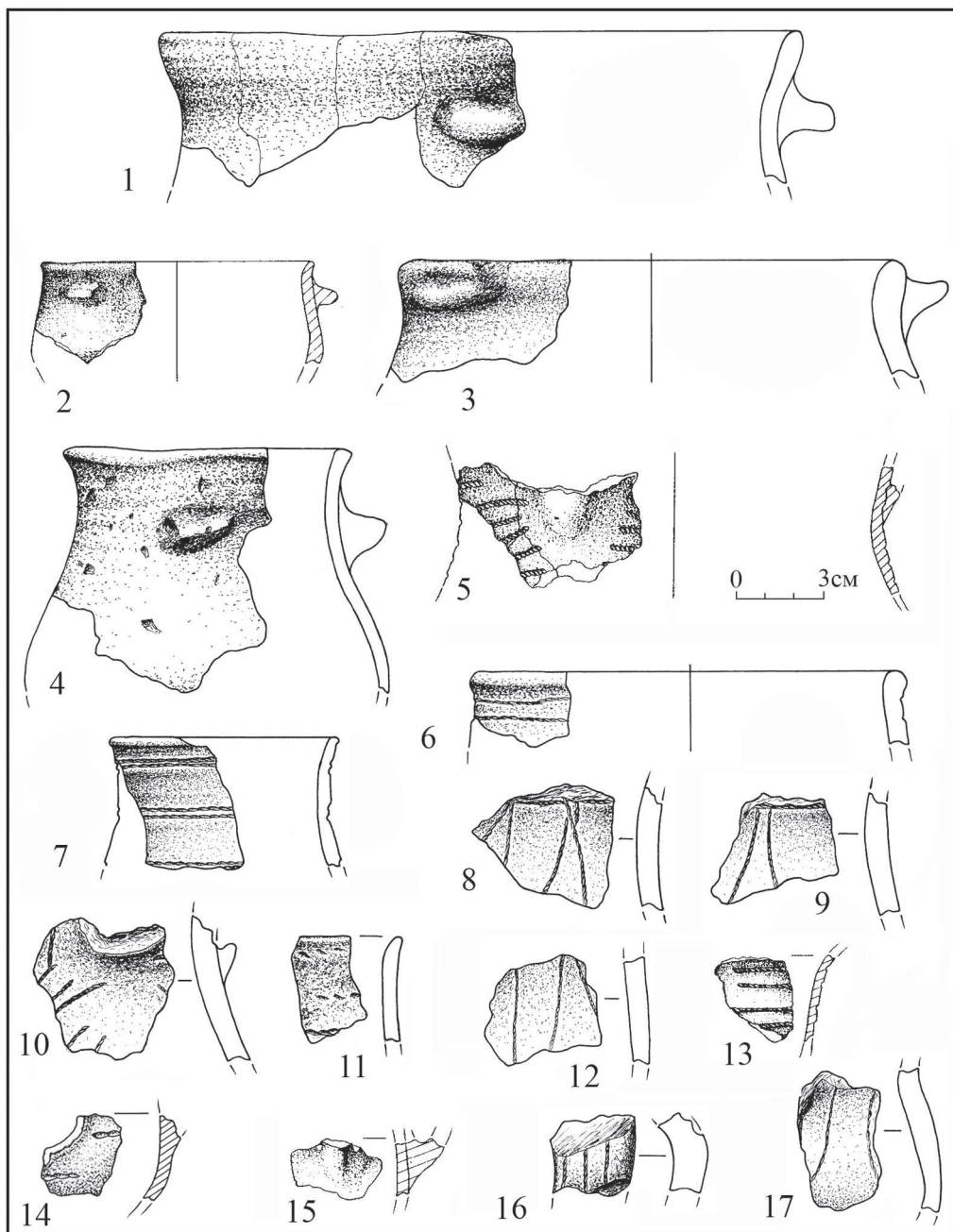

Рис. 23. Фрагменти посуду межановіцької культури доби бронзи з поселення Ставчани Х, урочище „Черпіль“

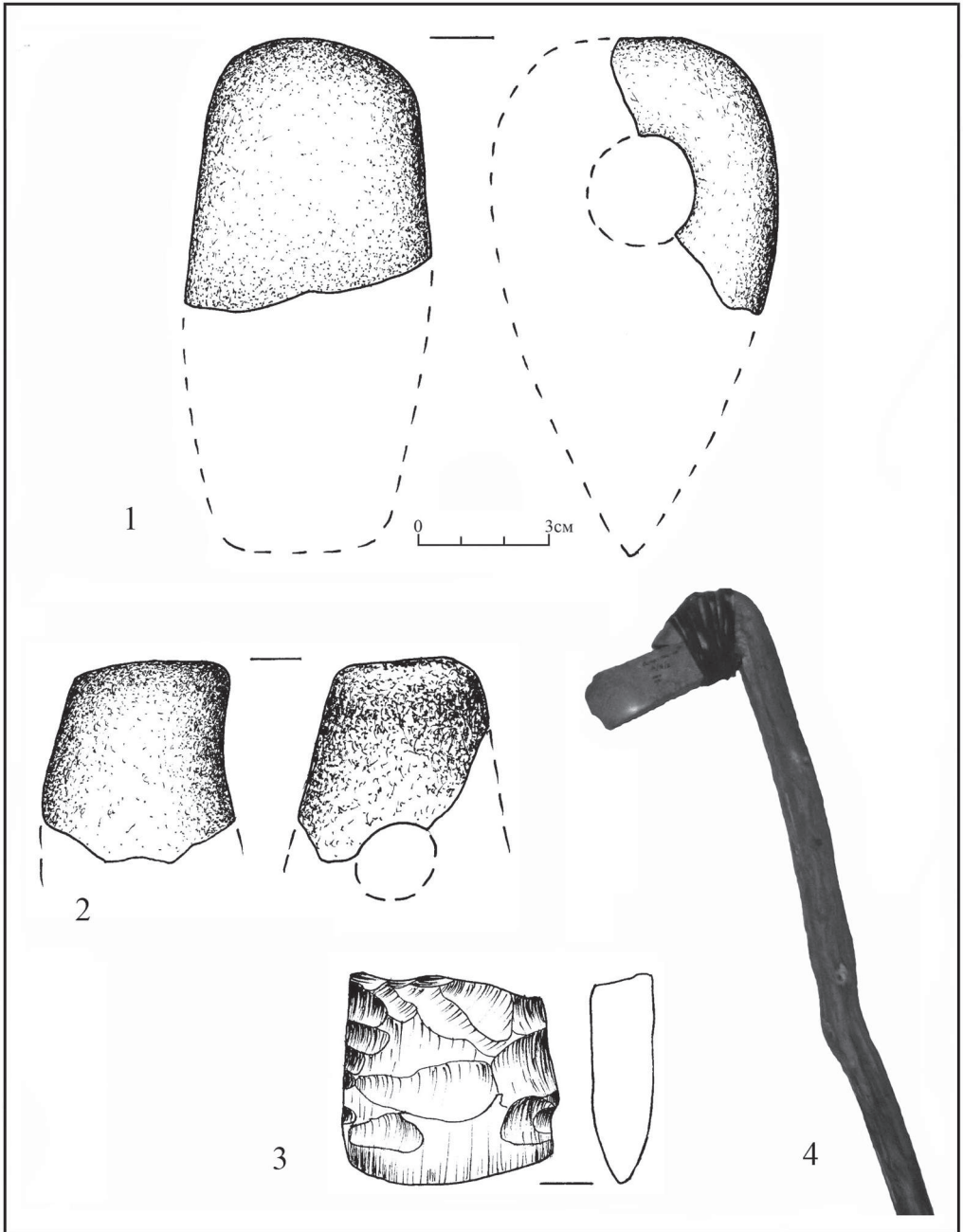

Рис. 24. Уламки сокир бронзової доби з поселення Ставчани Х, урочище „Черпіль“.
 1, 2 – вироби з каменю, 3 – з кременю, 4 – реконструкція кріплення сокири

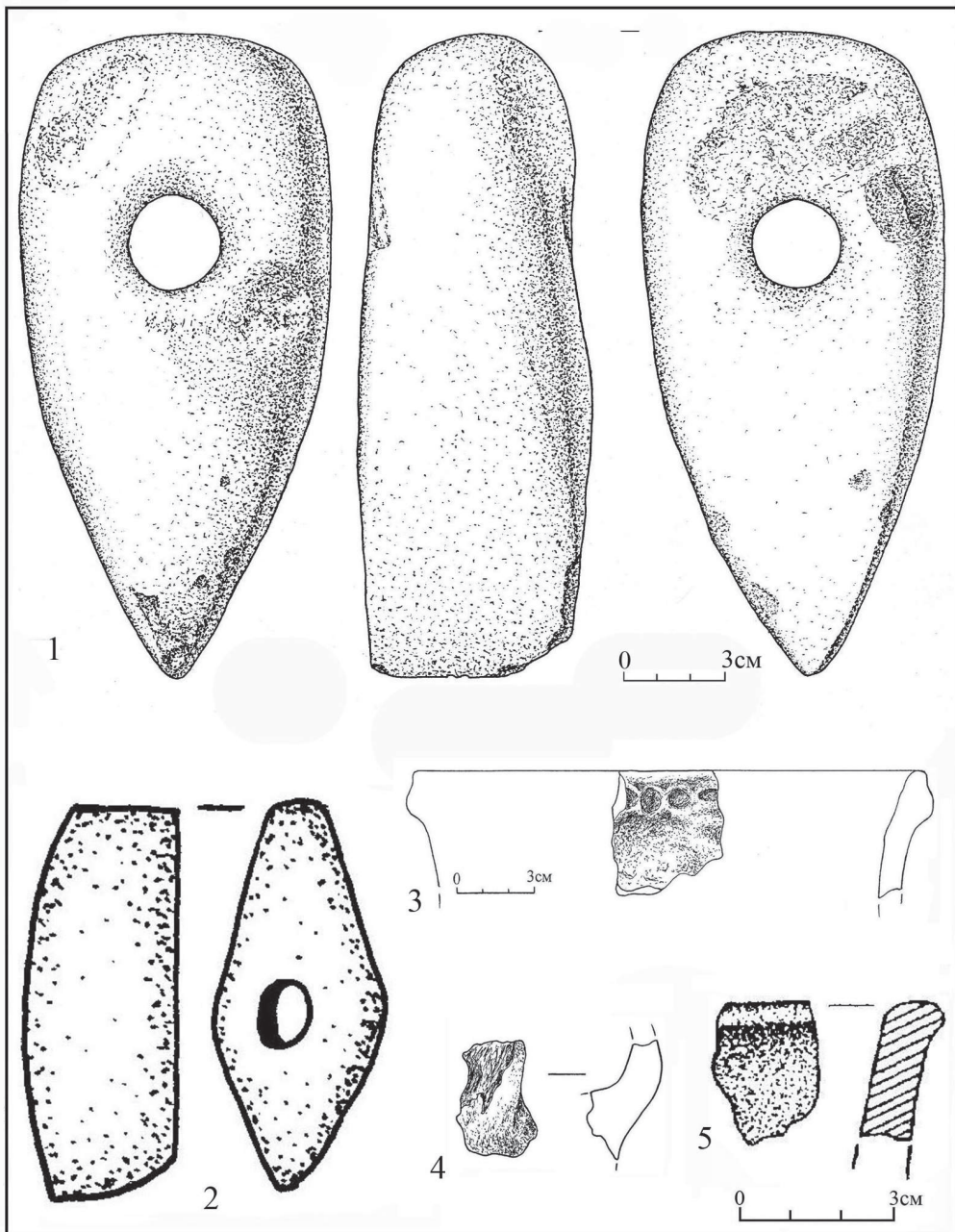

Рис. 25. Вироби доби бронзи. 1 – кам’яна сокира з Полянки;
 2 – сокира з околиць Ставчан; 3, 4 – уламки посуду з поселення Оброшино III,
 урочище „На Гусятнику“; 5 – фрагмент посудини тшінецької культури
 з пам’ятки Годовиця I

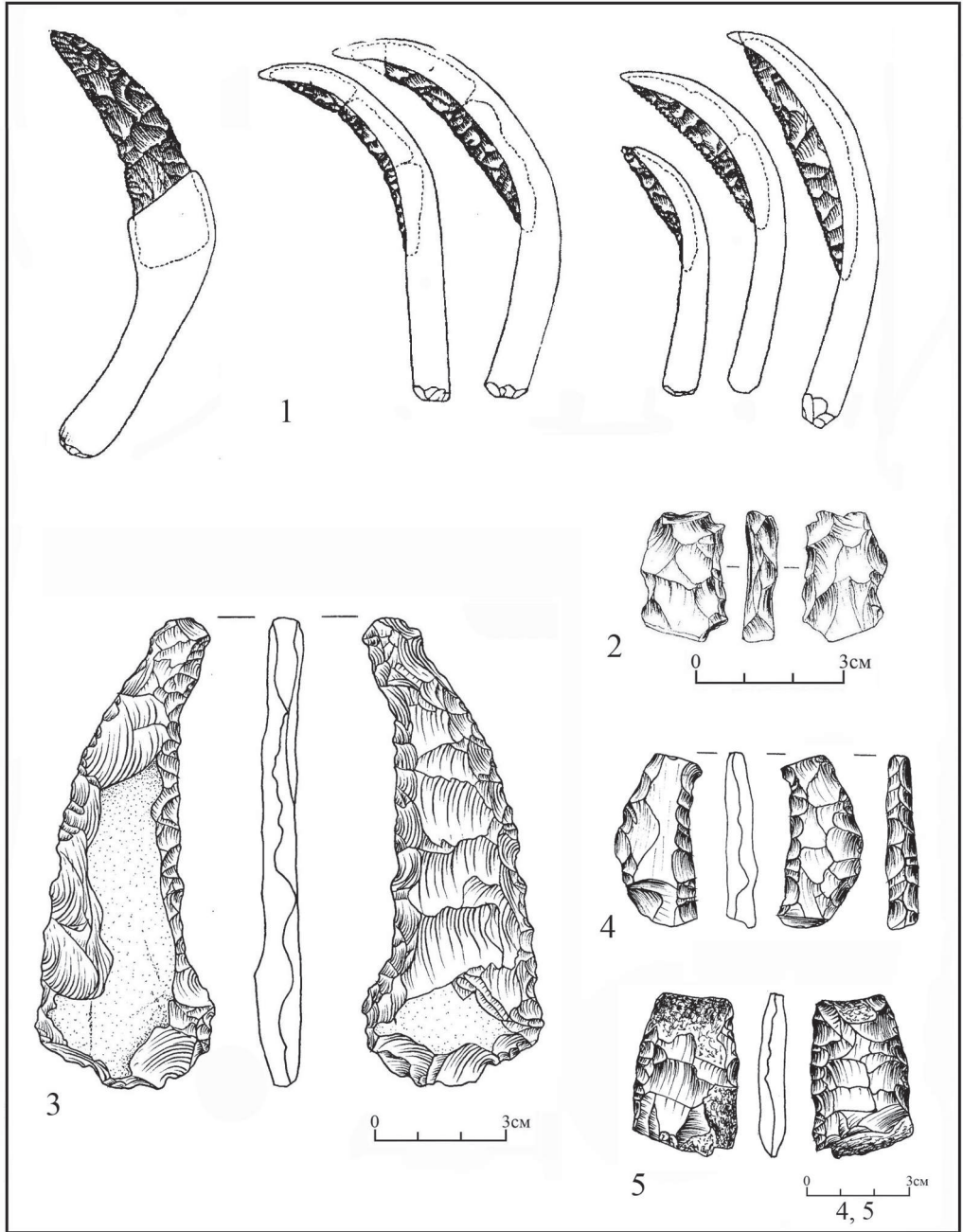

Рис. 26. Жнивварські знаряддя бронзової доби. 1 – реконструкція вигляду серпів; 2 – Оброшино III; 3 – Ставчани II, ур. „Двориска“; 4 – Ставчани XIV „Біла Дібрівок“; 5 – Ставчани X, ур. „Черпіль“

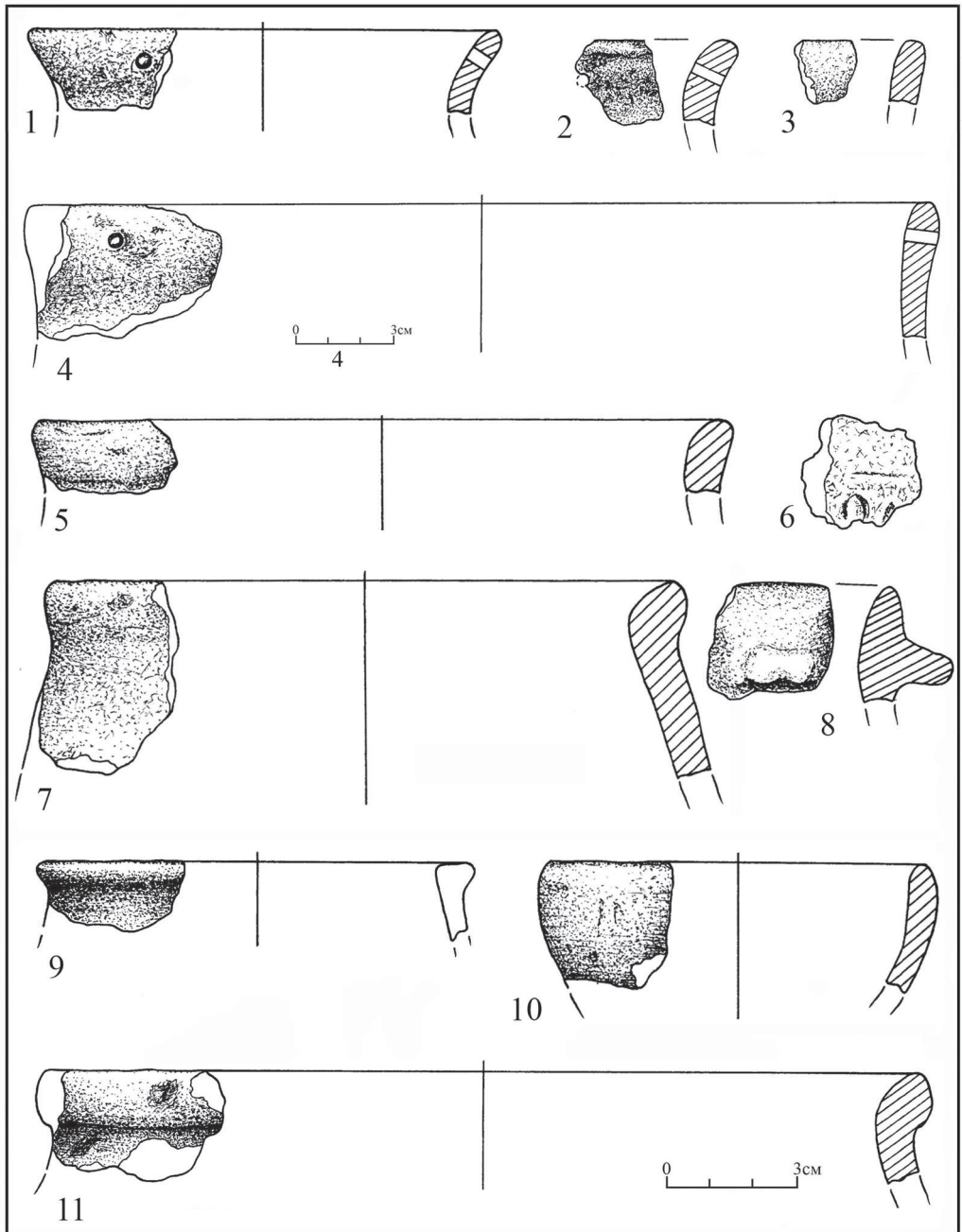

Рис. 27. Фрагменти посуду ранньозалізного часу з поселення Ставчани II, урочище „Двориска“

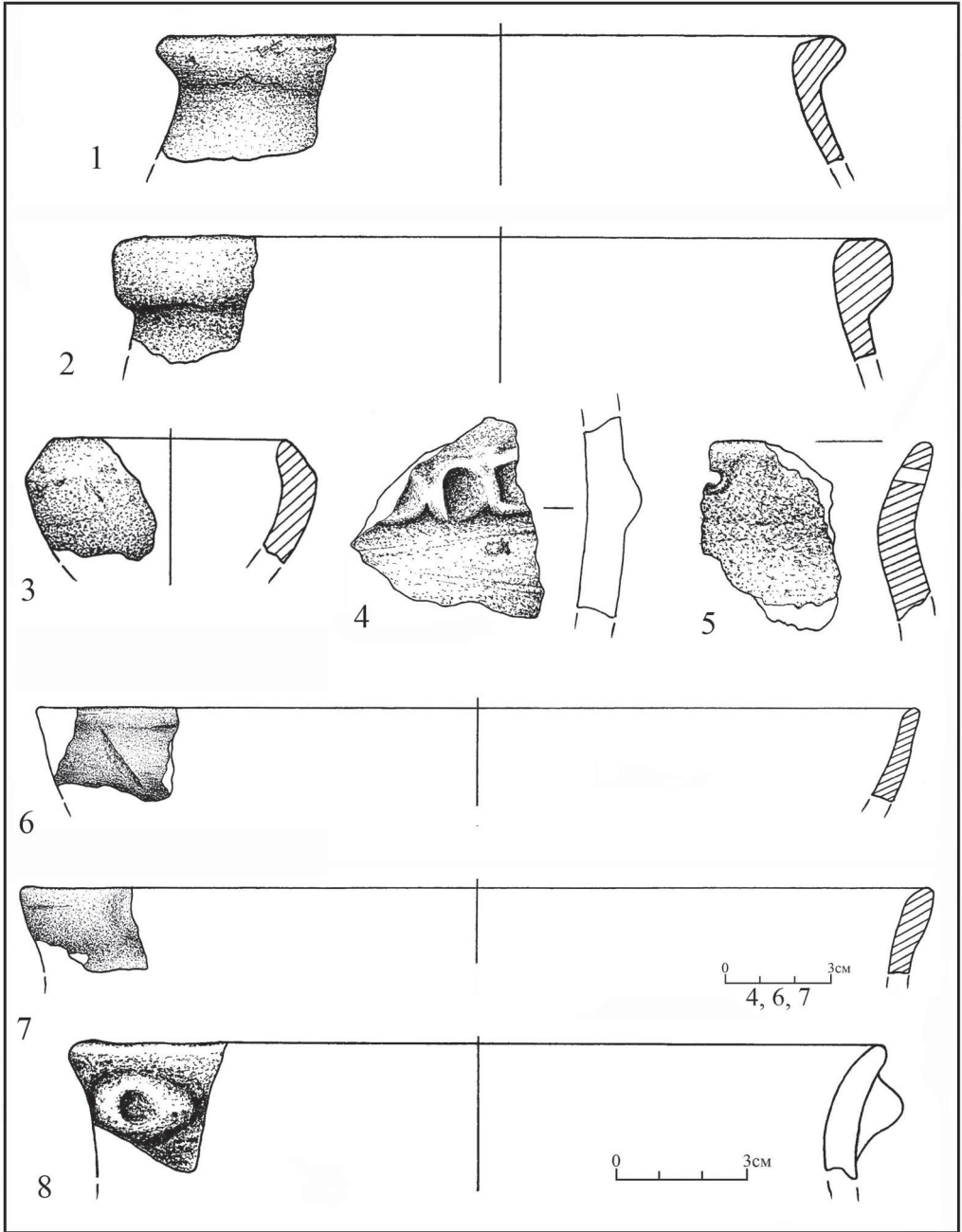

Рис. 28. Фрагменти посуду ранньозалізного часу з поселення Ставчани II (1-4) та Ставчани XI (5-8)

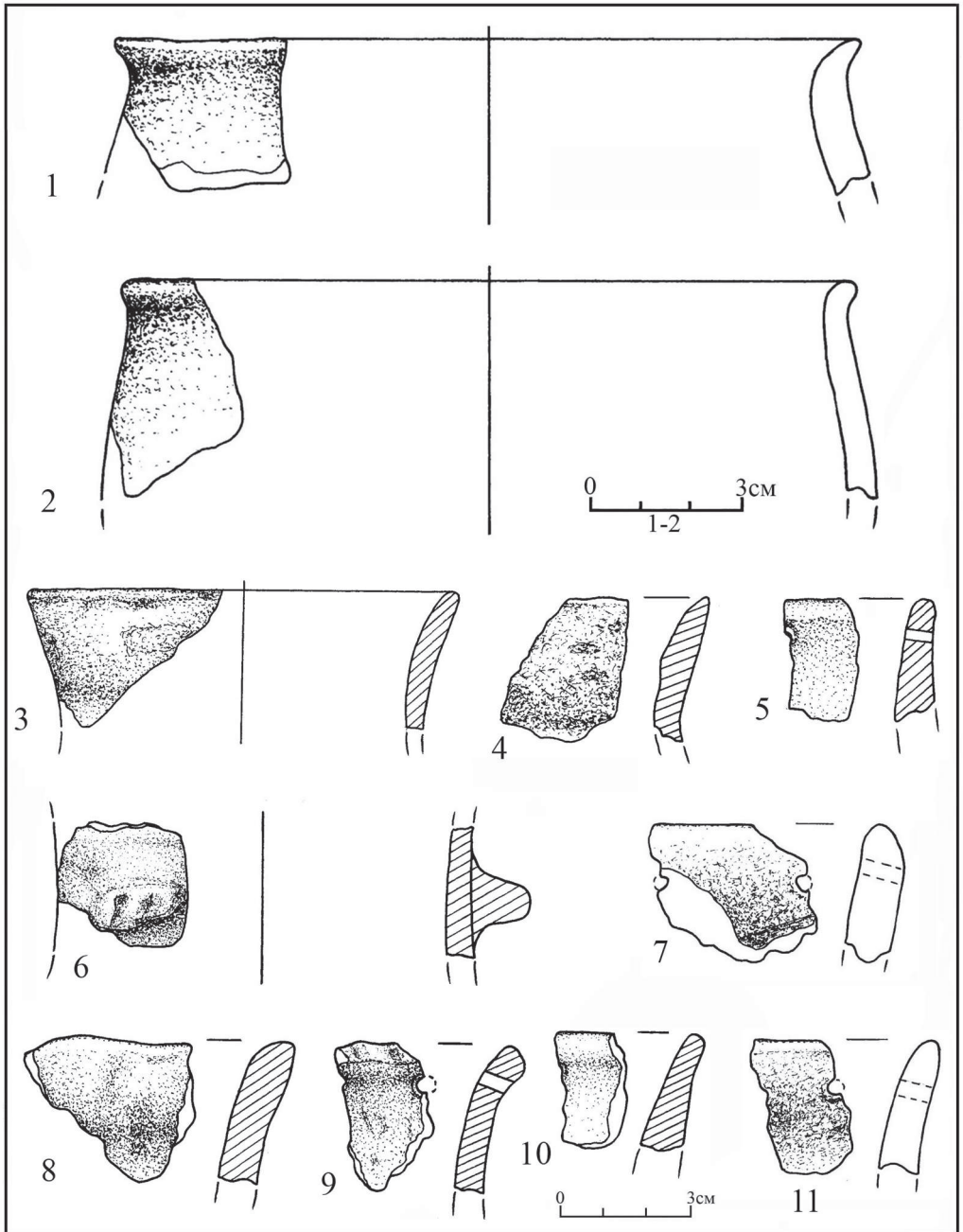

Рис. 29. Фрагменти посуду ранньозалізного часу з поселення Ставчани XI (3–6, 8–10) та Ставчани XIV (1, 2, 7, 11)

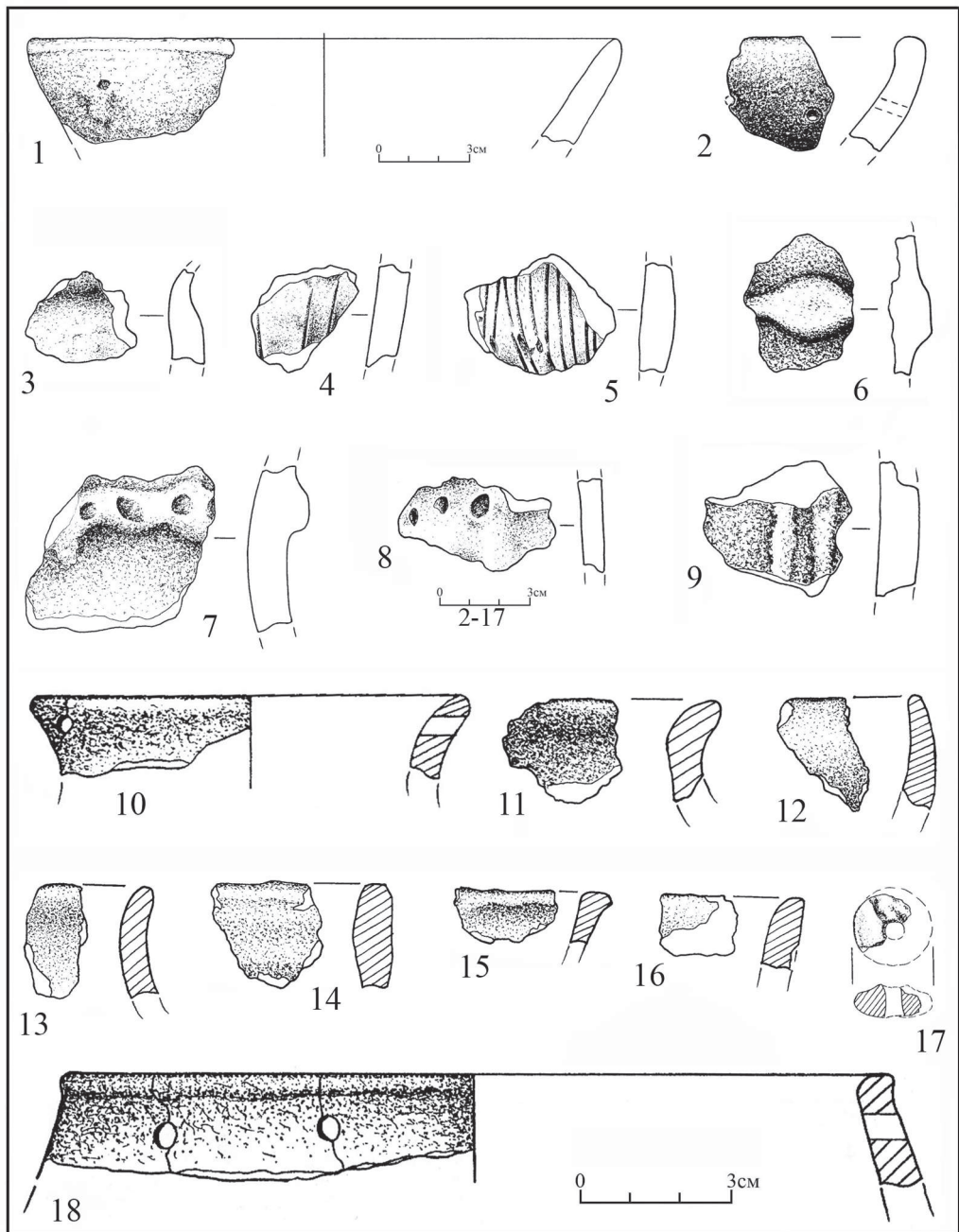

Рис. 30. Фрагменти посуду ранньозалізного часу з поселення Ставчани XIV (1–9), Ставчани IX (10, 11), Полянка I (12–17), Басівка I (18)

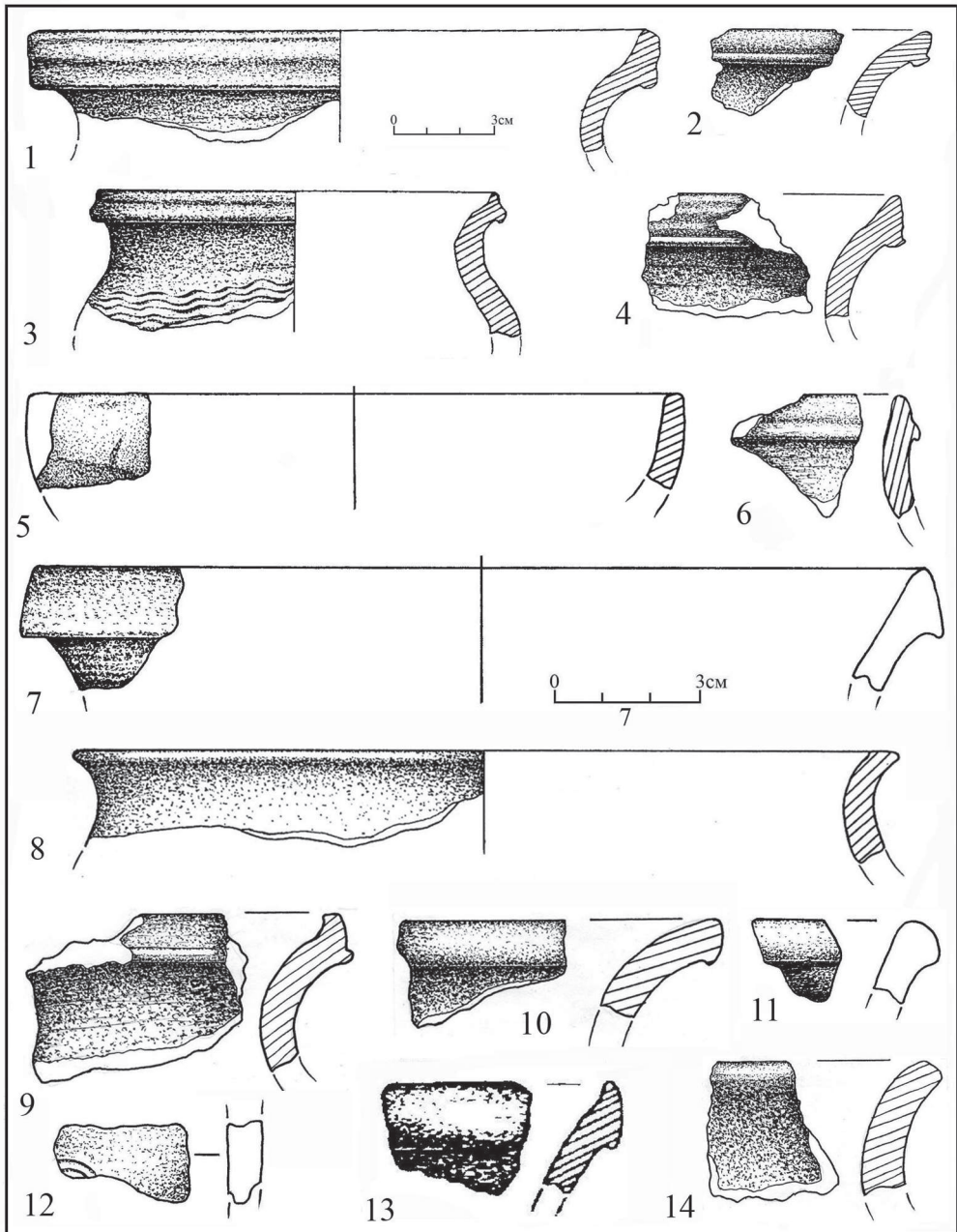

Рис. 31. Фрагменти посуду княжого періоду з поселення Ставчани ІХ (1–4), Оброшине ІІІ (5), Ставчани І (6), Ставчани ІІ (7), Лапаївка І (8–10), Басівка ІІ (11, 12), Годовиця І (13), Басівка ІІІ (14)

Рис. 32. Рештки битого посуду на поселенні доби енеоліту Ставчани Х, ур. „Черпіль“. Розкопки 2008 р.

Рис. 33. Ставчани X, ур. „Черпіль“ 2008. Господарська споруда доби енеоліту
1 – сліди на гл. 0,5 м; 2 – заглиблена частина об’єкту

Рис. 34. Ставчани Х, ур. „Черпіль“ 2008. Фрагменти розбитого горщика у господарській споруді та його реконструкція

1

2

Рис. 35. Ставчани Х, ур. „Черпіль“ 2014. Господарська споруда доби енеоліту
1 – сліди на гл. 0,5 м; 2 – частина вибраного котловану

1

2

Рис. 36. Ставчани Х, ур. „Черпіль“ 2014. 1 – ями для зберігання зерна;
2 – скупчення господарських ям на поселенні доби енеоліту

1

2

Рис. 37. Ставчани Х, ур. „Черпіль“ 2015. Рештки господарської частини енеолітичного поселення – ями-глиннища

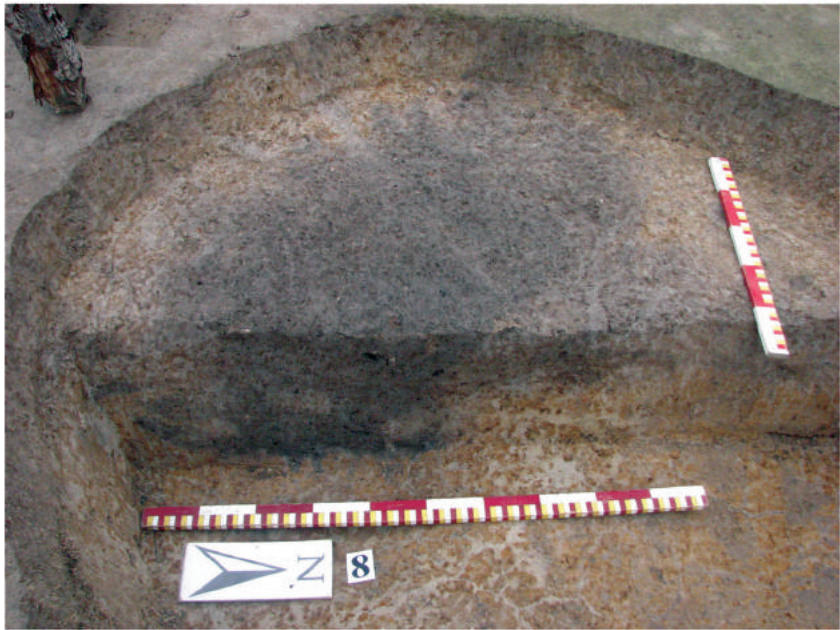

Рис. 38. Ставчани Х, ур. „Черпиль“ 2014, 2015. Господарські ями

Рис. 39. Ставчани Х, ур. „Черпіль“. 1 – вигляд на розкоп 2016 р.;
2 – господарська яма межановіцької культури доби бронзи

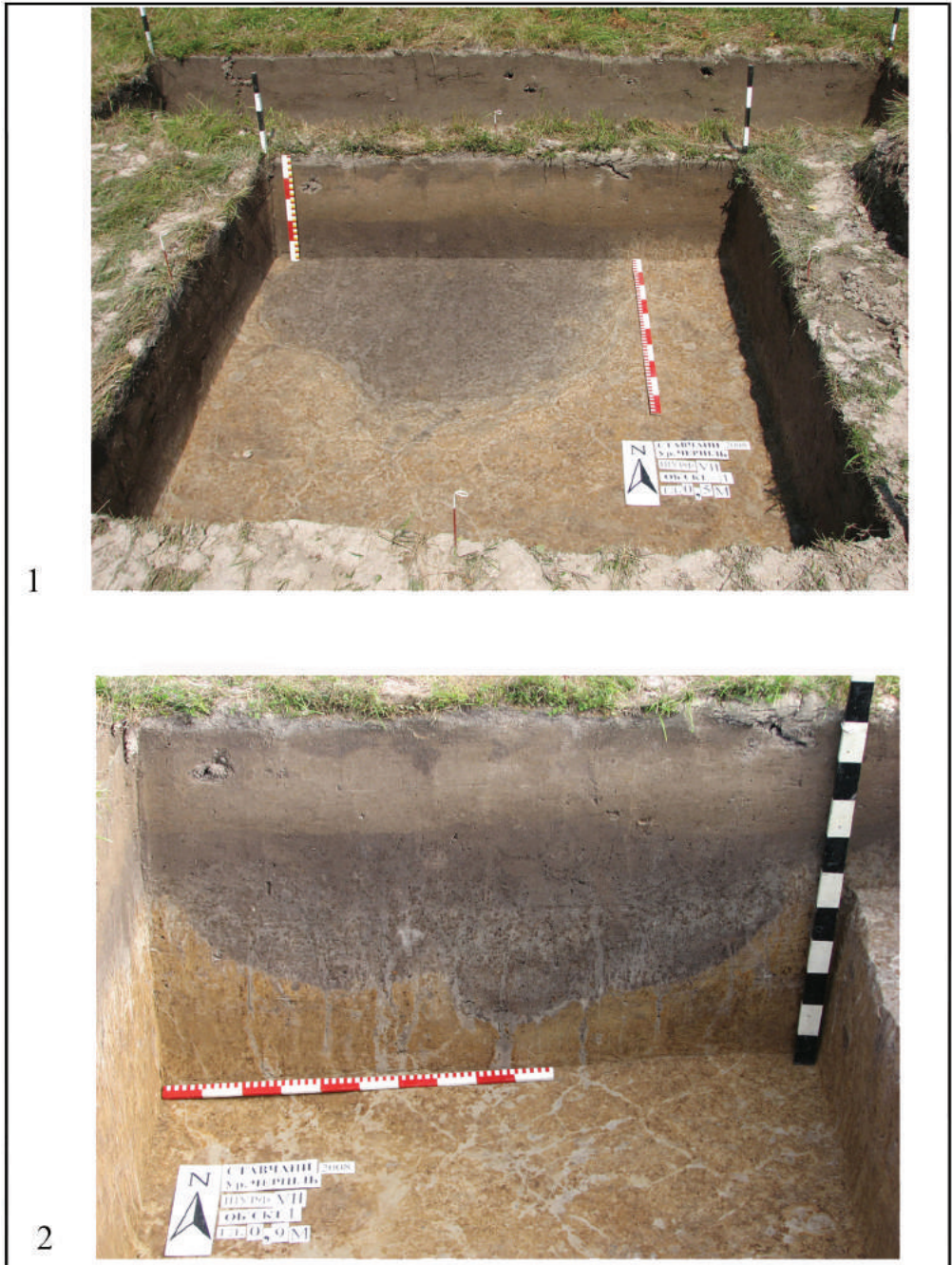
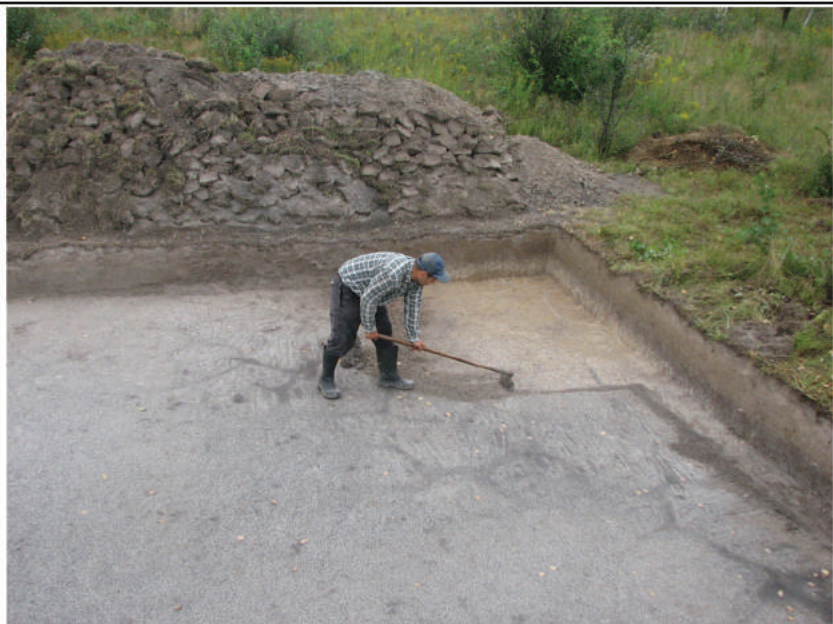

Рис. 40. Ставчани X, ур. „Черпіль“ 2008.
Господарська яма межановіцької культури доби бронзи

1

2

Рис. 41. Ставчани Х, ур. „Черпіль“ 2014, 2015. Робочий процес
1 – зачистка розкопу; 2 – вибирання заповнення ями та фіксація знахідок
(на фото Ярослав Дацішин)

1

2

Рис. 42. Ставчани Х, ур. „Черпіль“ 2014.
Горщик та ритуальна посудинка (2) доби енеоліту

Рис. 43. Ставчани Х, ур. „Черпіль“ 2014. 1 – фрагменти посуду доби енеоліту;
2 – вироби межановіцької культури доби бронзи

1

2

Рис. 44. Львівське телебачення на розкопках поселення Ставчани X у 2015 р.
Дають інтерв'ю сільський голова Петро Панахид (1) та вчитель історії
Ольга Писько

1

2

Рис. 45. На розкопках у Ставчанах. 1 – автор досліджень та відомий львівський археолог Василь Оприск (2015 р.); 2 – археологічна практика студентів Львівської академії мистецтв 2016 р.

1

2

Рис. 46. Ставчани Х, ур. „Черпіль“ 2016. Посвячення студентів в археологи

1

2

Рис. 47. Оброшино III, ур. „На Гусятнику“ 2011 р. 1 – процес розкопок;
2 – знахідки крем’яних виробів

Рис. 48. Степан Долик та Іванка Гавінська на розкопках поселення Оброшине ІІІ, фіксація стратиграфії

Рис. 49. Кам'яна сокира з Полянки

СТАВЧАНИ НА АВСТРІЙСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ МАПАХ

Одним з найбільш цінних джерел для істориків є давні карти. За ними можна вивчати предмети, явища, поняття у різних аспектах: географічному, військовому, соціологічному, господарському, духовному та ін.

Вперше с. Ставчани з'являється на карті „Міга“, датованій останньою чвертю XVIII ст. (рис. 1). Після першого поділу Польщі (1772 р.) територія Галичини відходить під владу Австрійської монархії. Нова влада бажала мати якомога повну інформацію стосовно нових земель. Вже на той час в імперії існував досвід складання карт. З властивою для німецького народу педантичністю на мапах зазначали шляхи, річки, мости, планування населених пунктів, оборонні фортифікації, церкви, цвинтарі, окремі могили, хрести та ін. Картографування території Галичини відбувалося впродовж 1779—1782 рр. під керівництвом військового інженера Фрідріха фон Міга.

Для історії Ставчан ця стара мапа є особливо важливою. Згідно з нею можна зробити важливі висновки та припущення. Найперше, стає неактуальною версія про існування на території села чималої кількості ставків, що й визначило його назву. Насправді на карті немає ставків. Існує одне озеро, яке збереглося до сьогодні — „Маланкові стави“. Воно фактично не змінило свого вигляду й по нині. Це озеро утворено штучно місцевими жителями на одній із приток Ставчанки. Дамба була насипана в тому місці, де зараз є міст, відразу за крайніми хатами на Янькові, по якому можна потрапити у сусідню Полянку. Очевидно, що вже в той час озеро мало певне промислове значення. Підтверджує цю гіпотезу польська карта 1925 р. (рис. 3), на якій озеро поділено на чотири менших, що говорить про існування рибного господарства, яке активно розвивалось як в радянські часи, так і сьогодні. На карті „Міга“ у північній частині села, біля Дібрівки, позначена заплава р. Ставчанки, яка місцями досить широка. Власне, ми спостерігаємо це й сьогодні під час весняних повноводних паводків, коли річка виходить з берегів. Не викликає сумнівів, що тут водилося чимало риби та диких птахів.

Кілька слів скажемо про нашу річку Ставчанку, а саме про її назву. На польській карті 1925 року, перед селом і за ним в районі „Черпеля“, вона названа „Ставицько“, але вже у Лісневичах позначена як „Ставчанка“. Тобто „Ставицько“ — локальний варіант назви річки.

На австрійській карті позначено й планування села. Найбільш забудовані сучасні „Виздра“, „Вулиця“, „Біла Гора“, та „Закуття“. Окремими хуторами є „Яньків“ та „Куспісі“. Останній з них взагалі має три двори. Цікаво, що одна господарка стоїть далеко від решти, приблизно у кінці теперішньої вулиці. Місцевий мешканець Богдан Іванович Качмарик підтвердив: „Мама мені не раз казала, що ми тут живемо найдавніше, тут стояла тільки одна наша хата“. Можливо, на карті позначено їхнє обістя? Не малими є Дібрівки. Дивує, що на мапі немає Підгайців. Виявляється, що хутір заснований досить пізно, очевидно у ХІХ ст. На польській карті тут вже нараховується 22 двори під назвою „Фердинандівка“. Назва „Підгайці“ була з'явилася вже в радянський час. Серед людей досі паралельно вживають дві назви. Етимологію слова „Фердинандівка“ потрібно ще досліджувати. Хоча цілком ймовірна версія, що хутір названий австрійською владою на честь імператора Фердинанда І (1835—1848 рр.). Тому не дивно, що радянська влада змінила назву, адже після Другої світової війни все, пов'язане з Німеччиною, було ворожим.

Карта „Міга“ розвіює наші романтичні роздуми про існування у Ставчанах давнього замку (Яріш, 2002, с. 8—9). Дійсно, на околиці села позначено споруду, яка є більшою за розмірами від звичайних хат (рис. 2). Але, згідно з умовними знаками на карті, — це звичайна будівля. Фортифікаційні споруди: замки, вежі позначено іншим знаком, якому відповідає, до прикладу, палац в Оброшино. Насправді це фільварок, про який старожили пам'ятають ще й сьогодні. Цьому є й документальні підтвердження, зокрема перепис населення 1788 року. Читаємо в книзі Н. Яріш: „Село Ставчани — 153 двори — мали городи, була корчма, млин і „економічна резиденція“ управителя архієпископського фільварку“. Жодного слова про замки тут немає.

Зрештою, на той час замки як такі втрачають свою функцію: припинилися татарські набіги, під час яких не раз палили село. Контрольні пункти існували вздовж центральних шляхів поблизу більших міст, звичайне село не могло цього мати.

Кілька слів про те, що таке фільварок — це сільськогосподарський хутір, тобто великий двір власника-пана, в якому зберігали все майно. Тут були житлові приміщення, склади, стайні, реманент та ін. Подібну картину маємо у Ставчанах. Фільварок стояв окремо від села, приблизно в тому місці, де тепер будинок, в якому проживає родина Галімурків. Він займав вигідну площу, яка з півночі та заходу обмежена болотистою заплавою, із заходу та півдня двір обнесений ровом. На карті бачимо, що будівлі розміщені у формі літери “П”, мають розміри близько 25×30 м. За кілька десятків на південь від маєтку — ще одна споруда прямокутної форми довжиною бл. 10 м. Посеред двору є невеликий ставок. Повз хутір проходила дорога на Оброшино. Незначна її ділянка у вигляді липової алеї (на південь від „Козачка“), збереглася до сьогодні. Наше завдання — зберегти цю унікальну пам’ятку природи та історії для наступних поколінь. Фільварок існував до 1939 р., до першого приходу „визволителів“. В цьому господарстві працювало чимало людей, сюди приходили заробітчани й з інших сіл, частина з них осідала в селі назавжди. Пам’ять про цей фільварок живе ще й сьогодні. Частина його приміщень перейшла у спадок до колгоспу, але згодом їх зруйнували.

На австрійській карті є ще одна подібна будівля. Вона дещо менших розмірів і теж у вигляді літери “П”. Ця садиба стоїть на куті „Виздри“ та „Вулиці“, дещо окремо від інших дворів. Зараз це приблизно територія приватних ділянок родини Доликів та Парaponяків. Під час земляних робіт тут часто знаходять рештки старої цегли та іншого будівельного матеріалу. Очевидно, й тут жив заможний господар. На карті 1925 р. цієї будівлі вже немає.

Церква та цвинтар були на тому ж місці, що й тепер. На австрійській мапі „Міга“ привертає увагу хрест за „Виздрою“ на роздоріжжі старих доріг на Басівку та Глинну. На польській карті в околицях села позначено вже більше хрестів, п’ять із них — вздовж дороги, починаючи від „Закуття“, закінчуючи в районі „Лагерів“. Хрест біля „Виздри“ й надалі стоїть і вирізняється серед інших, виділений більш чітко. Можливо, він був з каменю, або тут була більша могила? Про існування великої могили перед селом писали в наукових журналах ще у кінці XIX ст. (*Przegląd archeologiczny*, 1897), але локалізувати її так і не вдалося. Були різні традиції ставити хрест: на могилі, на межі

поля, а після скасування панщини в австрійській імперії у 1848 р. люди ставили хрести в знак цієї події. Після приходу радянської влади на галицькі землі почали нищити церкви, знесли чимало хрестів. Не минуло це й Ставчан. Але людську пам'ять стерти важко. Із здобуттям незалежності в Україні церкви почали відроджувати, відновлюють і хрести.

Прикладом незламності віри є історія хреста на „Виздрі“, яку переказували з покоління в покоління. Її люб'язно переказала нам Світлана Ярославівна Тиміцька. Від початку цим хрестом опікувалась її родина. Поставив його у 1848 р. прародич Микола Верхола у кінці своїх сіножатей на честь скасування панщини. Одночасно хрест виконував функцію межового знаку. Так він простояв до 1939 р., коли був зруйнований більшовиками. Вже через рік Йосип Вальків відновив хрест, але у 1943 р. його знову знищили. Через деякий час Петро Іващишин поставив новий дерев'яний хрест, який простояв відносно довго, до часу будівництва племзаводу у 1975 р. Радянська влада знову вирішила демонтувати цей хрест, який стояв перед самим в'їздом до нового комплексу, що не подобалося атеїстичним чиновникам. Мовчазними свідками пам'ятного знака залишилися чотири крилаті липи, які час від часу приймали на себе удари блискавок. У 1992 р. завдяки зусиллям Ярослава Іващишина хрест було відновлено. Зроблено символічний насип та посаджено молоді липи (рис. 4). На відкриття та посвяту, яку здійснював отець Михайло Якимець, прийшло чимало людей. Очевидно, що історія цього хреста є значно давнішою, адже, згідно з картою, він з кінця XVIII ст. вже стояв. Обов'язок опікуватися цим хрестом велика родина поклала на плечі юного Ярослава Дацишина, який гідно продовжує справу своїх предків.

Так лише з цих двох карт ми дізналися багато цікавого стосовно як самої історії Ставчан, так й окремих родин. Все це збагачує наше минуле й додає впевненості в майбутньому.

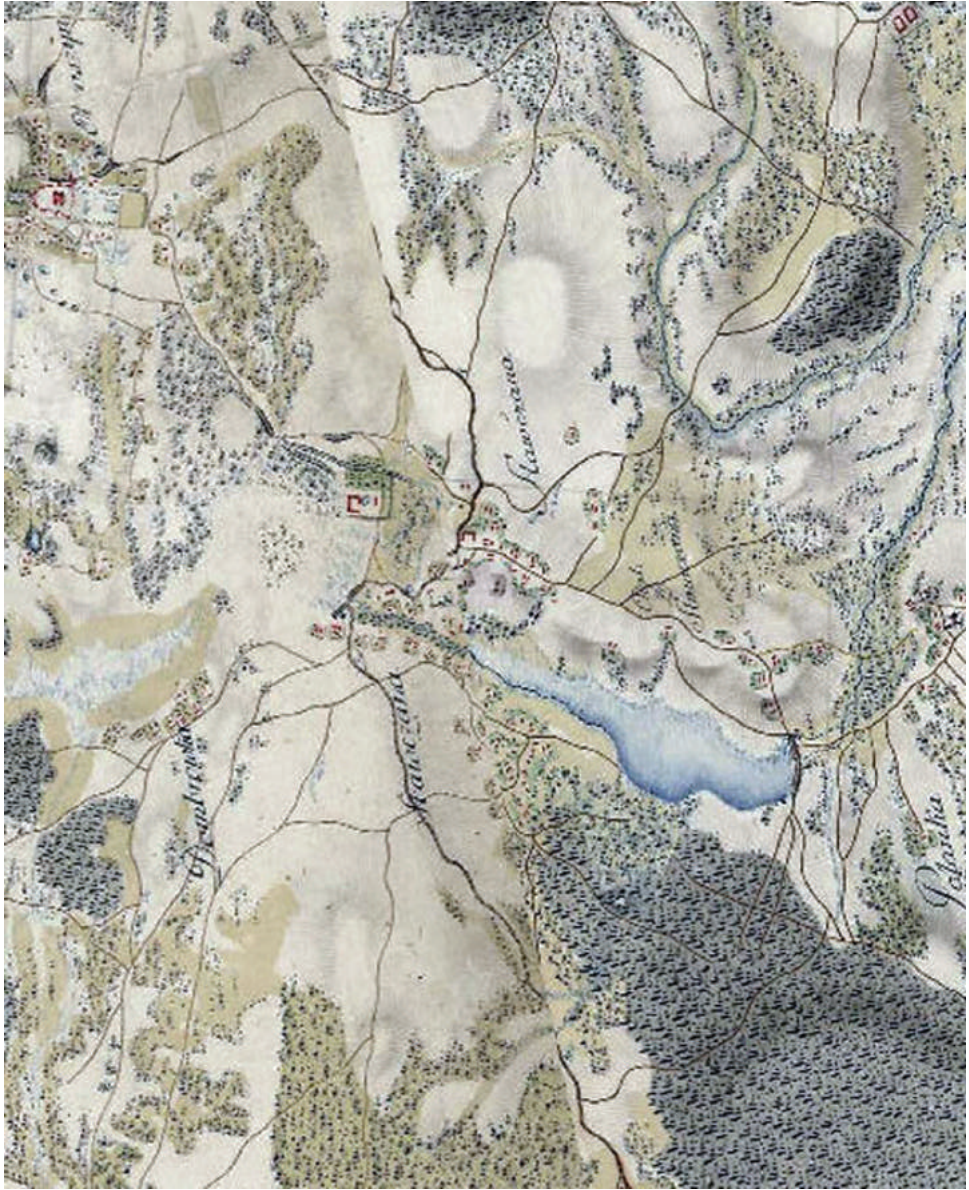

Рис. 50. Ставчани
на австрійській
карті „Міга“
1779–1782 рр.

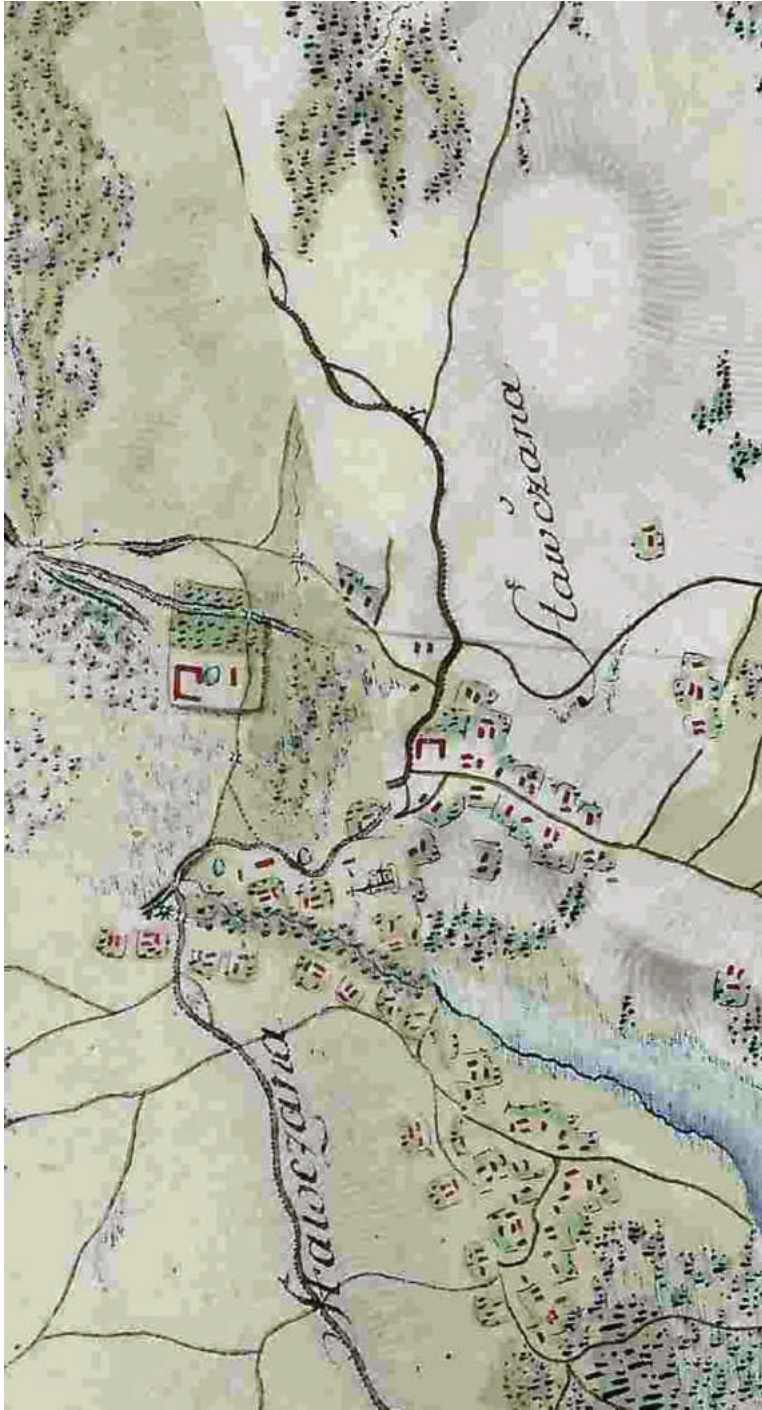

Рис. 51. Центральна частина Ставчан на карті „Міга“ 1779–1782 рр.

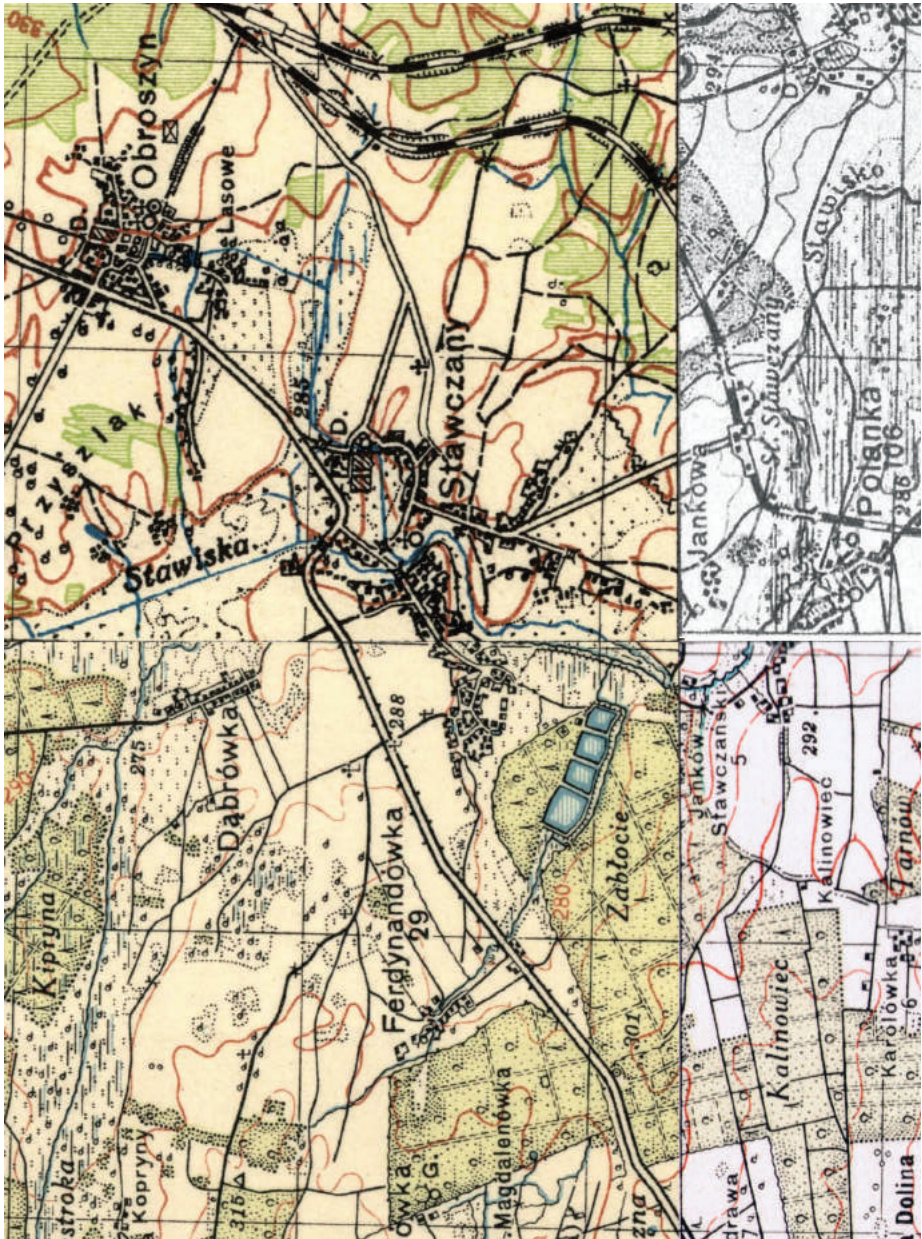

Рис. 52. Ставчани на польській карті 1925 р.

Рис. 53. Місцезнаходження найстаршого хреста у Ставчанах, відомого з карти „Міга“

СТАВЧАНИ У 1914—1947 роках

Піднята нами проблема охоплює часові рамки від Першої світової війни до 1947 р., боротьби ОУН і УПА проти радянської влади. Важливим елементом публікації є історичні дані про мешканців с. Ставчани, які полягли у „кривавому горнилі“ Другої світової війни, а також тих, хто брав участь у національно-визвольному русі ОУН і УПА. Приділено увагу літературі, в якій міститься інформація про село (довідковій, науковій і науково-популярній). До цього списку вміщено видання, які, на думку автора, добре ілюструють „історичну картину: населений пункт у глобальній історії“. Автор залишає за собою право бути суб’єктивним настільки, наскільки дозволяє сумління знавця історії.

Ставчани під час Першої Світової війни

Перша світова війна торкнулася 33 країн, які мобілізували 65 млн вояків, з яких 10 млн загинули і понад 20 млн зазнали поранень. Паліями війни були ворогуючі блоки: Троїстий союз (утворений 1882 р.), до якого входили Німеччина, Австро-Угорщина та Італія, з одного боку, та Антанта (утворена у 1904—1907 рр.) — Англія, Франція, Росія, з другого боку. Українці у цій війні змушені були брати участь з обох сторін і, не маючи власної держави, захищати чужі інтереси. Понад 3 млн українців перебували у лавах російської армії і 250 тисяч — в австро-угорській, у тому числі 2,5 тис. українських січових стрільців. У стратегічних планах противників важливе місце відводили завоюванню українських земель. Основним театром воєнних дій стали західноукраїнські землі. У серпні — вересні 1914 р. відбулася одна з найбільших битв Першої світової війни — Галицька (рис. 2).

Після проголошення війни Росії Австро-Угорщина почала зосереджувати війська на території Галичини. Австро-угорське угруповання налічувало 730 тис. вояків та 1700 гармат. Сюди входили Перша армія генерала Данкла (3 корпуси — 9 піхотних і 2 кавалерійські дивізії), Друга армія генерала Кевеса (8 піхотних та 3 кавалерійські дивізії), а також корпус генерала Кумера 21/2 піхотних дивізії і одна

кавалерійська дивізія), Третя армія генерала Брудермана (два корпуси — 6 піхотних і 3 кавалерійські дивізії), Четверта армія Ауфенберга (чотири корпуси — 8 піхотних і 2 кавалерійські дивізії). Їм протистояло російське угруповання з 650 тис. вояків та 2090 гармат. Царські війська склалися з Третьої армії генерала Рузьського, Четвертої армії генерала Зельца, П'ятої генерала Плеве та Восьмої генерала Брусилова¹.

Наприкінці серпня — на початку вересня 1914 р. відбулися перші бої. У них взяли участь частини Першої і Третьої армії Австро-Угорщини та відділи Четвертої і П'ятої армій Російської імперії. Під час боїв австро-угорські війська захопили 200 гармат і полонили 30 тис. російських солдат. Активні бої відбулися 26—27 серпня в районі Буська і Красного, 31 серпня 1914 р. російська армія перейшла у наступ і 1 вересня зайняла лінію Жовтанці — Яричів — Борщовичі. З 1 до 7 вересня 1914 р. події розвивалися так: росіяни активно просувалися вперед і захопили територію біля Львова по лінії Ставчани-Щирець-Миколаїв (рис. 3, 4). Австро-угорські війська були відсунуті на лінію Городок — Комарно — Рудки. Заключним акордом просування військ Російської монархії стало те, що частини Третьої армії генерала Рузьського без бою зайняли місто Львів.

В часи польсько-української війни (1918—1919 рр.)

Після становлення Польської держави на зламі 1917—1918 рр. полякам не вдалося налагодити відносини з українцями. Збройні сутички в Галичині між опонентами розпочалися 1 листопада 1918 р., а 13 листопада було проголошено створення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Проте у ніч з 21 на 22 листопада поляки оволоділи Львовом. Український уряд переїхав до Тернополя, а в січні 1919 р. — до Станіславова (нині Івано-Франківськ). Лише Українська Галицька Армія (УГА) чинила опір польським загарбникам, які мріяли відновити „Велику Польщу“ в кордонах 1772 р.

Проголошення ЗУНР було вороже сприйняте польськими експансіоністськими колами. Тому проти молодої держави Друга Річ Посполита розпочала війну. Армія ЗУНР протидіяла польським

¹ Брусилов Олексій Олексійович (1853—1926 рр.) – російський генерал, що провів наступальну операцію влітку 1916 р. під назвою „Брусиловський прорив“ (це єдина битва у Першій світовій війні, яка названа на честь полководця).

легіонерам. УГА сформувала бойові групи: „Старе Село“, „Щирець“ та „Схід“. Перші дві групи налічували до 4500 стрільців та 20 батарей. Групу „Щирець” підсилили Козятинською бригадою, що прикривала села Оброшине і Ставчани. Проти групи „Щирець“ діяла польська дивізія полковника Сопотіцького (2500 легіонерів, 25 кулеметів, 150 кінотників і 10 гармат). 24 грудня ця дивізія захопила Городок, а наступного дня — Великий Любінь. 26—27 грудня 1918 р. відбувся бій за Ставчани і Оброшине. Поляків підтримував бронепоезд, який знищив гармати Козятинської бригади. Під час нападу дивізія полковника Сопотіцького вивела з бойового ладу групу „Щирець“. Однак українці 27—28 грудня розпочали масовий удар по силах противника. Група „Схід“ підійшла до Личакова, а група „Щирець“ відбила Великий Любінь, але відвоювати Ставчани та Оброшине не вдалось. Обходячи ці села, група захопила Скнилів, але продовжити наступ на Львів не змогла.

Після польсько-радянської війни 1920 року за Ризьким миром (березень 1921 р.) Радянська Україна визнала Східну Галичину (західноукраїнські землі) за Польщею. Міжвоєнна Польща 1920—1939 рр. мала неоднорідну етнічну структуру: 68% становили поляки, 15% — українці, 7% — іудеї, 4% — німці, 4% — білоруси. В країні була складна політична та економічна ситуація. У 1926 р. відбувся військовий переворот. Польське суспільство у більшості підтримало режим Ю. Пілсудського. Армія відігравала важливу роль у державі. Народи, що входили до складу Польщі, були змушені добровільно-примусово проходити строкову службу у лавах польської армії (рис. 8: 1). Взаємовідносини між українцями і поляками різко погіршилися через пацифікацію („умиротворення“) українців у 1930 р. Серед мешканців Ставчан до польського війська у 1931 р. був призваний Галамай Павло Іванович (1912—1995 рр.), який служив в артилерії та здобув звання капрала (рис. 5).

Ставчани у 1939 році

23 серпня 1939 р. у Москві підписано Пакт Молотова-Рібентропа, який став відправною точкою Другої світової війни. Цей таємний договір передбачав розмежування сфер впливу між Радянським Союзом та Німеччиною у Східній та Центральній Європі. За СРСР

закріплювалися: Естонія, Латвія, Фінляндія, Бессарабія та східна частина Польщі (по лінії р. Нарва, Вісла та Сян). Дві впливові держави ставали зачинателями нової війни, бо гарантом недоторканості Польщі виступили Об'єднане Королівство Великої Британії та Французька Республіка.

17 вересня 1939 р. о 5 год. 40 хв. СРСР згідно з серпневим “пактом Молотова-Рібентропа” розпочав наступальну операцію проти Речі Посполитої, щоб захопити Західну Україну та Західну Білорусь (рис. 8: 2). Радянська історична наука подавала це як акт визволення українських етнічних земель від гніту панської Польщі. За часів радянзації Західної України у 1939—1940 рр. нова влада провела такі реформи: націоналізували майно, покращили стан місцевої медицини, на якісно новий рівень вивели освіту. Однак, поряд з позитивними змінами, відбулися і вкрай негативні: арешти, розстріли та депортація „неугодних елементів“. Від села до міста були складені списки на кожного мешканця про рід занять, релігійні погляди, участь у громадсько-політичному житті краю (членство у „Просвіті“, відвідування церкви). Репресії не оминули польську еліту, яка з 1921 до 1939 рр. займала домінуючу роль в економіці краю.

У 1939—1940 рр. Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) СРСР увів в дію таємний план №56485, згідно з яким у Львівській області підлягали виселенню 3900 господарств осадників (поляки, що підтримували польську владу у 1921—1939 рр.) та 348 господарств лісників (в більшості випадків це були поляки і частково українці). У Городоцькому районі проти осадників та лісників було задіяно 66 чекістів (так називали працівників НКВС), 200 комсомольців та 350 активістів партії. Зі Ставчан вивезли одну родину у кількості п'яти осіб, з Оброшина — 1 родину (3 особи), Бартатова — 6 родин (32 особи). За виселення відповідала трійка Городоцького РНКВС у складі:

молодшого лейтенанта Матвеєва (начальник),
молодшого лейтенанта Уфлянда (заступник начальника),
молодшого лейтенанта Чуліхова (начальник відділення).

З початком радянсько-німецької війни 1941 р. людей, які були у в'язницях, почали масово розстрілювати. З червня по липень 1941 р. радянські карально-репресивні органи вбили 24 тисячі людей. На Львівщині у районних тюрмах вбито таку кількість осіб: у Город-

ку — 30; Щирці — 30, серед цього числа були й мешканці Полянки та Сердиці; Судовій Вишні — 70; Комарно та Рудках — 200. Кількість вбитих у тюрмах Львова у червні 1941 р. становила 4 тис. осіб.

У період німецько-радянської війни (1941—1945 рр.)

Великий інтерес до України проявляв лідер німецьких нацистів Адольф Гітлер. У своїй політичній стратегії він розглядав Україну як „медом і молоком текучу“ землю німецької (арійської) раси. Захоплення України — це джерело сили Третього Рейху (Німеччини) і запорука передових позицій у світі. Націонал-соціалісти розбудували армію до велетенських масштабів. Проти Радянської армії (4,5 млн вояків) німці протиставили 5,5 млн військо із загального числа у 8 млн 500 тис. Головною ударною силою Вермахту (збройні сили гітлерівської Німеччини) були танки та літаки. Проти народів СРСР задіяли сили армій „Північ“, „Центр“ та „Південь“. Радянський союз був підготовлений до наступальної війни, а про війну в обороні вище керівництво не думало. Ударна група армії „Південь“ за короткий час мала захопити Україну. 22 червня 1941 р. німецька воєнна машина розпочала стрімкий наступ. В Україні німці просувалися в районі Ковеля, Дубна, Рівного, Рави-Руської, Перемишля, Львова. За два тижні війни німці перейшли не тільки кордон, але й вторглися на 350—400 км вглиб країни. У перші години війни на кордоні Львівської та Рівненської області радянський пілот І. Іванов здійснив перший повітряний таран. Відхід частин Червоної армії прикривали 34 і 32 та 8 танкові дивізії. Перша була розташована у Судовій Вишні (100 танків, серед яких — 40 важких КВ і Т-35)¹ (рис. 6), а друга і третя у м. Львові (200 і 320 танків марки КВ та Т-34). Танкісти 34 танкової дивізії вступили в бої на лінії Городок — Оброшино — Ставчани. На підтримку їм була спрямована 8 танкова дивізія, що вела активні бої 22—23 червня 1941 р. біля Городка та навколишніх сіл. Деякі танки були знищені радянськими екіпажами у селах Суховоля і Бартагів через відсутність палива і снарядів. Про це розповів моєму батькові покійний житель Бартагова Олексій Іванович Дячишин (1904—1978 рр.).

¹ Тактично-технічні характеристики: екіпаж — 11 осіб; двигун — 500 к. с.; бойова вага — 45 т; довжина — 9,7 м; ширина — 3,2 м; висота 3,4 м; основна зброя — одна гармата 76,2-мм та дві гармати 37-мм.

32-а танкова дивізія стримувала натиск німців на трасі Самбір — Львів. 24 червня 1941 р. танкісти завдали поразки 14-му німецькому механізованому корпусу і повернулися на своє місце дислокації. Там їх атакували і обстріляли прихильники ОУН, які 30 червня 1941 р. проголосили самостійну Українську державу. З 23 до 29 вересня 1941 р. в районі Броди — Луцьк — Рівне відбувалася найбільша танкова битва часів Другої світової війни (2350 радянських танків зіткнулися з 500 німецькими бойовими машинами). На полі цієї грандіозної битви Червона армія втратила 1800 танків, а німці — 200 панцерників. Радянські і теперішні російські підручники вважають, що танковий бій під Прохоровкою влітку 1943 року — це найбільша танкова битва усіх часів та народів. Однак найбільший тягар війни несли радянські піхотинці, серед яких було чимало мешканців села Ставчани. Зокрема, у перший рік війни загинули: Михайло Підлісецький та Олекса Затварницький. Інший односельчанин Іван Дідух помер у німецькому полоні в лютому 1942 р. Багато ставчанців полягло в боях у період 1944—1945 рр. в різних країнах (Польщі, Чехії, Німеччині, Росії) на завершальному етапі війни. Одним з учасників цієї жакливої війни зі Ставчан був Петро Панахид 1924 року народження, який був примусово мобілізований у Червону Армію в 1944 р. Брав участь у боях за визволення Польщі та Німеччини, де був важко поранений. Служив піхотинцем на 3-му Українському фронті на посаді стрільця. Нагороджений медалями¹ (рис. 8).

Односельці — учасники Другої світової війни

Вальків Василь Миколайович (1908 — квітень 1945 р.). Українець. Звання — рядовий. Пропав безвісти.

Венгльовський Мар'ян Іванович (1926—1945 р.). Українець. Звання — рядовий. Пропав безвісти.

Венгльовський Михайло Петрович (1915—27.01.1945 р.). Українець. Звання — рядовий. Помер від ран біля м. Катовіце (Республіка Польща).

Гавриленко Володимир Константинович (1903—1945 р.). Українець. Рядовий Червоної армії. Пропав безвісти.

¹ Про свій військовий шлях пан Петро розповідав нам наприкінці лютого 2017 р., нажалі 22 травня 2017 р. обірвалося життя героя. Висловлюємо співчуття рідним та близьким і вічна йому пам'ять.

Дацко Микола Михайлович (1913—7.02.1945 р.). Українець. Мобілізований у 1941 р. Загинув 7 лютого 1945 р.

Дідух Іван Миколайович (1919—13.02.1942 р.). Українець. Мобілізований до лав Червоної армії у 1940 р. Помер у німецькому полоні.

Дідух Михайло Павлович (1912—25.04.1944 р.). Українець. Мобілізований у 1944 р. загинув 25 квітня 1944 р. Похований у Німеччині.

Затварницький Олекса Михайлович (1912—28.11.1941 р.). Українець. Мобілізований у 1941 р. Помер у німецькому полоні.

Качмарик Василь Павлович (1910—06.04.1945 р.). Українець. Рядовий Червоної армії. Загинув у Росії під смт Переславським (Калінінградська обл.).

Кусьпіль Іван Федорович (1912 — грудень 1944 р.). Українець. Мобілізований у 1941 р., рядовий Червоної армії. Пропав безвісти.

Кусьпіль Михайло Васильович (1923—22.04.1944 р.). Українець. Звання — рядовий. Помер від ран 22 квітня 1944 р. Похований у Чехії.

Кусьпіль Павло Павлович (1906 — листопад 1944 р.). Українець. Мобілізований у 1941 р. Пропав безвісти.

Маковський Михайло Григорович (1917 — жовтень 1944 р.). Українець. Мобілізований у 1941 р. Пропав безвісти.

Павлишин Володимир Іванович (1926—12.02.1945 р.). Українець. Мобілізований у 1944 р. Пропав безвісти. Звання рядовий. Загинув 12 лютого 1944 р. Похований у Польщі.

Пакош Михайло Михайлович (1905 — жовтень 1944 р.). Українець. Звання рядовий. Пропав безвісти.

Панахид Іван Миколайович (1903—25.04.1944 р.). Українець. Мобілізований у 1944 р. Загинув 25 квітня 1944 р. Похований у Німеччині.

Панахид Михайло Васильович (1919 — вересень 1944 р.). Українець. Мобілізований у 1940 р. Звання рядовий. Пропав безвісти.

Панахид Петро Олексійович (1925—25.01.1945 р.). Українець. Мобілізований у 1944 р. Помер від ран. Похований у Бельському воєводстві (Республіка Польща).

Парапоняк Микола Павлович (1915 — жовтень 1944 р.). Українець. Звання рядовий. Мобілізований у 1941 р. Пропав безвісти.

Парапоняк Михайло Павлович (1918 — жовтень 1944 р.). Українець. Мобілізований у 1940 р. Пропав безвісти.

Підлісецький Михайло Михайлович (1918—22.07.1941 р.). Похований у Гомельській області (Республіка Белорусь).

Ярош Іван Миколайович (1919 — січень 1945 р.). Українець. Мобілізований у 1944 р. Пропав безвісти.

У підпільному русі ОУН і УПА. Хроніка подій 1947—1948 років

Українська повстанська армія (УПА) створена 1942 р. Політичним крилом Армії стала ОУН(б). Тому програмні документи радикальних націоналістів лягли в основу політичної стратегії українських повстанців. УПА складалася переважно з українців, які становили більшість на теренах, але у її лавах також перебували і представники інших національностей: іудеї, узбеки, грузини, азербайджанці. Головна мета боротьби ОУН і УПА полягала у здобутті незалежної Української держави у межах етнічних земель. Головним ворогом підпілля були радянський політичний устрій та війська НКВС, боротьба з якими тривала з 1945 до 1955 рр. Ще до завершення Другої світової війни в лютому 1945 р. у Москві було прийнято рішення про ліквідацію Української греко-католицької (уніатської) церкви. „Церковний псевдособор“ 1946 р. наніс велику моральну та матеріальну шкоду греко-католикам (закрили 4 тис. церков, 3 тис. парафій, 190 монастирів, 8 тис. шкіл). Іншим чинником, що викликав протидію західних українців, була насильницька колективізація. Радянські власті нещадно карали непокірних. 7—8 січня 1945 р. сталінські посіпаки в Ставчанах вбили Івана та Павла Фіалків за те, що вони не виказали учасників підпілля і не бажали йти у колгосп. Упродовж 1946—1947 рр., за неповними даними, із Західної України було вивезено 150—170 тис. людей. Подібних антигуманних акцій історія світової цивілізації не знала.

7.01.1947 р. у Ставчанах в сутичці з радянськими карально-репресивними органами підпілляники ОУН і УПА ліквідували дільничого МВС та поранили ще одного вояка “емведиста”.

18.03.1947 р. боїварі ОУН конфіскували у місцевому більшовицько-колгоспному господарстві 2 автомати ППС, 1 автомат ППШ, 1 СВТ та 3 рушниці.

23.07.1947 р. найбільшим успіхом підпільників Ставчан стала ліквідація начальника місцевого РО МВС Романова руками атентатника ОУН.

10.08.1948 р. у с. Ставчани відбулася сутичка між групою підпільників та відділом МВС.

3.08.1948 р. в селі підпільники ОУН і УПА спалили скирти в колгоспному підсобному господарстві.

Боївкарі с. Ставчани

Дацко Павло Михайлович (псевдо невідоме). Входив у боївку „Богдан“. Сім'я вивезена у Сибір. Подальша доля невідома.

Дідик Михайло Михайлович (псевдо невідоме). Боївка „Богдан“. Подальша доля невідома.

Качмарик Іван Павлович (псевдо „Лісовик“). Боївка „Чумак“. Доля невідома.

Коваль Іван Дмитрович (псевдо „Чумак“). Керівник боївки. Загинув 05.09.1945 р. в с. Полянка.

Коваль Микита Йосипович (псевдо „Сивий“). Уродженець с. Полянка. Координував дії боївкарів Полянки та Ставчан. Загинув 04.05.1946 р.

Качмарик Павло Павлович (псевдо „Гай“). Заступник коменданта СБУ (розвідки ОУН). Загинув у лютому 1945 р.

Лісовий Михайло Михайлович (псевдо невідоме). Керував п'ятьма бійцями ОУН. Група діяла на теренах сіл Ставчани та Вовків. Сім'я репресована.

Рейтер Василь Михайлович (псевдо невідоме). Референт СБ (Служби безпеки). Входив у боївку „Чумак“. Загинув у вересні 1945 р. Історія України в ХХ столітті — це трагічний і тернистий шлях, яким пройшов наш народ, не маючи власної держави. Прагнення до волі та незалежності завжди було головною метою українців. Свою лепту в боротьбу за державність України внесли також мешканці села Ставчани.

Наш край у датах (1914—1947 років)

1914 р. — у Львові відбувся I Всеукраїнський з'їзд народного учительства і педагогічна виставка.

1914 р. — в районі с. Воля-Висоцька біля Жовкви здійснено перший в історії авіації таран (летун П. Несторов).

1924 р. — споруджено перший на території України газопровід Дашава — Дрогобич.

1925 р. — у Львові відбулися перші легкоатлетичні змагання жінок.

1929 р. 12 травня — з ініціативи „Союзу Українок“ в Галичині введено свято День Матері.

1936 р. — у Львові почала працювати 1-а незалежна неполітична радіостанція „Львівська Хвиля“.

1938 р. — відбувся показ першого українського повнометражного фільму „До добра і краси“.

22 вересня 1939 р. — Червона Армія вступила у Львів (рис. 8: 2).

4 грудня 1939 р. — утворення західних областей України: Дрогобицької, Волинської, Львівської, Рівненської і Тернопільської.

22—24 червня 1941 р. — карально-репресивні органи СРСР масово знищували людей у тюрмах (Львів — 5 тис. чол., Дрогобич — 850 чол., Золочів — 700 чол.).

23—30 червня 1941 р. — танкова битва німецьких і радянських збройних сил у районі Броди — Дубно — Рівне.

30 червня 1941 р. — проголошення Акту відновлення української державності.

5 і 10 серпня 1941 р. — німецькі окупаційні власті розстріляли 619 осіб.

1941—1944 рр. — діяли концентраційні табори: Янівський (загинуло 200 тис. чол.) та Цитадель („Шталаг — 328“). За різними джерелами, загинуло 100—150 тис. осіб. Концтабори були у Городку та Раві-Руській.

вересень 1943 р. — розстріли ув'язнених у лісі, поблизу с. Лисиничі. “Шлях смерті” проходив по вул. Личаківській і Глинянському тракту.

осінь 1943 — весна 1944 р. — німці розстріляли італійських вояків з концтабору Цитадель.

1943—1944 рр. — у Львові працювала Наталія Полонська-Василенко — видатний український історик.

17—22 липня 1944 р. — битва під Бродами (загибель дивізії „Галичина“).

27 липня 1944 р. — радянські війська займають Львів. Німецькі втрати: 8—10 тис. вбитими і 3 тис. полоненими. Три роки і 26 днів Львів був під німецькою окупацією. За цей час до Німеччини вивезено колекцію малюнків Дюрера, 5113 рукописів, 3139 стародруків, 2343 рідкісні гравюри.

8—10 березня 1946 р. — псевдособор у Львові. Заборона УГКЦ (унійної) церкви.

Використана література

Бураков Ю. В., Кипаренко Г. М., Мовчан С. П. Всесвітня історія: новітні часи. Вид. 5-те, виправлене та доповнене. Київ, 2006. 416 с.: іл.

Війна і міф. Невідома Друга Світова 1939—1945 / ред.: О. Зінченко, В. В'ятрович, М. Майорова. Харків, 2016. 272 с.

Гордієнко В. Українська Галицька Армія. Львів, 1991. 112 с.

Депортації. Західні землі України кінця 1930-х — початку 1950-х рр. : док., матеріали, спогади : у 3 т. Львів, 1996—2002. Т. 1. 1939—1945 рр. — 752 с.

Журавльов Д. В. Визначні битви та полководці української історії. Харків, 2013. 416 с.

Карпинець І. Галичина: військова історія 1914—1921. Львів, 2005. 376 с.

Квасниця І. Ю., Глічов І. О., Федик І. І. Історико-природничі нариси з краєзнавства: Львівська область. Львів, 1994. 238 с.

Книга пам'яті України. Львівська область: у 4 т. Львів, 1995. Т. 3. 600 с.

Косик В. Правда історії. Роки окупації України 1939—1944 (Збірник статей). Київ, 2008. 184 с.

Літопис Української Повстанської Армії. Торонто, 1982. Том. 9. Українська Головна Визвольна Рада. Книга друга: 1946—1948. 533 с.

Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1984. Том 10. Українська Головна Визвольна Рада. Книга третя: 1949—1952. 353 с.

Максимів Н. Галицький рід. Львів ; Київ, 2014. 472 с.

Мовчан С. П. Міжнародні відносини 1918—1939 рр. в курсі нової історії. Львів, 1996.

Резніт О. П., Коляда І. А. Україна між світовими війнами (1914—1939) : події, люди, документи : навчальний посібник. Київ, 2004. 542 с.

Серкіз Я. Історичне краєзнавство. Львів, 1995. 93 с.

Фонди Музею сталінських репресій смт Щирець.

Чоповський М. Ю. За волю і державність України : нариси з історії України, вересень 1939 — жовтень 1964 рр. Львів, 2002. 247 с.

Гандер Т. Дж. Танки Второй мировой войны. Москва, 2001. 256 с. (Мини-энциклопедия).

Дроговоз И. Д. Танковый меч страны Советов. Москва, 2003. 480 с.

Журавлев Д. В. Военная техника Советского Союза и Германии. Война брони и моторов 1941–1945. — Харьков ; Белгород, 2010. 416 с.

Исаев А. В. Дубно 1941 : Величайшее танковое сражение Второй мировой. Москва, 2009. 191 с.

Семенов В. И., Радченко Л. А. Великая Отечественная Война : Как это было... Харьков ; Белгород, 2008. 416 с.

Сто великих битв. Москва, 2000. 632 с.

Шанковський Лев. Оброшин й оброшинці у визвольних змаганнях (на підставі споминів учасників) / упоряд. Василь Лаба. Львів, 2000. 23 с.

Шульмейстер Ю. А. Италия, где твои сыновья?.. Львов, 1987. 110 с.

Електронні ресурси:

<http://www.warhistory.ukrlife.org>

<http://www.uk.wikipedia.org>

<http://www.maps.vlasenko.net>

Рис. 54. Військовий стрій. 1 – воїн 1-ї Української „синьожупанної“ дивізії січових стрільців, 1918 р.; 2 – ротмістр 2-го уланського полку (Польща), 1919-1920 рр.; 3 – вістун (сержант) західноукраїнської армії 1918–1919 рр.

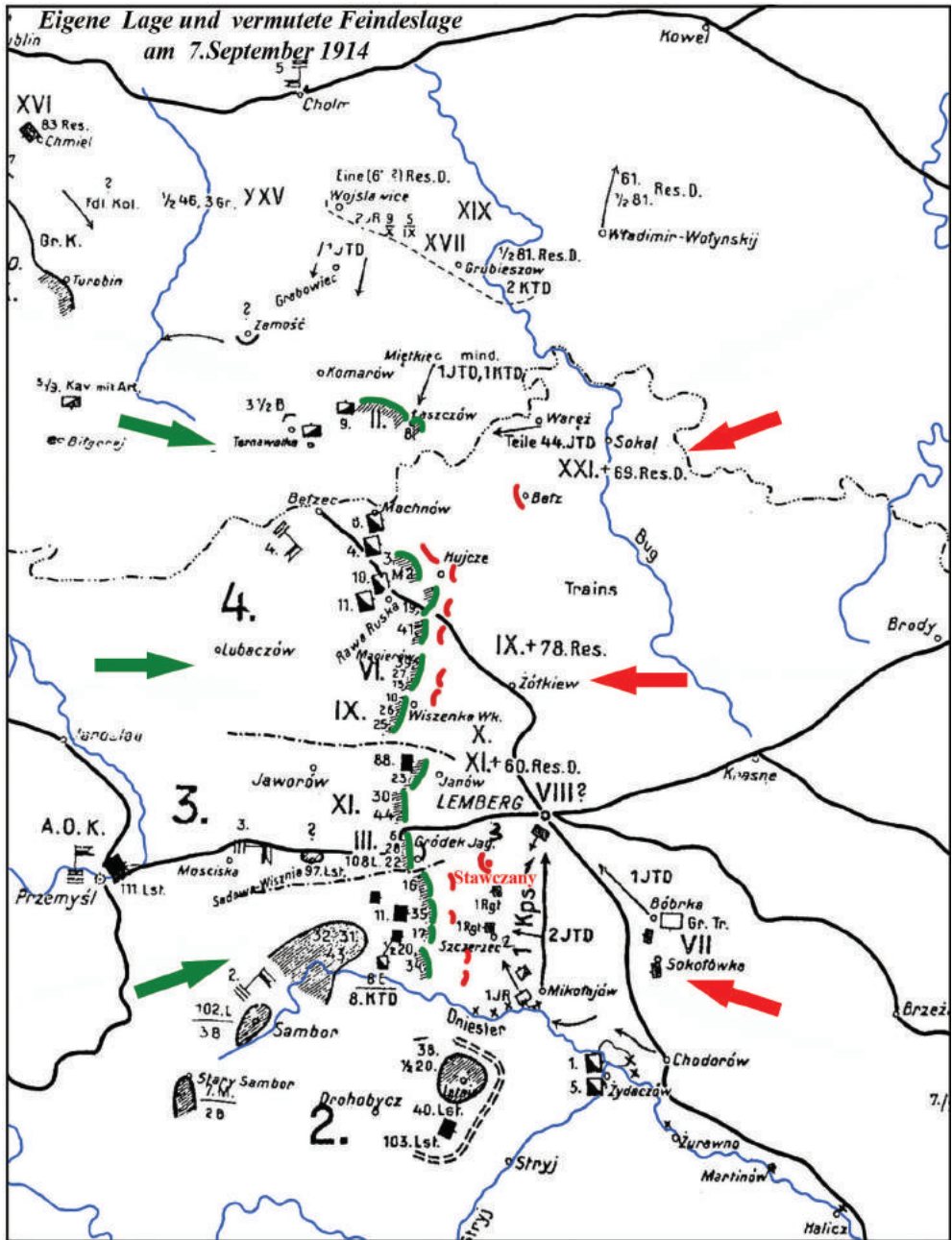

Рис. 55. Початок Першої світової війни. Карта бойових дій на теренах Західної України. Ймовірне становище противників на 7 вересня 1914 р. Зеленим кольором позначено позиції австро-угорських військ, червоним – російських

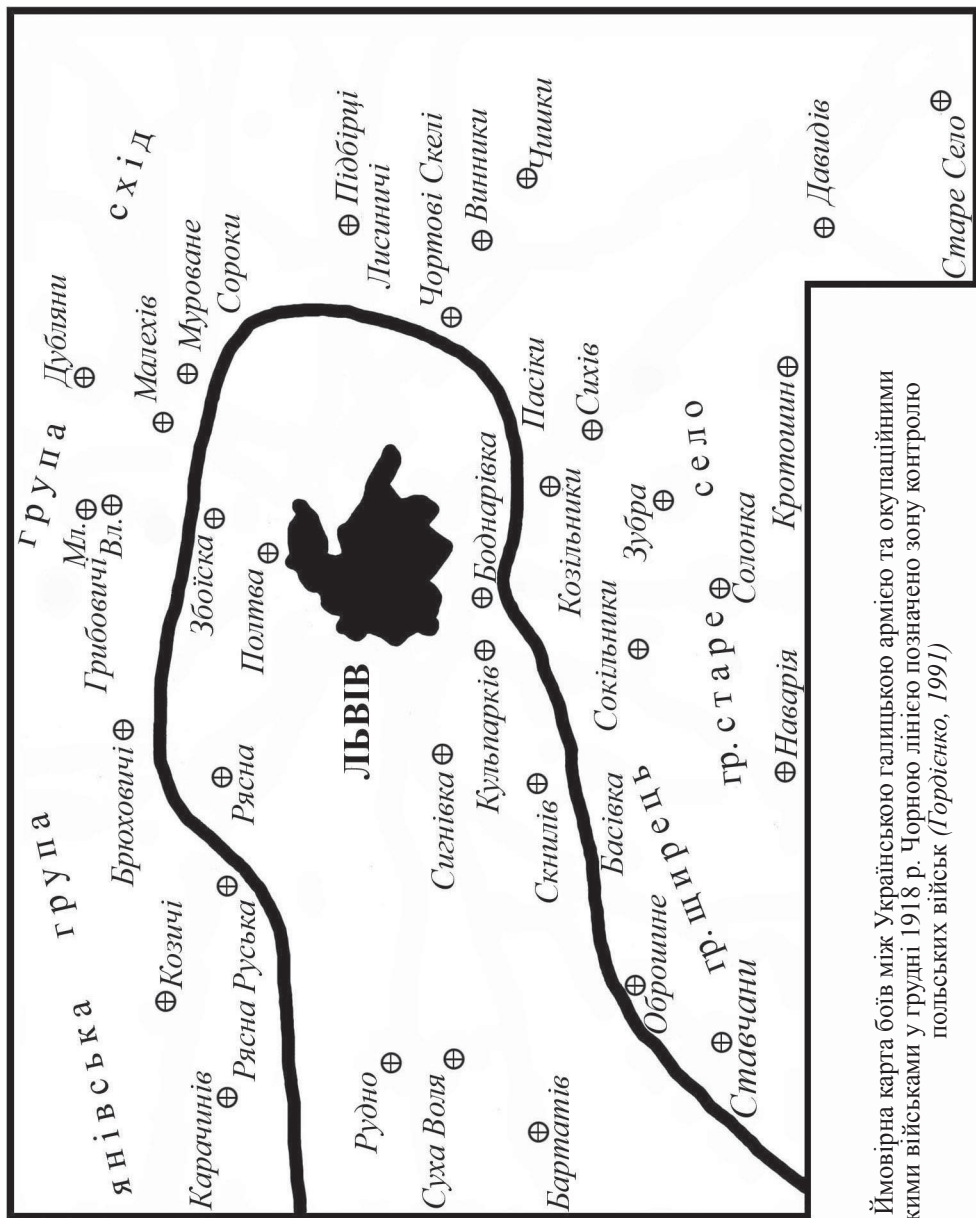

Рис. 56. Ймовірна карта боїв між Українською галицькою армією та окупаційними польськими військами у грудні 1918 р. Чорною лінією позначено зону контролю польських військ (Гордієнко, 1991)

Рис. 57. Карта боїв між польськими легіонерами та Українською галицькою армією у листопаді-грудні 1918 р. (з презентації вчителя історії Пустомитівської ЗОШ №1 Анатолія Михайлика)

Рис. 58. Галамай Павло Іванович (1912–1995 рр.)
Капрал польської армії

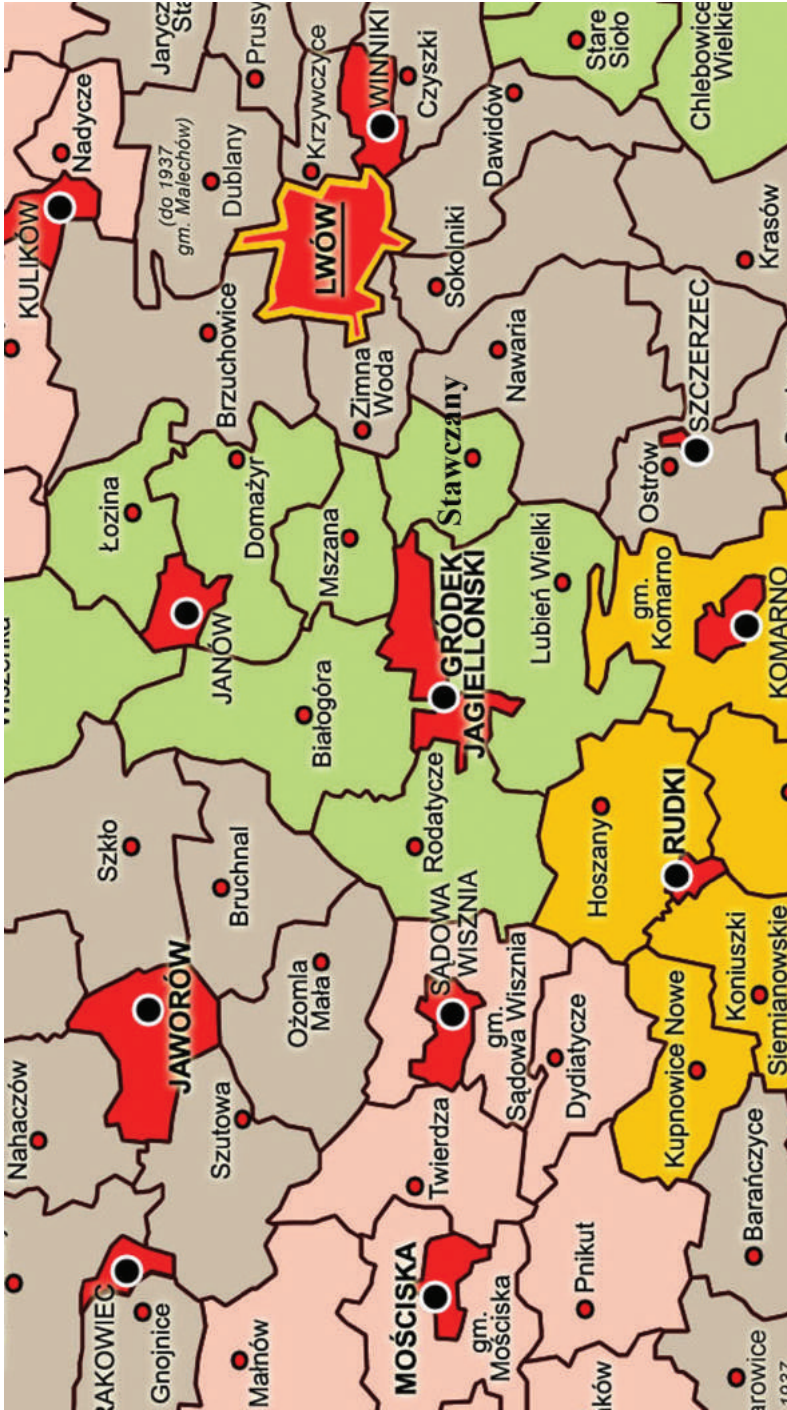

Рис. 59. Ставчани на адміністративній польській мапі Львівського воєводства станом на 1938 р. (<http://www.uk.wikipedia.org>; автор Qqerim)

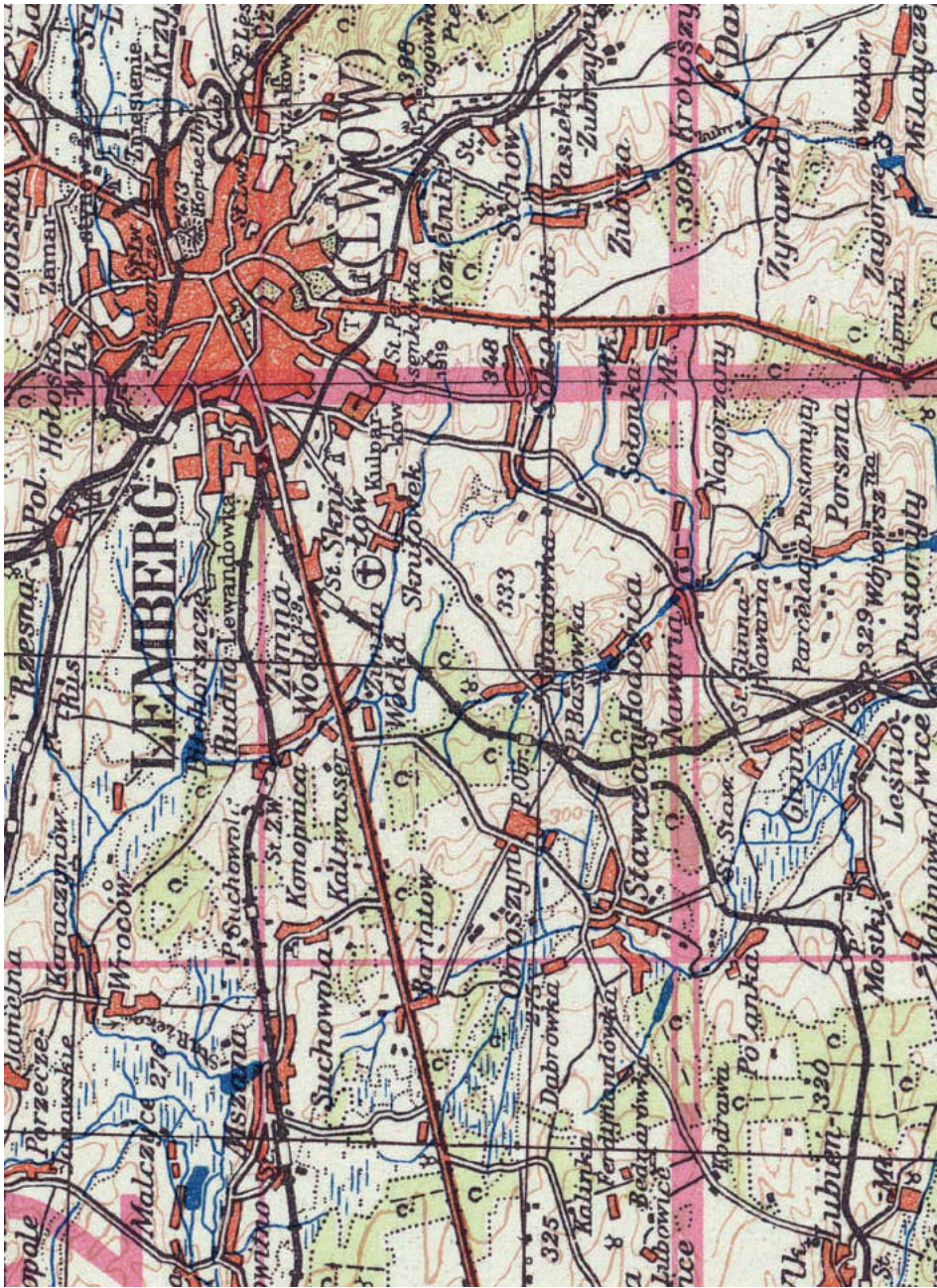

Рис. 60. Село Ставчани на військовій карті Третього Рейху 1941–1943 рр. (maps.vlasenko.net)

1

2

Рис. 61. 1 – мобілізовані українські хлопці у лавах польського війська – артилеристи (листопадове фото 1932 р.);
2 – радянські танки БТ-35 на вулицях Львова. Вересень 1939 р.

Рис. 62. Трофей німецьких збройних сил – підбитий (поламаний?) радянський важкий танк Т-35 у Городку Червень 1941 р. (www.gorodok.lviv.ua)

Рис. 63. Панахид Петро (1924–2017) –
учасник бойових дій у Другій світовій війні

Рис. 64. Мундири Червоної Армії: 1 – старшого лейтенанта; 2 – генерал-майора

2

1

Рис. 65. Ідеологічна битва двох наддержав за симпатії українців (<http://www.uk.wikipedia.org>; my.ussr.ru та ma.kry.ua)

Андрій Гавінський, Юрій Дячишин

ІСТОРІЯ ПОЯВИ ГЕРБА СТАВЧАН

Поява гербів сягає глибоких віків, але найбільшого розквіту вони набули у період середньовіччя в часи хрестових походів. З допомогою таких емблем можна було вирізнити лицарів закутих в лати поміж собою. Згодом ці родові знаки перейняли держави, міста та села. Сформувалися чіткі правила у побудові герба. Він підкреслює особливість власника, показує його історію, яка часто уособлюється в легенді, рід занять, дивіз, з яким потрібно йти по життю. Вивченням гербів займається спеціальна історична дисципліна — геральдика.

На початку 2010 р. з ініціативою створення герба с. Ставчан виступив Роман Крупа, який професійно займається виготовленням геральдичних знаків. Сам він родом із Старого Села, але вже десять років як одружився і проживає у Ставчанах. З такою пропозицією Роман звернувся до сільського голови і був заслуханий на одній із сесій сільської ради. На сесії було вирішено створити групу з істориків, які б розробили концепцію майбутнього герба. До цієї групи ввійшли й автори. Нами були сформульовані основні елементи герба (колос пшениці, калина, риба), дивіз, а також запропоновано два варіанти центрального зображення.

На першому з них у центрі герба мали бути зображені чани, які уособлювали легенду про появу села, про те, що тут споконвіку проходив торговий шлях. Цей знак певним чином відображав й сучасну історію, де Ставчани відомі за виробництвом олії, яку перевозять в бочках — символічних чанах. Ми були більш схильні до цього варіанту, адже вважали, що він краще показує минуле і сучасне села. До слова, в основі побудови гербів покладені легенди таких великих міст, як Львів та Галич, де відповідно зображені лев та галка.

Інший варіант передбачав зображення у центрі герба дзвіниці — найстаршої дерев'яної споруди у селі початку ХІХ ст., яка постановою Ради міністрів УРСР №442 від 6 вересня 1979 р. була внесена до переліку пам'яток архітектури і взята на облік з охоронним номером 1400. Дзвіниця мала символізувати, що село впродовж багатьох століть

було церковним, тобто перебувало у власності Львівської архиєпископії. 16 грудня 2010 р. ця версія й була затверджена на сесії сільської ради.

Тепер щодо самої побудови герба (взято з <http://www.heraldry.com.ua>). На напівврозтятому та напівскошеному щиті у центрі — золота дзвіниця сільської церкви; у першому чорному полі — золотий колос пшениці у стовп; у другому зеленому — золоте дерево; у третьому лазуровому — золотий короп. Щит облямований декоративним картушем та увінчаний золотою сільською короною. Навколо щита — напіввінок з золотих колосків та стебел пшениці, а також зеленого листя калини з двома червоними кетягами, перевитий синьою стрічкою з девізом села золотими літерами: „LABORIS PARI-UNT HONORES“ (праця породжує пошану) авторства Юрія Дячишина. Герб означає розподіл території села на три частини: поля (чорне поле з золотим колосом пшениці); оселі селян серед садів (зелене поле з золотим деревом); низину, на якій розміщені ставки з рибою (лазурове поле з золотим коропом). У центрі села височіє церква, побудована 1910 р. за проектом відомого українського архітектора Василя Нагірного. Біля неї збереглася дерев'яна дзвіниця, про яку згадано в документі з 1811 р. Автори — Руслан Серцелевич, Роман Крупа, художник — В. М. Напиткін.

Рис. 66. Ставчани. 1 – герб, 2 – прапор

Науково-популярне видання

Гавінський А., Дячишин Ю., Яцишин А.

ЛЬВІВСЬКІ СТАВЧАНИ (ПРИРОДА ТА ІСТОРІЯ)

Англійський переклад – Руслан Коропецький
Технічний редактор – Христина Маліновська
Літературний редактор – Тетяна Петрів

Обкладинка:

Ставчани на австрійській карті Фрідріха фон Міга
1779—1782 рр. з гербом на її фоні

Андрій Гавінський (1982, с. Ставчани) —
історик, випускник Львівського національного
університету ім. І. Франка (2004),
кандидат історичних наук (2014).
Науковий співробітник Відділу археології
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича
Національної академії наук України.
Дослідник доби енеоліту заходу України

Юрій Дячишин (1977, с. Ставчани) —
історик, випускник Львівського національного
університету ім. І. Франка (2001).
Учасник Міжнародного проєкту
„Перекладацька Майстерня“ (2001–2002).
Вчитель історії Містківської ЗОШ І–ІІІ ст.
Хобі: альтернативна та воєнна історія

Андрій Яцишин (1971, с. Ставчани) —
географ, випускник Львівського національного
університету ім. І. Франка (1997),
кандидат географічних наук (2001).
Викладач, доцент Кафедри геоморфології
і палеогеографії Львівського національного
університету ім. І. Франка.
Автор понад 120 наукових та навчально-методичних
праць. Проводить наукові дослідження в галузі
геоморфології, літології, седиментології,
палеогеографічних реконструкцій процесів
континентального морфо- та літогенезу
територій Передкарпаття, Поділля